

Preocupări de orientalistică-turcologie în România în perioada c. 1875 – c. 1950. Considerații introductive

Dr. Dan PRODAN

În prezenta contribuție îmi propun să analizez cauzele, caracterul, motivațiile, evoluția și finalitățile *preocupărilor și studiilor de turcologie* din România, în perioada 1875-1950, cu privire specială la activitatea didactico-științifică a turcologului german Franz Babinger în țara noastră (1935-1943), și să formulez concluziile ce se impun. Însă trei precizări trebuie făcute de la început.

În *primul rând*, o astfel de abordare nu poate fi concepută și realizată fără analiza aceleiași categorii de preocupări istorice din perioada anterioară, 1878-1918, adică de la cucerirea cu arma în mână și recunoașterea oficială europeană a independenței de stat a României până la realizarea Marii Uniri. Această conduită a fost impusă de faptul că majoritatea *categoriilor de preocupări de orientalistică-turcologie* din perioada 1918-1948 au debutat la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul celui următor, că unii *orientaliști-turcologi* români și-au desfășurat activitatea științifică-didactică în ambele perioade, că au existat unele proiecte didactice universitare orientalistico-turcologice vehiculate mereu *post 1878*, că anumite cerințe și norme ale cercetării istorice orientalistico-turcologice s-au impus la finele secolului al XIX-lea, că unele instituții științifice de cercetare a istoriei Europei central-sudice (*Institutul pentru studiul Europei sud-orientale*) au fost înființate în ajunul (1913-1914) declanșării Primului război mondial, că anumite idei și concepții, favorabile sau opuse unor realități sau deziderate, odată intrate în *mentalul individual și/sau colectiv*, se schimbă greu sau deloc etc.

În *al doilea rând*, nu pot fi studiate *preocupările românești de turcologie* din perioada 1875-1950 fără a face referiri la *contribuțiile de arabistică, iranistică, ebraistică, sinologie, mongolistică* etc., elaborate de cercetătorii noștri în intervalul temporal amintit și aflate în strânsă legătură cu cele de *turcologie*. Am considerat deci necesar să subliniez existența în România, în perioada 1878-1948, și a preocupărilor de *arabistică, iranistică, ebraistică, sinologie, mongolistică* etc., a raporturilor acestora cu cele de *turcologie*, în cadrul sferei cuprinzătoare a *orientalisticii*. Pentru a preciza locul și rolul *turcologiei* în *orientalistica românească* în intervalul temporal anterior amintit, a ilustra conexiunile științifice-de cercetare și didactice-formative dintre *orientalistică* și *turcologie*, a argumenta atenția deosebită pe care am acordat-o ultimei dintre ele, am introdus și am folosit binomul relațional *orientalistică-turcologie*.

*

*

*

Definirea termenilor *orientalistică* și *turcologie* și punctarea principalelor momente din evoluția acestor discipline istorice vor contribui, pe de o parte, la o rapidă și precisă familiarizare cu problematica prezentei contribuții. Pe de altă parte, vor permite conturarea și fixarea unui termen istoriografic universal de comparație în legătură cu originea, caracterul, obiectivele, motivațiile, evoluția, finalitățile etc. preocupărilor românești de *orientalistică-turcologie*. Permanenta raportare a istoriografiei orientalistico-turcologice românești la cea universală permite atât sublinierea influențelor reciproce dintre cele două entități, cât și, precizarea locului și rolului primeia în evoluția celei de-a doua.

Termenul *orientalistică* a fost inclus oficial în *Dicționarul Academiei franceze*, în ediția „revoluționară” din 1791, pentru a denumi studiul, în Europa, al *Orientului* (Apropiat, Mijlociu și Îndepărtat)¹.

Accepțiunea geografico-istorică dată termenilor sinonimi *orientalistică* (*studii orientale*) sau *orientalism* a evoluat în ultimele patru secole, în funcție de: nivelul dezvoltării istoriei ca știință, de statul unde apăreau și se dezvoltau preocupările de cercetare a Orientului, de interesele științifico-didactice universitare și politice, diplomatice, militare, comerciale etc. din acel stat, de evoluția situației politico-diplomatice internaționale etc.

Conotațiile și semnificațiile academice (didactice și științifice), literaro-mental-filosofice și politico-militaro-„colonialiste” din secolele XVII-XVIII se vor amplifica, diversifica și individualiza în veacul următor², numit de către istoricii acestei categorii de preocupări și „secolul orientalisticii”.

În secolul al XX-lea, în special după Primul război mondial, semnificațiile termenului *orientalistică* (*studii orientale*) au suferit importante redimensionări, anumite aspecte devenind inadecvate iar unele conotații fiind amendate de trecerea timpului. Această redefinire a identității *orientalisticii* a fost impusă de: dezvoltarea continuă și afirmarea plenară a ramurilor *orientalisticii* (*studiilor orientale*) ca discipline de sine stătătoare, dar deschise interdisciplinarității; profunde transformări politico-militaro-colonialiste pe plan mondial (mai ales după 1945); reorganizarea și redimensionarea activității științifico-didactice de studiere a „Orientului”, de prezentare și reprezentare a acestui spațiu geografico-istoric în mediul academic și livresc, sau de popularizare în *mass-media*, în cadrul mentalului colectiv etc. Aceste noi evoluții i-au determinat pe cercetătorii fenomenului *orientalistic*, Anwar Abdel Malek³, André Mirambel⁴ sau Edward W. Said⁵, să afirme că în anii 1950-1970 *orientalismul* (*studiile orientale*) traversa(u) o perioadă de

¹ Yves Thoraval, *Orientalistică*, în *Dicționar de civilizație musulmană*, traducere, adaptare și completări de Nadia Angheliescu, Editura Univers Enciclopedic, București, 1997, pag.243.

² Edward W. Said, *Orientalism. Western conceptions of a Orient*, ediția I-a, Pantheon Books, New York, 1978 (370 p), pp.1-49; Jules Mohl, *Vingt-sept ans d'histoire des études orientales: Rapports faites à la Société asiatique de Paris de 1840 à 1867*, 2 vol, Ed. Reinward, Paris, 1879-1880, *passim*; Gustave Dugat, *Histoire des orientalistes de l'Europe du XII-e au XIXe siècles*, 2 vol, Ed. Adrien Maisonneuve, Paris, 1868-1870, *passim*.

³ Anwar Abdel Malek, *L'orientalisme en crise*, în „Diogenes”, no.44, Hiver 1963, Ed. Gallimard, Paris, pp. 103-104.

⁴ André Mirambel, *Orientalisme d'hier et d'aujourd'hui*, în „Revue de l'École Nationale des Langues Orientales” (*infra* abreviat: „R.E.N.L.O.”), nr.1/1964, Paris, pp.1-29.

⁵ E.W. Said, *op.cit.*, subcap. *Crisis*, pp.92-110; autorul a mai afirmat că: „Today [anii 1970] an Orientalist is less likely to call himself an Orientalist than he was almost any time up to World War II [compl. și subl.D.P.]” - p. 53.

"criză" a identității. Discuțiile și analizele generate de acest "bilanț provizoriu" s-au amplificat, găzduite în paginile unor volume de sine stătătoare⁶ sau ale unor prestigioase periodice de *orientalistă*⁷. În acest context, amintesc doar un singur exemplu, ce poate constitui și obiectul unui veritabil "studiu de caz": nr.50/ ianuarie-martie 1990 al periodicului "Peuples Méditerranéens / Méditerranéan Peoples", subintitulat sugestiv "L'Orientalisme. Interrogations", a inclus 12 articole și studii despre această disciplină istorică: trecut-prezent-viitor, forme de manifestare și modalități de comunicare, *orientalistă* și noile evoluții politice, militare, sociale, economice, culturale, ideologic-religioase, demografice etc. din lumea islamică etc.⁸.

Orientalistul italian Michelangelo Guidi a definit *orientalistă* în anii '40 ai secolului al XX-lea, ca fiind un complex de cercetări și studii, bazate pe folosirea directă, nemijlocită, a izvoarelor istorice locale, indigene din "Orient", referitoare la limba, literatura, istoria, cultura, civilizația, religia etc. popoarelor și populațiilor din amintitul spațiu geografic. Europa Occidentală fiind zona de referință, de reper, "Orientul" era întinsa regiune aflată geografic la *estul* acesteia: imensul continent asiatic (Orientul Apropiat, Mijlociu și Extrem), la care se adăugau arealurile europene și africane aflate sub stăpânire și/sau influență *directă* orientalo-islamică: Spania, Portugalia, Sicilia, sudul Italiei, nordul Africii de la Oceanul Atlantic la Marea Roșie⁹.

Evident, pe o arie geografică atât de întinsă au trăit, de-a lungul ultimelor 10-12 milenii, numeroase populații și popoare și aceste realități și evoluții etnice concrete au impus, în secolele XIX-XX, compartimentări și specializări în cadrul *orientalisticii*: egiptologia, ebraistica, berberistica, hamitologia, arabistica (islamistica), *turcologia* (despre populațiile și popoarele turcice), semitistica, caucazologia, iranistica, indianistica (indologia), mongolistica, sinologia, iamatologia¹⁰. O astfel de clasificare este însă relativă și incompletă, caracteristici determinate de însăși evoluția *orientalisticii* ca disciplină istorică.

Conotația și, mai ales, dimensiunea "geografică" a termenului "Orient" au variat de-a lungul ultimelor trei-patru secole. Aria geografică s-a extins direct

⁶ E.W. Said, *op. cit.*, pp. 92-110; Galal al-Azm Sadeq, *Orientalisme et contre-orientalisme*, Beirut, 1981 (în limba arabă); Hisham Djait, *L'Europe et l'Islam*, Paris, 1978; R. Patai, *The Arab Mind*, New York, 1973; Maxime Rodinson, *La Fascination de l'Islam*, Paris, 1980; J.-C. Vatin (ed.), *Connnaissance du Maghreb, sciences sociales et colonisation*, Paris, 1984; J. Berque, *Langages arabes du présent*, Paris, 1974; Mohammed Arkoun, *Critique de la raison islamique*, Ed. A. Maisonneuve et Larousse, Paris, 1984.

⁷ 'Aziz al-Azmeh, *The articulation of orientalism*, în „A.S.Q.”, n-le 4/1981; idem, *L'orientalisme et qu'en lui-même*, în „M.a.”, nr.32/octombrie 1981 (în arabă); 'Abd an-Nabi Istif, *Nous et l'orientalisme*, în „M.a.”, nr.56/octombrie 1983 (în arabă); Percy Kemp, *Orientalistes éconduits? Orientalistes reconduits*, în „A.”, XXVII, nr.2/iunie 1980; idem, *Dessaprendre l'orientalisme*, în „A.”, XXXI, nr.1/mars 1984; Abdel-Kebir Khatibi, *L'orientalisme désorienté*, în „Maghreb pluriel”, 1983, Paris; Gordon Prueft, *The escape from the seraglio: anti-orientalistic trends in modern religious studies*, în „A.S.Q.”, n-le 2,4/1980; Ghassan Salame, *L'articulation de l'orientalisme*, în „M.a.”, nr.23/ianuarie 1981 (în arabă); Muhammed Arkoun, *Discours islamiques, discours orientalistes et pensée scientifique*, în B.Lewis, E. Leites, M. Case eds., *As others see us. Mutual perceptions, East and West*, în „Comparative Civilisation Review”, n-rs 13-14/1985-1986; Nadia Anghelescu, *Discussions sur l'objet de l'orientalisme*, în „S.A.O.”, VIII, 1971, București, pp.221-228.

⁸ Acest număr special cuprinde următoarele studii și articole: Ferhard Khosrokhavar, *Présentation* (pp.3-6); idem, *Du neo-orientalisme de [Bertrand] Badier: enjeux et méthodes* (pp.121-148); Alain Roussillon, *Le débat sur l'orientaliste dans le champs intellectuel arabe: l'apogée des sciences sociales* (pp.7-40); Abdolrahman Mahdjoub, *Le pur et l'impur* (pp.41-58); Ali Behdad, *Orientalist tourism* (pp.59-74); idem, *The discursive formation of orientalism* (pp.163-170); Robert D. Lee, *[Mohammed] Arkoun and authenticity* (pp.75-106); Mohammed Arkoun, *Islam, pensée islamique, islamisme* (pp.107-114); Hassan Hanafi, *De l'orientalisme à l'occidentalisme* (pp.115-120); Paul Vieille, *L'orientalisme est-il théoriquement spécifique? À propos des interprétations sur la révolution iranienne* (pp.149-162); Gilbert Grandguillaume, *La langue de l'orientalisme* (pp.171-176); James Eddine Bencheikh, *Postface. Conditions d'une réflexion sur l'islam arabe* (pp.177-180).

⁹ M. Guidi, *Orientalismo*, în E.I.S.L.A., vol. XXV, Roma, 1949, p. 537.

¹⁰ *Ibidem*, p. 538.

proporțional cu numărul și "viteza de înaintare" în "Orient" ale expedițiilor militare, geografice, arheologice, geologice etc. (secolele XI-XIX). Limita vestică a "Orientului" în Europa Centrală a fost împinsă către *estul* continentului pe măsură ce zonele din centrul acestuia erau "europenizate", adică "occidentalizate". Astfel, la *al VII-lea Congres al orientaliștilor*, desfășurat la Viena în octombrie 1886, delegatul României, istoricul și filologul B. P. Hașdeu, a precizat, având asentimentul tacit al orientaliștilor europeni participanți la această reuniune științifică internațională: "(...) l'Occident finit à Vienne, mais c'est à Bucarest que débute l'Orient, entre Vienne et Bucarest oscille une zone de fluctuation"¹¹. Astfel, între Viena și București (mai precis cursul Dunării inferioare) exista o zonă geografico-istorică cu statut "orientalist" încă imprecis. Din această zonă în curs de "europenizare", de "occidentalizare", făcea parte și tânăra regat al României.

Peste trei decenii, poziția geografică "orientalistă" a Europei central-sudice de astăzi a rămas, în general, aceeași. La începutul secolului al XX-lea, tânăra *orientalist sui-generis* română Nicolae Iorga a lansat „un concept [geografico-istoric] integrator: Europa sud-orientală”¹², a înființat la București, capitala României, țara de la "Porțile Orientului", *Institutul pentru studiul Europei sud-orientale* (1913-1914)¹³, cu dublă finalitate: politico-națională și istorico-științifică. Regiunile de la sudul Dunării inferioare aparțineau încă, geografic și istoric, "Orientului", și vor mai trece câteva decenii până când limita vestică a spațiului oriental va fi "axa oblică" Marea Neagră-Bosfor-Dardanele-Marea Egee.

Orientaliștii sovietici N.I. Konrad¹⁴ și I.S. Braghinski¹⁵ au definit *orientalistica* în termeni aproximativ identici: disciplina istorică ce studiază, în mod complex, istoria, economia, limba, literatura, etnografia, arta, religia, filosofia, monumentele culturii materiale și spirituale ale *Orientului*. Acest spațiu geografico-istoric cuprindea țările din Asia și din Africa de Nord. "Ramurile naționale" ale *orientalisticii* contribuie la dezvoltarea acestei categorii de studii: egiptologia, asiologia, semitologia, arabistica, iranistica, *turcologia*, sinologia, mongolistica, indologia etc. Această clasificare este totuși relativă și incompletă, noi "ramuri regionale" îmbogățind, începând cu secolul al XX-lea, instrumentarul științifico-didactic al *orientalisticii* și extinzând sfera geografico-istorică de manifestare a acesteia. Luând ca sistem sau element de referință *Europa*, zonele sau regiunile din *estul* sau "Orientul" acesteia trebuiesc raportate, în contrapondere, la cele din *vestul* sau "Occidentul" bătrânului continent.

Edward W. Said, exegetul *fenomenului orientalist* european și american în secolele XVIII-XX, autorul unei recente monografii consacrate acestui subiect, apreciată de unii orientaliști, criticată de alții, a precizat că termenul "orientalism" implică mai multe conotații și semnificații, interdependente între ele. *Prima accepțiune* pe care o incumbă acest termen este cea *academică*, respectiv activitatea științifico-didactică desfășurată în cadrul academiilor, universităților,

¹¹ B.P. Hașdeu, *Sur les éléments turcs dans la langue roumaine. Notice luë au VII-e Congrès des Orientalistes à Vienne, le 2 octobre 1886*, Bucarest (21 p.), p.5.

¹² Al. Zub, *De la istoria critică la criticism*, 1985, pp. 233-244.

¹³ N. A. Constantinescu, *Institutul sud-european*, în „Boabe de grâu”, II, nr.12/1931, București, pp.508-514; Andrei Pippidi, *Pour l'histoire du premier Institut des études sud-est européenne*, în „Vatra”, an XVI, nr.2/1986, Tg. Mureș, pag.179/C; idem, *Reformă sau declin. A doua perioadă a studiilor sud-est europene în România*, în „R.I.”, s.n., t. II, nr.11-12/1991, București, pp. 641-649.

¹⁴ N.I. Konrad, *Vostokovedenie, în Sovetskaja Istoriceskaja Enĭklopedija*, vol.III, Moskva, 1963, col. 722.

¹⁵ I.S. Braghinski, *Vostokovedenie, în Bol'shaia Sovetskaja Enĭklopedija*, vol.V, Moskva, 1971, p.389, col. 1155.

institutelor de cercetare în domeniu, fundațiilor culturale, asociațiilor nonguvernamentale, bibliotecilor etc.¹⁶. "Oricine care se documentează și scrie despre sau cercetează *Orientul* - și aceasta este valabil dacă persoana este antropolog, sociolog, istoric sau filolog - fie în aspectele sale specifice, fie în cele generale, este un *orientalist*, și ceea ce el sau ea face este *orientalism* [subl. D.P.]"¹⁷, a completat autorul.

A doua accepțiune a termenului "orientalism", pe care a analizat-o E.W. Said, este maniera, modalitatea sau sistemul de gândire, apreciere, și reprezentare bazat(ă) pe distincția ontologică, gnoseologică-epistemologică și axiologică făcută între "Orient" și "Occident". Pornind de la această disjunctie teoretico-filosofică, un mare număr de intelectuali (poeti, scriitori, filosofi, teoreticieni politici, economiști, guvernatori imperiali sau regali etc.) au acceptat această bipolaritate fundamentală pentru secolele XVI-c. 1920, între "Vest" și "Est", ca origine, ca punct de plecare sau ca motivație pentru teorii literaro-filosofice, poeme în versuri, nuvele și romane, descrieri de călătorie, expuneri și rapoarte cu caracter politic, social, militar, economic, religios, cultural-ideologic etc. referitoare la populațiile și popoarele, obiceiurile, tradițiile, gândirea, concepțiile, evoluțiile complexe din "Orient"¹⁸. Interacțiunea și intercomplementaritatea între conotațiile academică, științifico-didactică și cea literaro-filosofică ale termenului *Orient* au fost și sunt încă constante ale *orientalisticii* (*studiilor orientale*). Din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea se poate identifica o considerabilă și permanentă, sugerată sau poate chiar impusă de autoritățile statale, "pendulare" a literaților și gânditorilor europeni între cele două forme de manifestare a "orientalismului"¹⁹.

A treia semnificație a termenului "orientalism" este mult mai istoric și materialist definită decât celelalte două, amintite anterior. Din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, "orientalismul" poate fi analizat, interpretat și caracterizat ca o "instituție corporativă" ce se ocupă cu, sau avea în centrul atenției sale *Orientul*: descrierea, cercetarea, studierea, elaborarea de materiale informative și întocmirea politicii oficiale statale referitoare la, favorizarea cuceririi, colonizării și stăpânirii acestui întins spațiu geografico-istoric. În concluzie, "orientalismul" a fost o modalitate și un instrument de stăpânire, dominare, reorganizare, menținere și consolidare a autorității "Occidentului" asupra "Orientului"²⁰.

Profunde evoluții și mutații politice, militare, economice, coloniale etc. survenite în secolul al XX-lea, dar mai ales după 1945, au pus sub semnul întrebării și au amendat unele conotații ale termenului de "orientalism" (*orientalistică*), astfel că în anii '50-'60 conceptul a trecut, cum am mai amintit, printr-o *criză de identitate*, o primă consecință fiind demonetizarea acestuia. Sesizând corect aceste transformări, Edward W. Said a precizat că, "în comparație cu sintagma *studii orientale*, este adevărat că termenul este astăzi mai puțin preferat de către specialiști, dintr-o dublă cauză: este atât de vag și general; denotă atitudinea executivă samavolnică și tiranică a colonialismului european din secolul al XIX-lea și de la începutul celui următor"²¹.

¹⁶ Edward. W. Said, *op.cit.*, 1978, p. 2.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, pp.2-3.

¹⁹ *Ibidem*, p.3.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, p.2.

Accepțiuni și conotații relativ asemănătoare ale termenului "orientalism" (*orientalistică*) a subliniat Louis Bazin în ceea ce privește *orientalistica franceză*. Autorul a precizat că în secolele XIX - începutul lui XX, *orientalistica franceză* s-a dezvoltat și s-a constituit într-un ansamblu unitar de discipline istorice și de concepții geografico-politice, individualizându-se trei direcții de evoluție: 1. din "rațiuni istorice și politico-statale", *expansiunea colonială franceză* în nordul Africii și în Orientul Apropiat; 2. *arabistica (studiile arabe și islamistica)*; 3. *turcologia (studiile turce și otomane)*. Aceste "domenii orientalistice", cu un anumit grad de autonomie proprie, erau totuși interdependente între ele²².

V.V. Barthold²³ și M. Voloșin²⁴ au insistat asupra aceluiași trei accepțiuni date termenului "orientalism", explicitând însă conotația "colonialistă" a "orientalismului" expansionist imperial rus în Asia de S. V., Centrală și de Est, din secolul al XVI-lea până în 1917. Autorii au lăsat să se înțeleagă că *orientalistica academică științifico-didactică rusească* (universități, facultăți, institute de specialitate, asociații științifice non-guvernamentale, campanii și expediții de cercetări inter- și multidisciplinare etc.), poate cea mai puternică și cea mai dezvoltată în Europa la începutul secolului al XX-lea, a fost urmarea directă, pe lângă dorința firească de cunoaștere a propriului trecut istoric, a colonialismului și expansionismului agresiv rusesc, pe plan politic, militar, comercial, religios, cultural - ideologic etc. în "Orient".

O imagine de ansamblu asupra relațiilor complexe, pe plan politic, militar, cultural-ideologic, istorico-filosofic, religios, al cunoașterii "celuilalt" etc. între *Est* și *Vest*, a oferit Alfred Kurela în sinteza sa²⁵ apărută la începutul perioadei "războiului rece".

Savantul japonez Hajime Nakamura a comparat ideile religioase și filosofice apărute de-a lungul istoriei în "Orient" cu cele răspândite în "Occident", identificând influențele reciproce și posibilele similitudini²⁶. Fiecare categorie zonală de idei religioase-filosofice reprezenta "cartea de vizită" sau matricea gnoseologicospirituală a spațiului geografico-istoric respectiv: "Orient" (*Est*) sau "Occident" (*Vest*). Minuțioasa și critica analiză efectuată, influențele și similitudinile descoperite, urmările acestora pe plan istoric, filosofic, religios, cultural etc. l-au determinat pe H. Nakamura să susțină existența unei comunități de gândire și de simțire a oamenilor de pretutindeni de-a lungul istoriei. În concluzie, autorul a afirmat că, indiferent de epoca istorică sau de spațiul geografic de locuire (în *Est* sau în *Vest*), omenirea, umanitatea este, fundamental, aceeași, astfel că, vechea dihotomie "Orient - Occident" ar trebui abandonată în favoarea unei deschideri integratoare, a unei comuniuni universale. Indirect, această încheiere este, pe de o parte, o altă "recunoaștere" a existenței *crizei de identitate a orientalisticii* din anii 1950-1970, iar pe de altă parte, o posibilă soluție a acesteia: *orientalistica* să devină o pagină a

²² Louis Bazin, *Mustafa Kemal Atatürk et la turcologie française*, în idem, *Les Turks des Mots, des Hommes*, Akademiai Kiadó, Budapest, 1994, pp.414-421.

²³ V.V. Barthold, *Istoriia izucenija Vostoka v Evrope i v Rosii*, ed.I, Moskva, 1911, ed. a II-a, Leningrad, 1925, 232 p.; ed. a III-a, Moskva, 1937, ediția franceză: *La decouverte de l'Asie: Histoire de l'orientalisme en Europe et en Russie*, trad. B. Nikitine, Ed. Payot, Paris, 1947.

²⁴ M. Voloșin, *Orientalizm*, Moskva - Leningrad, 1938.

²⁵ Alfred Kurela, *Ost und West*, „Die Brucke“ Verlag, Wien, 1948, 258 p.

²⁶ Hajime Nakamura, *Orient și Occident: o istorie comparată a ideilor*, traducere din limba engleză de Dinu Luca, Editura Humanitas, București, 1997, 547 p.

istoriei gândirii și reflecției umane, să se facă trecerea, cu eforturile și consecințele de rigoare, de la *Orient* la *Universal*, la *Mondial*.

Pornind de la definiția *orientalisticii* (*studiilor orientale*, *orientalismului*) amintită anterior, formulată și conceptualizată la cumpăna secolelor XIX-XX, în istoria acestei discipline istorice se pot distinge mai multe etape. Atrag însă atenția asupra criteriilor, obiective și subiective, de diferite categorii (istorice, politice, militare, culturale, religioase etc.), cu o cronologie mai mult sau mai puțin riguroasă, ce au stat la baza periodizărilor întocmite de diferiți istorici ai *orientalisticii*.

O *primă etapă* în istoria acestei discipline a fost *orientalistica antică greco-elenistico-romană*. Am avut în vedere următoarele criterii: periodizarea clasică a istoriei universale; așezarea geografico-strategică a Atenei și, ulterior, a Romei (veritabile centre de putere ale lumii europene în raport cu "Orientul") în vecinătatea "lumii orientale" (Atena în apropierea Asiei Mici, *via* Marea Egee și Strămtorile Bosfor și Dardanele; Roma și apropierea Africii de Nord *via* Marea Mediterană, apoi stăpâna Orientului Apropiat); relațiile complexe, politico-militare, comerciale, culturale etc. ale Atenei și, ulterior, ale Romei cu Orientul etc. Astfel, începutul l-a făcut însuși legendarul și genialul poet grec Homer (sec. IX î.e.c.), care, în *Iliada* și *Odissea*, a versificat magistral despre evenimentele și conflictele politico-militare derulate în N.V. Asiei Mici (zona Troia-Ilion) și bazinul estic și central mediteranean la cumpăna secolelor XIII-XII î.e.c. l-a urmat, în lumea greacă, Hecataios din Milet, Hellanicos din Mitilene, Herodot, Tucidide, Xenofon, Polibios, Flavius Josephus, Plutarh, Arrian etc., iar în lumea romană Sallustius, Titus Livius, Suetonius, Amiannus Marcellinus etc., care au relatat despre relațiile complexe ale *polis*-urilor grecești și a Regatului macedonean cu lumea orientală și despre expansiunea politică, militară, comercială etc. a Romei în Orientul Apropiat și în Africa de Nord. Valențele și finalitățile *orientalistice* ale acestor opere literaro-istorico-geografice nu au fost însă receptate în epoca respectivă. În prima etapă a istoriei sale (secolele IX î.e.c. - V e.c.), *orientalistica* (în varianta greco-elenistico-romană) a fost literaro-istorico-descriptivă.

A *doua etapă* în istoria *orientalisticii* a fost segmentul temporal *medieval* (secolele V-XV). Pe plan politic-militar această etapă s-a caracterizat prin derularea invaziilor populațiilor venite din Asia Centrală, a arabilor și mongolilor-tătarilor în Europa; în sens invers, desfășurarea cruciadelor statelor feudale occidentale în Orientul Apropiat și Africa nordică. S-au concretizat primele inițiative și încercări de cercetare și cunoaștere nemijlocită a Orientului feudal (Guillaume de Rubruck, Giovanni da Pian del Carpine, Marco Polo, Afanasie Nikitin etc.) și de stabilire a relațiilor comerciale între Europa mediteraneană și estică și întinsul spațiu oriental. Pe plan didactic-universitar, în universitățile apusene s-a introdus studiul limbilor orientale ebraica și araba, iar în plan cultural-științific s-au difuzat elementele fundamentale, novatoare, ale culturilor și civilizațiilor ebraică și arabă. În perioada *medievală* (*medie*) a istoriei sale, *orientalistica* (*orientalismul*) europeană s-a manifestat sub formă politico-militară, filologico-universitară și cultural-științifică, toate cele trei aspecte fiind interdependente între ele, iar ultimul având la bază un accentuat, necesar și justificat descriptivism geografic²⁷.

²⁷ Vezi și E.W. Said, *op.cit.*, pp.58-65; N.I. Konrad, *op.cit.*, *loc.cit.*, coloana 723; V.V. Barthold, *op.cit.*, pp.17-22; M. Guidl, *op.cit.*, pp.538; I.S. Braghinski, *op.cit.*, p.390, coloana 1156; Yves Thoraval, *op.cit.*, pp.243-244.

A treia și cea mai importantă etapă din istoria *orientalisticii* a fost cea modernă (secolul al XVI-lea - mijlocul secolului al XX-lea). Ea a reprezentat epoca de glorie, de profundă și temeinică manifestare multidirecțională a *orientalisticii* (studiilor orientale, orientalismului) mondiale. În această etapă s-au manifestat plenar toate cele trei accepțiuni de referință pe care le incumba termenul *orientalism* (*orientalistică, studii orientale*): *academică* (didactico-științifică); *sistem filosofico-literar de gândire și reprezentare* (pe plan ontologic, gnoseologic-epistemologic, axiologic); "*instituție corporativă-colonialistă*" de stăpânire, dominare și exploatare a "Orientului". Aceste trei conotații s-au manifestat relativ simultan și interdependent, ceea ce a sporit amploarea "sistemului triumfiular" al *orientalisticii*. În etapa modernă a evoluției sale, *orientalistica* a cunoscut trei perioade succesive, distincte, de dezvoltare. *Prima perioadă* (sec. XVI-mijlocul sec. XVIII) s-a caracterizat prin crearea premiselor cercetării științifice a Orientului: studiul limbilor orientale în Europa, întocmirea și editarea dicționarelor unor limbi orientale, unor ediții de cronici și opere științifice orientale, cataloagelor manuscriselor orientale din diferite biblioteci și colecții publice și/sau particulare. Au fost editate descrierile și relatările de călătorie ale unor călători europeni în Orient. Prin urmare, filologia, lingvistica sau lexicografia orientală, editarea de cronici, descrieri de călătorie și manuscrise orientale au fost formele de manifestare ale *orientalisticii* în acest interval temporal²⁸.

În a doua perioadă (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea-mijlocul secolului al XIX-lea) a acestei etape s-au pus bazele *orientalisticii* științifice în Europa: s-a organizat ori s-a reorganizat învățământul superior universitar orientalist, s-au înființat societăți, institute și biblioteci orientale, s-au amplificat preocupările complexe de *orientalistică* inițiate în perioada premergătoare și amintite anterior. S-au organizat primele expediții științifice, cu caracter arheologic, filologic, etnografic, geografic, topografic etc. în Orient: Egipt și Orientul Apropiat. Pe baza acumulărilor științifice orientalistice cantitative și calitative, au fost elaborate lucrări fundamentale referitoare la istoria, cultura și civilizația popoarelor și populațiilor din Orient în epocile antică, medie și la începutul celei moderne²⁹. În această perioadă s-a făcut trecerea de la *orientalistica* practică, bazată doar pe studierea limbilor, folclorului, și configurației geografice a țărilor Orientului, la *orientalistica științifică*, fundamentală pe studierea organizată, riguroasă, plurivalentă, a majorității formelor și modalităților de manifestare ale popoarelor și populațiilor din Orient³⁰.

În a treia perioadă a evoluției moderne a *orientalisticii* (a doua jumătate a secolului al XIX-lea - mijlocul celui următor) s-a extins obiectul de studiu al acestei discipline istorice și, concomitent, s-au amplificat principalele sale tendințe și direcții de dezvoltare. Pe lângă acestea, deja inițiate și cunoscute din perioadele anterioare, pe lângă înființarea altor instituții și societăți orientale sub patronaj statal, a sporit numărul periodicelor de *orientalistică*, calitatea și cantitatea contribuțiilor publicate în ele fiind în continuă creștere. Din 1873, cu o periodicitate de 3-4 ani, s-au organizat congrese internaționale ale orientaliștilor, modalitate optimă de comunicare și de schimb de informații științifice- metodologice în domeniu. A fost întocmită și editată

²⁸ Vezi și I.S. Braghinski, *op.cit.*, p.392, coloanele 1156-1157; N.I. Konrad, *op.cit.*, coloana 723; M. Guidi, *op. cit.*, pp.538-539; E.W. Said, *op.cit.*, pp.49-71; 113-122; V.V. Barthold, *op.cit.*, pp.25-45; Yves Thoraval, *op.cit.*, p.244.

²⁹ I.S. Braghinski, *op.cit.*, p.390, col. 1157; N.I. Konrad, *op.cit.*, col. 723-725; M. Guidi, *op. cit.*, p.539; E. W. Said, *op. cit.*, pp.123-148; 166-197; V. V. Barthold, *op. cit.*, pp.46-70; Yves Thoraval, *op.cit.*, pp.244-245.

³⁰ N.I. Konrad, *op.cit.*, coloana 723, Yves Thoraval, *op.cit.*, p.245.

monumentala lucrare colectivă *Enciclopedia Islamului*, 4 vol. + 1 vol. suplimentar, 1908-1938, Leiden, în 3 limbi europene. Ea a reprezentat suma cunoștințelor științifice despre *Orientul islamic* în prima jumătate a secolului al XX-lea. În această perioadă și-au afirmat *individualitatea proprie* în cadrul orientalisticii majoritatea ramurilor acestei discipline istorice: egiptologia, semitistica, arabistica, ebraistica, *turcologia*, iranistica, indologia, mongolistica, sinologia, iamatologia.

În concluzie, în această *epocă de aur a orientalisticii*, orientaliștii au afirmat și au impus *individualitatea și statutul propriu* ale acestei discipline istorico-filologice, etno-folclorice etc. în cadrul activităților și mentalităților politico-academico-filosofice pe plan mondial. Din acest punct de vedere, secolul al XIX-lea a fost *secolul orientalisticii*. În *epoca modernă* a evoluției sale, orientalistica s-a manifestat, în ordinea cronologică și a importanței realizărilor, pe următoarele planuri: *filologic-lingvistic-lexicografic; etnografico-folcloric; literaro-filosofico-geografico-descriptiv; arheologico-epigrafic; istoric-evenimential*³¹.

A *patra etapă* în istoria orientalisticii este cea *contemporană, postbelică*, începând cu anii 1945-1950. Profunde mutații survenite în evoluția politico-militaro-"colonialistă" a lumii *post 1945* au provocat o "criză de identitate" a orientalisticii, ale cărei cauze au fost analizate³² deja de istorici ai acestei discipline istorice. În acest context s-a subliniat ideea că această căutare și restabilire a *identității orientalisticii* poate și trebuie să fie realizată. O *redimensionare a sferei geografico-istorice și o redefinire a studiilor orientale*, conform noilor realități concrete contemporane, constituie primii pași în această direcție.

Primele cercetări, studii și contribuții referitoare la *istoria orientalisticii (studiilor orientale, orientalismului)* au fost întreprinse și elaborate în secolul al XIX-lea. Ele au fost continuate și amplificate în veacul următor.

Astfel, Gustave Dugat a elaborat un dicționar al celor mai importante figuri de orientaliști francezi și europeni, din secolul al XII-lea până prin anul 1868³³. Această importantă contribuție a fost completată ulterior cu cele semnate de Raymond Schwab³⁴ Jules Mohl³⁵ și James Darmesteter³⁶. În secolul al XX-lea, V.V. Barthold³⁷, Franz Babinger³⁸, M. Voloșin³⁹, Jean Sauvaget⁴⁰, D. Sinor (editor)⁴¹, A.J. Arberry⁴², B. Lewis-P.M. Holt⁴³, sau Edward W. Said⁴⁴ au elaborat noi studii și sinteze referitoare la originile, direcțiile de evoluție, scopurile, finalitățile, școlile și contribuțiile etc. de orientalistă din Europa, Rusia (U.R.S.S.), S.U.A. etc. în

³¹ I.S. Braghinski, *op.cit.*, pp.390-392, coloanele 1157-1163; N. I. Konrad *op. cit.*, col.725-727; M. Guidi, *op. cit.*, p.539; E.W. Said, *op.cit.*, pp.201-282; V.V. Barthold, *op.cit.*, pp.71-226; Yves Toraval, *op. cit.*, pp.245-246.

³² Vezi *supra* contribuțiile și analizele citate la notele 1-7.

³³ Gustave Dugat, *op.cit.*, 2 vol., Paris, 1869-1870.

³⁴ Raymond Schwab, *La Renaissance orientale [1765-1850]*, Ed. Payot, Paris, 1950.

³⁵ Jules Mohl, *op.cit.*, 2 vol., Paris, 1879-1880.

³⁶ James Darmesteter, *Essais Orientaux*, Ed. A. Levy, Paris, 1883.

³⁷ V.V. Barthold, *op.cit.*, 1911; 1925; 1937; 1947.

³⁸ Vezi analiza acestor cercetări și contribuții la Dan Prodan, *Preocupări de turcologie în România în perioada interbelică, cu privire specială la activitatea lui Franz Babinger (1935-1943)*, teză de doctorat, București, 1999, pp.232-260.

³⁹ M. Voloșin, *op.cit.*, 1938.

⁴⁰ Jean Sauvaget, *Introduction a l'Histoire de l'Orient musulman. Elements de bibliographie*, édition refondue et complétée par Claude Cahen, Paris, 1961; ed. I-a, Paris, 1943.

⁴¹ D. Sinor (and others), *Orientalism and History*, Cambridge University Press, 1954. (Volum editat cu ocazia celui de-al XXIII-lea Congres internațional al orientaliștilor, desfășurat la Cambridge, în august 1954.)

⁴² A.J. Arberry, *Oriental Essays: Portraits of Seven Scholars*, Ed. Macmillan & Co., New York, 1960.

⁴³ B. Lewis - P.M. Holt, *Historians of the Middle East*, Oxford University Press, Oxford, London, 1962.

⁴⁴ E.W.Said, *op. cit.*, 1978;1995.

secolele XVII-XX. Istoria (cauzele, caracteristicile, evoluția, principalii reprezentanți cu contribuțiile lor) *orientalisticii (studiilor orientale, orientalismului)* în țările lumii cu vechi tradiții în această disciplină istorică a fost studiată de către cercetători interesați de trecutul amintitului domeniu didactico-științific⁴⁵.

⁴⁵ Pentru evoluția *orientalisticii* în Franța vezi, pe lângă contribuțiile citate la notele n-le 2, 23, 34, 36 și 40, și pe cele semnate de P. Masson-Oursel (*La Connaissance scientifique de l'Asie en France, depuis 1900 et les variétés de l'Orientalisme*, în "Revue Philosophique", 143, nos 7-9/Juillet-Septembre 1953, Paris, pp.344-356), Henry Laurens (*Les Origines Intellectuelles de l'expédition d'Égypte. L'Orientalisme islamisant en France (1698-1798)*, Collection "Varia Turcica", V, Editions Isis, Istanbul-Paris, 1987) sau monografia omagială *Centenaire de L'École des Langues Orientales Vivantes en France. 1795-1895*, Paris, 1895 etc. În *Anglia*, complementar contribuțiilor citate la notele n-le 2, 23, 40, mai vezi și pe cea semnată de H.A.R.Gibb (*Oriental Studies in the United Kingdom*, în vol. *The Near East and the Great Powers*, ed. Richard N. Frye, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1951, pp.84-97) etc. În *Germania*, pe lângă lucrările citate la notele 2, 23, 38, 40, mai vezi și pe cele semnate de Johann Fück (*Die arabischen Studien in Europa bis in den Anfang des 20. Jahrhunderts*, Otto Harrassowitz Verlag, Leipzig, 1955; idem, *Islam as an Historical Problem in European Historiography since 1800*, in B. Lewis - P.M. Holt, op. cit., 1962, pp.306-315), Theodor Benfey (*Geschichte der Sprachwissenschaft und orientalischen Philologie in Deutschland*, Gottfaischen Verlag, München, 1869), A. Heyne (*Orientalisches Datenbuch*, Leipzig, 1912) etc. În *Italia*, la contribuțiile citate la notele 2, 23, 40, se adaugă cele elaborate de Francesco Gabrieli (*Orientalisti del Novecento*, Edit. Instituto per l'Oriente "C. A. Nallino", Roma, 1993, 184 p.; idem, *Gli Studi sul Vicino Oriente in Italia dal 1921 al 1970. I. L'Oriente Preislamico; II. L'Oriente Islamico*, Edit. Inst. per l'Or. "C.A. Nallino", Roma, 1971, 470 p. + 437 p.), G. Gabrieli (*Gli Studi Orientali e gli Ordini Religiosi in Italia*, Roma, 1931), A. de Gubematits (*Matériaux pour servir à l'histoire des études orientales en Italie*, Paris, 1876; idem, *Gli studi orientali in Italia negli ultimi cinquant'anni [1877-1927]*, in "R.S.O.", V, 1913-1927, Roma) etc. În *Polonia*, pe lângă studiile citate la notele n-le 2, 23, 40, mai vezi și pe cele semnate de Jan Reychnman (*Osnagiewka radzieckiej orientalistyki w dziedzinie Bliskiego Wschodu*, in "P.O.", nr.2/1953, Warszawa; idem, *Szkice z dziejów Polskiej orientalistyki*, in "P.O.", nr.1/1957, Warszawa, pp.51-165, Witold Tyloch (edit.)-*Oriental Studies in the sixty years of Independent Poland [1918-1939; 1945-1983]*, P.S.P., Warszawa, 1981, 81 p.) etc. În fosta Cehoslovacie studiile lui Oldrich Fris (*Orientalism in Czechoslovakia*, in "A.O.", XXIII, nr. 1-2/1955, Praga, pp.1-25), Jan Rypka (*L'Orientalisme en Tchécoslovaquie*, in "A.O.", XX, nr.1-2/1952, Praga, pp.16-26), K. Petraček (*Les études arabes et islamiques et la sémitologie en Tchécoslovaquie*, in "A.O.", XX, nr.1-2/1952, Praga, pp.98-107), Josef Klima (*L'état actuel des études concernant l'Orient ancien en Tchécoslovaquie (l'activité scientifique de la première section de l'Institut Oriental de Prague)*, in "Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae", t.V, fasc.1-2/1955, Budapestini, pp.25-30) etc. În *Ungaria*, studiul Suzzanei Kakuk, *Cent ans d'enseignement de la Philologie turque à l'Université de Budapest*, in "Studia Turcica", 1971, Akademiai Kiadó, Budapest, 1971, pp.7-29 etc. În fosta Iugoslavie, articolele lui Victor Korosec (*Les études orientales en Yougoslavie*, in "A.O.", XIX, nr.1-2/1949, Praga, pp.60-62), Jan Kabrda (*Les études orientales en Yougoslavie (L'activité de l'Institut Oriental à Sarajevo)*, in "A.O.", XXV, nr.1/1957, Praga, pp.146-155), *Historiographie Yougoslave, 1955-1965*, Beograd, 1965 [capitolul *Orientalistica*]; *Historiography of Jugoslavia, 1965-1975*, Editor in Chief Dragoslav Yanković, Beograd, 1975, 522 p. [capitolul *Orientalistica*]; *Historiography of Jugoslavia, 1975-1985*, Beograd, 1985 [capitolul *Orientalistica*] etc. În *Bulgaria*, contribuțiile Bistrei A. Cvetkova (*Les Études Islamiques en Bulgarie*, in "R.E.I.", XXXVII-e année, no.1/1969, Paris, pp.161-164), a lui Jan Kabrda (*Orientalistika Bulgarska*, in "P.O.", nr. 3 (19)-1956, Warszawa, pp.369-378) etc. În *România*, studiile lui Th. Avr. Aguletti (*Asupra însemnătății studiilor orientale. Cu privire specială la românii*, București, 1897, 40 p.; idem, *Românii și studiile orientale*, în "România Jună", 1900, București; idem, *Considerațiuni generale istorico-lingvistice asupra limbilor arabe, persană și turcă*, București, 1901, 22 p.), Mihail Guboglu (*Orientalistica română*, in "S.A.I.", I, 1956, București, pp.314-350; idem, *Contributions roumaines aux études orientales*, in "A.O.", XXIV, nr.3/1956, Praga, pp.454-475), Emilian Vasilescu (*Orientalistica română*, in "O.R.P.R.", anul VIII, nr.4/octombrie-decembrie 1956, București, pp.621-626), Jan Reychnman (*Parç slow o Rumunskiej Orientalistce*, in "P.O.", nr.4(20)-1956, Warszawa, pp.523-529), Mayer A. Halevy (*Notes bio-bibliographiques concernant l'histoire des études orientales en Roumanie*, in "S.A.O.", II, 1959, Bucarest, 1960, pp.119-125), Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru (*Les études islamiques en Roumanie*, in "R.E.I.", XXXVII-e année, no.2/1969, Paris, pp.351-361), Ion Matei (*Notes concernant l'enseignement des langues orientales dans les Pays Roumaines*, in "S.A.O.", V-VI, 1967, Bucarest, 1968, pp.93-116), M. Popescu-Spineni (*Oriental asiatice în literatura geografică românească*, în "Terra", anul II, nr.2/1970, București, pp.20-27), Dan Prodan, (*Din tradițiile orientalistice românești. Franz Babinger și Institutul de Turcologie de la Iași (1940-1945)*, în "C.L.S.O.", II, 1993, București, pp.164-201) etc. În *Rusia* și în fosta U.R.S.S., pe lângă contribuțiile amintite la notele n-le 2, 9, 14, 15, 23, 24, 40, mai vezi și pe cele semnate de A. K. Borovkov (*Vostočkovedenie v S.S.S.R. za [poslednie] triťiat' let [1917-1947]*, în "Izvestija Akademii Nauk S.S.S.R.", Filologičeskij-Literaturnij Otdel, t.VI, fasc. 5/1947, Moskva, pp.395-405), S. Smimov (*Očerki istorii izučeniia Islama v S.S.S.R.*, Moskva, 1954 [amplu recenzată de N. Eliseev în limba franceză, *Panorama de l'islamologie en U.R.S.S.*, în *Mélanges Louis Massignon*, II, Paris, 1956, pp.23-76]), Theodor Menzel (*Des heutige Russland und die Orientalistik*, în "I.", XVI.Band, 1927-XVII.Band, 1928, Berlin), V. M. Danțig (*Izučenie Bliznego Vostoka v Rossi [XX-naciolo XX veka]*, Izdatel'stvo "Nauka", Moskva, 1968, 212 p. [introducere, 5 capitole și concluzii]), Mihail Guboglu (*Orientalistica în U.R.S.S.*, în vol. "Comunicații și conferințe. Istorie-filologie", an academic 1947-1948, editat de Institutul de studii româno-sovietic. Secția de istorie-filologie, Editura "Cartea Rusă", București, 1948, pp.11-44;

O referire specială trebuie însă să fac în cazul *Turciei republicane*. În această tânăra republică, după punerea bazelor istoriografiei turcești moderne, în primul deceniu al președenției lui Mustafa Kemâl⁴⁶, una din direcțiile fundamentale ale cercetării istorice turcești a fost orientată către spațiul geografico-istoric asiatic, aflat în *estul Turciei* sau în Orient⁴⁷, această țară fiind "borna geografică de referință". Sub impulsul concepțiilor și eforturilor doctrinar-organizatorice în domeniul istoriei turcilor ale lui Mustafa Kemâl Atatürk⁴⁸ și sub impactul școlii franceze de la „Annales” în istoriografia turcă modernă⁴⁹, studiile orientale sau orientalistice în Turcia după 1930 au cunoscut o dezvoltare rapidă și multidirecțională. În centrul acestor investigații cu caracter istoric, filologic, etnografic, folcloric, religios etc. s-au situat Orientul Apropiat, Mijlociu și Îndepărtat, cu populațiile și popoarele ce le-au locuit în ultimele 4-5 milenii. Titlurile studiilor, articolelor, cărților etc. ce constituiau rezultatele concrete ale acestor cercetări complexe, inter- și pluridisciplinare, au fost incluse în *bibliografia istorică turcă*⁵⁰. A fost editată publicația de specialitate „Şarkiyât Mecmuası” („Revista de orientalistă”), Istanbul, vol. I/1957.

idem, *Sarcinile actuale ale istoricilor sovietici ai Orientului*, în „Analele româno-sovietice. Seria Istorie-Filosofie”, anul III, nr.2/aprilie-iunie 1950, București, pp. 95–100; idem, *Quarante ans d'études orientales en U.R.S.S.*, în „S.A.O.”, I, 1957, București, 1958, pp.281–315), N. I. Konrad (O putijah razvitiia sovetskogo vostokovedenija, în „Voprosi lazikoznaniia”, nr.5/1956, Moskva), B. G. Gafurov (O perspektivah razvitiia sovetskogo vostokovedenija, în „Sovetskoe Vostokovedenie”, nr.3/1957, Moskva), V. V. Struve (Sovetskoe vostokovedenie za 40 let [1919–1959], în „Uciionie Zapiski Instituta Vostokovedenija Akademij Nauk S.S.S.R.”, t. XXV, 1960, Moskva), N. A. Kuznețova–L.M. Kulaghina (Iz istorij sovetskogo vostokovedenija, 1917–1967, Moskva, 1970; eadem, *Fifty years of Soviet Oriental Studies. Brief reviews (1917–1967)*, Moscow, 1967; A. N. Kononov, *Istoriia izucenija tiurskikh yazikov v Rossii. Do oktiabr'skij period*, Leningrad, 1972) etc. în *Pakistan*, vezi sinteza întocmită de Muhammad Hamidullāh (*Les études Islamiques à Haiderabad-Décan*, în „R.E.I.”, XXXVII-e année, nr.1/1969, Paris, pp.165–166) etc. În S.U.A., pe lângă sinteza elaborată de Edward W. Said (vezi supra nota nr. 2), a se mai consulta și contribuțiile semnate de Nathaniel Smith (*Early Oriental Studies in Europe and the Work of the American Oriental Society, 1842–1922*, în „Journal of the American Oriental Society”, vol. 43/1923, Washington, pp.2–22), M. A. Speiser (*Near Eastern Studies in America, 1939–1945*, în „A.O.”, XVI, nr.1/1948, Praga, pp.76–88), Menachem Mansoor (*Present State of Arabic Studies in the United States*, în „Report on Current Research 1958”, *Middle East Institute*, editor Kathleen H. Brown, Washington, 1958, pp.50–57), Manfred Halpern (editor)–*Middle East Studies Network in the United States*, în „M.E.R.I.P. Reports”, 38, June 1975, pp. 1–15) etc. Evoluțiile și influențele politice, militare, diplomatice, economice, culturale, religioase, ideologice etc. dintre Europa și Orient în ultimele trei secole au fost analizate de Georges Corm, *Europa și Orientul - De la balcanizare la libanizare. Istoria unei modernități neîmplinite*, traducere în limba română de Ioana Rotundu, prefată de Claude Kamouh, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1999, 340 p.

⁴⁶ Mihai Maxim, *Atatürk și începuturile istoriografiei turcești moderne*, în „R.d.I.”, tomul XXXV, nr.1/1982, București, pp.105–113; idem, „Decanul” osmanisticii mondiale: Profesorul Halil İnalcik (infra abreviat: „Decanul”), în Halil İnalcik, *Imperiul Otoman*, pp.7–9.

⁴⁷ Robert Mantran, *L'orientation des études historiques en Turquie*, în „R.H.”, LXXXIX-e année, t. CCXXXIV, 1965, Paris, pp.311–323; Halil İnalcik, *Impact of the „Annales” School on Ottoman Studies and New Findings* (infra abreviat: *Impact*), în „Review”, I, 1978, Binghampton, U.S.A., pp.69–96 (reeditat în idem, *Studies in Ottoman Social and Economic History*, Variorum Reprints, London, 1985, pp.69–96).

⁴⁸ „Era extraordinar că Atatürk, a precizat profesorul Halil İnalcik, unul din „beneficiarii” direcți ai noii orientări conceptual-organizatorice în domeniul istoriei a președintelui turc, se interesa într-un mod atât de pasionat de istorie. El voia să găsească turcilor o identitate diferită de cea otomană și islamică. (...) Așa încât a fondat Societatea [Turcă] de Istorie în 1931 și apoi, ca un corolar, a organizat congrese internaționale și a invitat savanți europeni să discute problemele istoriei turcești. Facultatea [de Filologie și Istorie-Geografie de la Ankara, înființată în 1935] era menită să pregătească tineri învățați, care să producă lucrări de manieră și nivel european[compl.și subl. D.P.]”– (apud Mihai Maxim, „Decanul” loc.cit., pp.7–8).

⁴⁹ Halil İnalcik, *Impact*, loc. cit., pp.69–96.

⁵⁰ *Türkiye Bibliyografyası*, Istanbul-Ankara, 1927–1996, 70 fascicule (anuale); Enver Koray, *Türk Tarih Yayınları Bibliyografyası*, I–ci Cilt, 1729–1955, Ankara, 1957; II–ci Cilt, 1955–1968, Ankara, 1971; III–cū Cilt, 1968–1978, Ankara, 1980; I. Bakla, *Istanbul Üniversitesi Yayınları Bibliyografyası (1933–1963)*, Istanbul, 1969; G. Orhon, *Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları Bibliyografyası (1924–1972)*, Istanbul, 1974; A. San, *Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları Bibliyografyası (1973–1978)*, Istanbul, 1979.

*

* *

*Turcologia*⁵¹, ramură a *orientalisticii*, este disciplina istorică ce se ocupă cu studiul limbii, istoriei, culturii, civilizației etc. popoarelor și populațiilor turcice din Orient, Europa estică și central-sudică, un rol important în cadrul acestor etnii avându-l poporul turc (otoman)⁵². La această accepțiune dată termenului *turcologie* s-a ajuns în urma studiilor și cercetărilor inter- și pluridisciplinare, desfășurate în ultimul secol și jumătate, asupra turcilor (preponderent asupra *turcilor otomani*) din zona geografico-istorică anterior amintită, în *institutele orientale* și în *universitățile* din Europa, Asia, America de Nord etc.

În schimb, în activitatea didactico-științifică cu caracter istoric desfășurată în institutele de profil și în universitățile din Turcia, această conotație extinsă acordată termenului *turcologie* a fost acceptată și însușită abia în ultimii 30–40 de ani. Până prin anii 1960, prin termenul *turcologie* (*türkoloji / türkiyât / türklük*) se înțelegea în această țară doar studiul limbii turce și, eventual, al *culturii turcești*. Deci, doar aspectele *lingvistico-culturale* ale trecutului turcilor⁵³.

Abordarea globală, inter- și pluridisciplinară, comparatistă, a "fenomenului turcic" se regăsește în programele, tematica și rezoluțiile unor congrese de specialitate (de "turcologie", de "istorie politică, economică și socială turcă", de "lingvistică turcă", de "artă turcă", de "folclor turc" etc.), desfășurate în ultimile șapte decenii, în diferite țări ale lumii. De asemenea, se identifică aceeași concepție și în programele și sumarele unor publicații interne sau internaționale editate în diferite țări ale lumii și auto- sau subintitulate de *turcologie*⁵⁴.

După afirmarea propriei sale identități în cadrul *orientalisticii*, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, evoluția (caracteristici, reprezentanți, contribuții etc.) *turcologiei* s-a situat în centrul preocupărilor unor cercetători în domeniu, interesați

⁵¹ Termenul este de origine greacă, provenind din cuvintele: *Turkoi* = turci, și *λογος* = cuvânt, opinie, părere, cercetare, studiu, expunere despre ...

⁵² Ettore Rossi, *Turcologia, în voce Orientalismo*, în *E.I.S.L.A.*, vol.XXV, Roma, 1949, p.543. Mihai Maxim, *Limba turco-osmană. Curs practic*, Ed.I-a, Tip. Univ. din București, 1984, p.5 (ediția a II-a, 1993).

⁵³ Robert Mantran, *op.cit.*, pp.311-323; Mihai Maxim, *Limba turco-osmană*, p.5; Nâdir Devlet, *Turkic Studies in Turkey*, în vol. *Turkic Studies in the World and Turkey*, Istanbul, 1987, p.41.

⁵⁴ "Turkiyât Mecmu'ası" (Istanbul, din 1925); "Türkische Bibliothek" (Berlin, 26 vol. între 1904–1926); "Belleten" (T.T.K.) (Ankara, din 1937); "Dergi" (München, 1955–1977); "Türk Kültürü" (Ankara–Istanbul, din 1963); "Cultura Turcica" (Ankara–Istanbul, din 1964); "Turcica. Revue des Etudes Turques" (Paris–Strasbourg–Louvain, din 1969); "Tiurkologicheski Sbornik" (Moskva, din 1970); "Sovetskaja Tiurkologhija" (Baku, din 1970); "Türk Kültürü Araştırmaları" (Ankara–Istanbul, din 1973); "Materialia Turcica" (München, din 1975); "Journal of Turkish Studies" (Cambridge, Mass., din 1976); "Türkliik Araştırmaları" (Istanbul, din 1983); "Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi" (Ankara, din 1985); "Studia Turcica" (Budapesta); "Anatolia Moderna" (Ankara, din 1989) etc. Articole și studii de *turcologie* sunt publicate și în alte periodice de istorie cu un orizont geografico-temporal mai larg: "Journal Asiatique" (Paris, din 1822); "Journal of the American Oriental Society" (Columbia University–New York, din 1843); "Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft" (Leipzig, din 1847); "Mitteilungen des Seminars für Orientalischen Sprachen" (Berlin, din 1897); "Rivista degli Studi Orientali" (Roma, din 1907); "Der Islam" (Berlin, din 1910); "Die Welt des Islams" (Berlin, din 1913); "Bulletin of School of Oriental and African Studies" (London, din 1917); "Oriente Moderno" (Roma, din 1921); "Studia Orientalia" (Helsinki, din 1925); "Arhiv Orientalni" (Prahă, din 1929); "Acta Orientalia" (Copenhagen–Leiden, din 1922); "Journal of Economic History" (New York, din 1941); "Middle East Journal" (Washington, din 1947); "Oriens" (Leiden, din 1948); "Przegląd Orientalistyczny" (Warszawa, din 1948); "Studia Islamica" (Paris, din 1953); "Sovetskoe vostokovedenie" (Moskva, 1955–1958); "Journal of Islamic Studies"; "Studia et Acta Orientalia" (București, din 1957); "Journal of Economic and Social History of the Orient" (Leiden, din 1957); "Problemi vostokovedenija" (Moskva, 1959–1961); "Narodi Azii i Afriki" (Moskva, din 1961); "Journal of the Near Eastern Studies" (University of Chicago, Illinois, din 1942); "International Journal of Middle East Studies" (Los Angeles, din 1968);

de trecutul acestei discipline istorice. Ei au urmărit să definească sfera geografico-istorică de cercetare a acestei discipline istorice, obiectivele, metodele de investigare științifică, să enumere și să descrie componentele suprastructurii statale în domeniu: facultăți, catedre, institute, centre universitare de studii *turcologice*, apoi publicații de specialitate, congrese, conferințe, simpozioane de *turcologie* etc. De asemenea, au recenzat studiile, articolele, cărțile de *turcologie* publicate, au analizat programele de cercetări *turcologice* de scurtă, medie sau lungă durată formulate în secolul al XX-lea, piedicile subiective și/sau obiective ce stăteau în calea dezvoltării acestei ramuri a *orientalisticii*, raporturile cu disciplinele istorice conexe etc.

Astfel, Franz Babinger a analizat caracterul, obiectivele și finalitățile, sfera geografico-istorică și principalele contribuții în domeniul "studiilor turcești" (*türkische Studien*) - *turcologiei* în Europa, în secolele XV-XVIII, până la activitatea științifică în domeniu a lui Joseph von Hammer-Purgstall⁵⁵. Același temeinic analist a insistat și asupra importanței și perspectivelor de viitor ale abordării interdisciplinare *bizantinistică-osmanistică* (*byzantinisch – osmanische Studien*), a trecutului statului otoman⁵⁶. Deși a preferat denumirile: "studii turcești" (*türkische Studien*) și "studii otomane" (*osmanische Studien*), Fr. Babinger a acceptat în cele din urmă și termenul "turcologie" (*Turkologie*). Cel care efectua "studii turcologice" (*turkologische Studien*) se numea "turcolog" (*Turkolog*).

Desfășurarea primului *Congres internațional de turcologie*, în orașul azerbaidjan Baku, între 26 februarie–6 martie 1926, a prilejuit interesante discuții referitoare la însăși denumirea acestei discipline istorice, a impus analiza principalelor momente din istoria *turcologiei*, a permis formularea unui *bilanț provizoriu* al realizărilor și contribuțiilor științifice în această ramură a *orientalisticii* până în 1925. La sfârșitul lucrărilor congresului a fost redactat, cu participarea directă a *turcologilor* prezenți, și publicat un program de perspectivă, pe plan european, al activităților universitare didactico-formative și științifice de cercetare și sfera *turcologiei*. *Turcologul* german Theodor Menzel a sintetizat rezultatele discuțiilor purtate în cadrul congresului în legătură cu însăși denumirea disciplinei istorice și cu statutul istoricului care întreprinde aceste studii și cercetări. Majoritatea istoricilor care au organizat și au participat la acest congres au acceptat termenul de "turcologie" cu semnificația de disciplină istorică ce studiază populațiile și popoarele turcești, "domeniul (sfera) turc(ă) în toate formele sale de manifestare", pe scurt: "știința domeniului turc" (*Kunde der Turkentums*). Un sinonim încă uzitat era: "studiile turcologice" (*turkologische Studien*). Cel care întreprinde astfel de studii și cercetări se numește "turcolog" (*Turkolog*)⁵⁷. Faptul că binomul terminologic relațional *turcologie-turcolog(i)* s-a impus în știința istorică mondială în primii ani după războiul din 1914–1918 este dovedit de însăși denumirea congresului (*turkologische Kongress*).

Turcologul rus A. N. Așmarin a formulat, în cadrul lucrărilor congresului, *Unele considerații asupra trecutului turcologiei și a stării ei actuale*⁵⁸. Autorul a considerat că "bazele turcologiei științifice" au fost puse în Imperiul țarist rus în a

⁵⁵ Franz Babinger, *Die türkischen Studien in Europa bis zum Auftreten Josef von Hammer-Purgstalls*, în "W.I.", VII.Band, 1919, Berlin, pp.103-129. Vezi și F.B.S., p.7, 1919 (nr.2).

⁵⁶ Idem, *Byzantinisch-osmanische Grenzstudien*, în "B.Z.", XXX.Band, 1929, Leipzig, pp.411-415.

⁵⁷ Teodor Menzel, *Der I. Turkologische Kongress in Baku, 26.II bis 6.III. 1926*, în "I.", XVI.Band, 1927, Berlin-Leipzig, p.2. Aceasta este cea mai cuprinzătoare dăre de seamă asupra lucrărilor congresului (pp.1-78; 189-228).

⁵⁸ A.N. Așmarin, *Einiges über die Vergangenheit der Turkologie und über ihren gegenwärtigen Zustand*, apud Th. Menzel, op.cit., loc.cit., pp.65-87.

două jumătate a secolului al XIX-lea, prin activitatea didactică—de cercetare și operele științifice ale turcologilor ruși și germani: Boettlingk, Berezin, Lazarev, Radlov, Malov, Barthold, Katanov etc. Activitatea didactică științifică și contribuțiile fundamentale în domeniu ale danezului W. Thomsen și ale francezului Jean Deny, la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul celui următor, au marcat o nouă etapă în istoria turcologiei mondiale. În perioadele amintite, turcologia a fost preponderent lingvistico-lexicografico-epigrafică. Pomind de la aceste realități concrete turcologul-lingvistul și lexicograful rus a formulat un program complet de cercetări de perspectivă în domeniu, ce trebuia să aibă în vedere studierea: morfologiei, sintaxei, foneticii, lexicului, versificației și "muzicalității" dialectelor și limbilor "turcești" (türce). Analiza lui Așmarin a continuat și a completat studiul lui Fr. Babinger din 1919, oferind o imagine de ansamblu asupra evoluției acestei ramuri orientalistice în epoca modernă.

Marele savant turcolog rus V.V. Barthold a analizat Stadiul actual și problemele de viitor ale cercetării istorice a popoarelor turcești⁶⁰. Intervenția sa în cadrul lucrărilor congresului, publicată ulterior, a reprezentat prima analiză de bilanț a realizărilor turcologice mondiale până în anul 1926 și, totodată, o planificare generală a priorităților de viitor ce stăteau în fața abordării istorice a trecutului populațiilor și popoarelor turcești (türce). Dintre ramurile turcologiei, istoria acestor comunități și etnii turcești (türce) ocupă o poziție importantă în cadrul acestui domeniu orientalist. Plecând de la aceste considerații, V.V. Barthold a formulat un program complex de perspectivă al cercetărilor istorice turcologice pe plan mondial. În deceniile următoare, rezultatele cercetărilor științifice în această direcție tematică s-au concretizat în temeinice contribuții referitoare la evoluția istorică a spațiilor și etniilor türce din Asia Centrală și de Vest.

În deceniile postbelice, Ettore Rossi⁶¹, W. Zajaczkowski⁶², J. Reychnan⁶³, Louis Bazin⁶⁴, Jean Deny⁶⁵, E. Tryarski⁶⁶, A.N. Kononov⁶⁷, Hans Jurgen Komrumpf⁶⁸, Irène Melikoff⁶⁹, Mihai Maxim⁷⁰ etc. au analizat evoluția turcologiei în perioadele interbelică și postbelică în diferite țări ale lumii sau au întocmit "balanșuri provizorii" ale realizărilor istoriografiei turcologice europene și americane.

Louis Bazin, de exemplu, în analiza sa bilanșieră (1958) a constatat că, la mijlocul secolului al XX-lea, caracterul, obiectivele, finalitățile etc. cercetărilor

⁶⁰ V.V. Barthold, *Der heutige Stand und die nächsten Aufgaben der geschichtlichen Erforschung der Türkvölker*, trad. Paul Wittek, în "Z.D.M.G.", N.F.; VIII (UO001.) Band, 1929, Leipzig, pp.121–142; vezi și M. Dostoevski, V.V. Barthold, *Versuch einer Charakteristik*, în "W.I.", XII.Band, nr.3/1991, Berlin.

⁶¹ Ettore Rossi, *Turcologia*, în voce *Orientalismo*, în E.I.S.L.A., vol. XXV, Roma, 1949, p.543; idem, *Spoglio generale alla storia degli turchi in Italia*, în "Il Messaggero degli Italiani", 19 ottobre 1933, Istanbul, articol tradus în limba turcă și publicat în "Yeni Türk Mecmua'sı", nr.16–17/1933–1934, Istanbul.

⁶² W. Zajaczkowski, *Dorobek wydaniczy turkologii nadziedził*, în "P.O.", nr.3/1954, Warszawa; idem, *Z prac turkologicznych w Czechosłowacji*, în "P.O.", nr.3/1956, Warszawa.

⁶³ J. Reychnan, *Z dorobku turkologii węgierskiej ostatnich lat*, în "P.O.", nr.2/1955, Warszawa.

⁶⁴ Louis Bazin, *La turcologie: bilan provisoire*, în "Diogenes", nr.24/1958, Ed. "Gallimard", Paris, pp. 98–130; idem, *Mustapha Kemal Atatürk et la turcologie française*, loc. cit., 1994, pp.414–421.

⁶⁵ Jean Deny, *Önsöz*, în *Philologiae Turicae Fundamenta*, edită de Jean Deny, Károly Grunwald, Helmut Schell, Zedi Velidi Toğan, Tomus Primus, Wiesbaden, 1959 (XIII + 813 p.), p.XI; Tomus Secundus, Wiesbaden, 1964, LXII + 963 p.

⁶⁶ E. Tryarski, *Studia turkologiczne w Berlinu w schodnim*, în "P.O.", nr.1/1966, Warszawa, pp.62–63.

⁶⁷ *Библіографічний словник отечественних туркологів. До двадцятиріччя періоду, под редакції і з введенням А.Н. Кононов*, Москва, 1974.

⁶⁸ Hans Jurgen Komrumpf, *Die türkische Studien in der Bundesrepublik Deutschland*, în "Bulgarian Historical Review", nr.4/1983, Sofia.

⁶⁹ Irène Melikoff, *De l'épopée au mythe, itinéraire turcologique*, Éditions "Jais", Istanbul 1985, 257 p. + index.

⁷⁰ Mihai Maxim, *Turcologia in S.U.A.*, în "C.I.S.O.", nr.2, 1983, București, pp.202–214.

turcologice pe plan mondial erau încă preponderent lingvistice, filologice și lexicografice. Unitatea în diversitate a popoarelor turcești, bazată pe identitatea lingvistică, determină unitatea studiilor turcologice. Raportând rezultatele concrete ale cercetărilor și studiilor turcologice din ultima sută de ani la imensitatea geografică și bogata și tumultuoasă istorie a populațiilor și popoarelor turcești, L. Bazin a apreciat că bilanțul investigațiilor turcologice este modest. În fața turcologiei, "această disciplină istorică relativ nouă, în plină expansiune științifică", stătea un vast domeniu geografico-istoric de cercetare, iar proiectele, metodele și rezultatele investigării acestuia vor contribui la conturarea tot mai pregnantă a propriei identități turcologice în cadrul orientalisticii⁷⁰.

Peste trei decenii, o altă analiză bilanțieră făcea importante precizări și clasificări de ordin teoretico-terminologico-metodologic și trecea în revistă contribuțiile și proiectele instituționale în domeniul turcologiei începând cu primii ani interbelici. Este vorba despre simpozionul *Turkic Studies in the World and Turkey* (1987), organizat de "Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi" (Centrul de studii și aplicații turcologice), din cadrul Facultății de Litere și Științe a Universității "Marmara" din Istanbul.

Turcologul Alexandre Benningsen a răspuns la întrebarea: de ce studiile turcologice sunt importante?⁷¹ Autorul a demonstrat și argumentat că importanța acestora se manifestă în primul rând pe plan academic, în domeniul cercetării istorice a trecutului populațiilor și popoarelor türccice din Asia, Europa de Est și Central-sudică. În al doilea rând, evoluția demografică a acestor comunități umane preocupă în cel mai înalt grad pe turcologi și formează obiectul de studiu a numeroase cercetări turcologice. În al treilea rând, importanța studiilor turcologice rezidă în abordarea istorică a evoluției și dezvoltării culturii, religiei, ideologiei și formelor de organizare politică a etniilor türccice. În concluzie, A. Benningsen a precizat că studiile turcologice (turcologia) reprezintă un "câmp dificil" de cercetări istorice inter- și pluridisciplinare. Turcologii trebuiau să depășească dificultăți de specializare de ordin lingvistic, apoi pe cele create de imensitatea și diversitatea etno-istorică a spațiului geografic turcic, de accesul restrictiv la unele izvoare istorice primare etc.

Turcologul Nâdir Devlet a făcut precizările și clarificările terminologice-metodologice necesare: termenul "türk" (în limba turcă cu echivalentul "turk" în engleză) are o dublă semnificație: desemnează atât pe cetățeanul turc din Republica Turcia (*Türkiye Cumhuriyeti*), vorbitorul limbii turce, cât și pe orice persoană din lume care aparține "rasei turcești" (*turkish race*). (În limba română, termenul de turc (*turcesc*) se aplică numai turcilor din Turcia, limbii, culturii și civilizației lor, iar cel de türccic (*türccic*) tuturor neamurilor turcești, din arealul lor geografico-istoric de locuire⁷².) "Studiile türccice" (*Turkic studies*, sau *turkic area studies*) se ocupă cu cercetarea istoriei, limbii, literaturii, culturii, civilizației etc. populațiilor și popoarelor türccice din Asia de Nord și Centrală, din Europa de Est și central-sudică. Un sinonim al acestei expresii este "turcologie" (*turcology* în engleză). În limba turcă se folosesc termenii *Türklük*, *Türkiyat* și *Türkoloji*, pentru a desemna disciplina istorică ce studiază trecutul populațiilor și popoarelor türccice. Astfel, se poate pune semnul

⁷⁰ Louis Bazin, *La turcologie: bilan provisoire*, loc. cit., pp.98-130.

⁷¹ Alexandre Benningsen, *Why Turkic Studies are important?*, in vol. *Turkic Studies in the World and Turkey*, editors: Nâdir Devlet, İnci Enginun, Emin Gursoy-Naskali, Istanbul, 1987, pp.13-27.

⁷² Mihai Maxim, *Limba turco-osmană. Ghid practic*, București, 1984, p.23.

echivalenței între *Türklük Araştırmaları* = *Türkoloji* = *Turkic Studies*. Pornind de la factorii pereni ai unității *türccice* (geografică, istorică, etnică, lingvistică, culturală și religioasă), Nâdir Devlet a trecut în revistă instituțiile și institutele academice universitare din Turcia în care se desfășoară o intensă și bogată activitate de cercetare în domeniul *Türklük Araştırmaları*. Autorul a analizat critic principalele contribuții turcologice ale noii școli istorice republicane turcești post 1923⁷³.

Chantal Lemerrier-Quellejey a analizat caracteristicile generale și evoluția preocupărilor de *turcologie* (studiile *türccice*) în Europa în secolul al XX-lea. Autoarea a apreciat, exagerat însă, că în deceniul IX al amintitului secol cercetarea europeană în imensul domeniu al turcologiei este abia în stadiul preliminar, putându-se vorbi încă de "preistoria studiilor *türccice*"⁷⁴. Hasan Eren a trecut în revistă⁷⁵ studiile turcologice (*turkic studies*) din țările Peninsulei Balcanice și din Ungaria (în ceea ce privește România, a fost amintită doar contribuția de referință a lui Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbei și culturei române*, 2 vol., București, 1900).

Aceste contribuții publicate în 1987, cu caracter bilanțier, le-au completat pe cele amintite anterior, iar pe de altă parte au oferit o imagine de ansamblu asupra evoluției turcologiei în secolul al XX-lea. Este regretabil faptul că nici un turcolog român nu a realizat, cu această ocazie, o trecere în revistă a dezvoltării turcologiei românești după 1900 (sau 1918), conștienți fiind de faptul că această categorie de preocupări a existat în istoriografia națională.

Bicentenarul înființării Școlii franceze de limbi orientale vii (*L'École des Langues Orientales Vivantes* – Paris, 30 martie 1795) a fost marcat prin organizarea unui colocvii, cu participare internațională, cu tema "Istanbul și limbile orientale", desfășurat în orașul de pe Bosfor, între 29-31 mai 1995. Comunicările celor 38 de participanți au fost reunite în volumul publicat în 1997⁷⁶. Prin tematica abordată și prin subiectele inedite studiate, amintitul volum se dovedește a fi o contribuție majoră la istoria orientalisticii și turcologiei filologico-lingvistico-lexicografice din Europa și Imperiul otoman între secolul al VI-lea e.c. – c. 1914. Volumul a fost structurat tematic în 7 capitole. În primul capitol (*Les Écoles de l'An III*) au fost studiate condițiile obiective și subiective, politice, militare, diplomatice, comerciale, științifice etc., ce au contribuit la înființarea Școlii franceze de limbi orientale vii, în anul 1795⁷⁷. În grupajul următor (*La naissance d'un savoir*) s-au urmărit cauzele, caracterul, modalitățile de însușire și modul de folosire al "limbilor turce" sau "orientale" de către europeni între secolele VI-XVII⁷⁸. Concluzia acestor cercetări este că atât "lumea creștină", cât și cea "turco-orientală", au căutat modalități și canale de comunicare cu "celălalt": creștinii au început să-și însușească și să

⁷³ Nadir Devlet, *Turkic Studies in Turkey*, in vol. cit., 1987, pp.41–56.

⁷⁴ Chantal Lemerrier-Quellejey, *Turkic Studies in Europe*, in vol. cit., 1987, pp.29–39.

⁷⁵ Hasan Eren, *Turkic Studies in the Balkan Countries and Hungary*, in vol. cit., pp.69–80.

⁷⁶ *Istanbul et les langues orientales*, actes du colloque organisé par l'I.F.E.A. et l'I.N.A.L.C.O. à l'occasion du bicentenaire de l'École des Langues Orientales, Istanbul, 29–31 mai 1995. Edité par Frédéric Hitzel et publiés par l'I.F.E.A. d'Istanbul et l'I.N.A.L.C.O., Istanbul, 1997, 541 p.

⁷⁷ André Bourgey, *De l'École des Jeunes de Langues à l'I.N.A.L.C.O., hommage des "Langues Orientales" à Istanbul* (pp.3–8); Étienne Guyon, *L'École Normale Supérieure et l'art d'enseigner* (pp.9–12); Pierre Caspar, *La Convention et les Écoles de l'an III* (pp.13–22).

⁷⁸ J.-L. Bacqué-Grammont, *À propos de Yûnus Beg, Baş Tercümân de Soliman le Magnifique* (pp.23–40); Nicolas Vatin, *L'emploi du grec comme langue diplomatique par les Ottomans (fin du XV-e – début du XVI-e siècle)* (pp.41–48); Stéphane Yerasimos, *Les voyageurs et la connaissance de la langue turque en Europe* (pp.49–66); Michel Balivet, *Avant les jeunes de langue: coup d'œil sur l'apprentissage des langues turques en monde chrétien de Byzance à Guillaume Postel (VF–XVIe siècles)* (pp.67–78); François Richard, *Le dictionnaire de l'Herbelot* (pp.79–88); Françoise Bléchet, *Les interprètes orientalistes de la Bibliothèque du Roi* (pp.89–103).

folosească "limbile turce" încă din sec.VI, când bizantinii au venit pentru prima dată în contact cu turcii în zona Eufratului. De "cealaltă parte", otomanii au folosit greaca și latina, ca "limbi diplomatice", în relațiile cu statele creștine ortodoxe și catolice din Europa Centrală și de Vest, între secolele XIV–XVI. În Austria și Franța, în a II-a jumătate a secolului al XVII-lea, Meninski și d'Herbelot au elaborat dicționare, devenite clasice, ale limbilor otomană-arabă-persană, publicate în 1688 și 1697.

Pentru europeni, cea mai eficientă însușire a limbilor otomano-orientale se putea realiza "la fața locului": la Istanbul, în Imperiul otoman, în Orientul musulman. Pentru aceasta, marile puteri europene au înființat la Istanbul *les écoles orientales*: au fost studiate "cazurile": francez, venețian și polonez⁷⁶. Una din mișcările acestei activități didactice a fost apariția instituției dragomanului, traducător oficial în cadrul reprezentanțelor diplomatice sau consulatelor marilor puteri europene la Istanbul. Pe de altă parte, sultanii otomani au folosit traducători oficiali (*dragomani*, *tercümân-i*) în cadrul relațiilor diplomatice cu marile puteri europene, recrutați dintre etnicii greci, armeni, italieni etc. În această eră a *dragomanilor* ("L'ère des drogmans"), secolele XVII–XIX, s-au întemeiat adevărate *dinastii de dragomani* ("dynasties de drogmans") care au format o *aristocrație otomană "în afara claselor"* ("une aristocratie «inclassable»")⁸⁰.

Deosebit de interesante sunt contribuțiile grupate în capitolul al V-lea (*Traduction*), referitoare la *evoluția orientalisticii-turcologiei lingvistico-filologicolexicografice din Europa între secolele XVII–XX*. Aceste domenii ale orientalisticii-turcologiei s-au aflat atât în slujba academismului didactico-științific, cât și a "politicii orientale" a marilor puteri europene, în perioada amintită⁸¹. Ultimele două grupaje reunesc studii referitoare la două ipostaze în care s-a aflat interpretul sau traducătorul pentru limbile orientale între secolele XVII–XIX: călător în Orient sau sfătuitor ori însoțitor al călătorilor europeni, arabi, nord-africani etc. în Imperiul otoman și/sau Levant (*L'interprète et le voyageur*)⁸². Pe de altă parte, interpretul a contribuit, indirect, la promovarea politicii colonialiste "orientale" a marilor puteri

⁷⁶ Robert Maritan, *L'École des Jeunes de Langues: l'exemple vénétien* (pp.105–108); Isabella Palumbo Fossati Casa, *L'École vénétienne des "giovani di lingua"* (pp.109–122); Tadeusz Mazda, *L'École polonaise des langues orientales d'Istanbul au XVIII-e siècle* (pp.123–129).

⁷⁷ Andrei Pipă, *Dragomani et enfants de langue: la France de Constantinople au XVII-e siècle* (pp.131–140); Dominique Saphrin-Vincent, *Du drogman berraire au drogman français (1689–1793). Contexte et application de la réforme de Colbert* (pp.141–152); Livio Minier de Lusignan, *Une aristocratie "inclassable": les drogmans (reflexions sur racines et dynamiques au sein de l'Empire ottoman)* (pp.153–160); Nora Şenî, *Dynasties de drogmans et jovanisme à Istanbul* (pp.161–174); Marie de Testa et Antoine Gautier, *Deux grandes dynasties de drogmans: les Fonton et les Testa* (pp.175–196); Anne-Marie Touzard, *Un drogman musicien: coup d'œil sur la vie et les œuvres de Charles Fonton* (pp.197–214); Arshak Ter Minassian, *Les "Arméniens" du roi de France* (pp.215–234); Alexander H. de Groot, *Protection and nationality. The decline of the drogmans* (pp.235–256); Catherine Boppe-Vigna, *L'iconographie des drogmans au XVIII-e siècle* (pp.267–270); Roderic H. Davison, *The french drogmanate in mid-nineteenth century Istanbul* (pp.271–281).

⁷⁸ Annie Barthier, *Turquie ou Turquie? L'effort de traduction des langues au XVII-e siècle, d'après la collection de manuscrits conservée à la Bibliothèque nationale de France* (pp.283–318); Gilles Veinstein, *La jeune de langues d'Orient avait-elle bien traduit?* (pp.319–332); Gérard Groc, *La traduction, chef de la diplomatie révolutionnaire à Constantinople* (pp.333–360); Frédéric Hézard, *Les interprètes au service de la propagande* (pp.351–363); Marielle Katus, *Les jeunes de langues de Paris et leur bibliothèque* (pp.365–372); Johann Strauss, *La tradition phariotote et l'art de la traduction* (pp.373–402); Mihail Mădălin, *La première grammaire ottomane en roumain* (pp.403–410); Louis Bazin, *Jean Dany (1879–1963), rénovateur de la linguistique turque* (pp.411–416); Thierry Zarcone, *Grammaire, dictionnaire et littérature du Turc à Istanbul au tournant du siècle* (pp.417–425).

⁷⁹ Abderrahim Ben Hadda, *Istanbul dans les récits de voyage arabes* (pp.427–432); Christian Windler, *Consuls français et drogmans dans les régences du Maghreb au XVIII-e siècle: traduire dans un Orient étrangement proche* (pp.433–450); Daniel Parozic, *Les drogmans pour voyageurs dans l'Orient du XIX-e siècle* (pp.451–477).

europene în epoca modernă. Unii orientaliști au desfășurat și o activitate diplomatică în Orientul musulman (*L'interprète et la diplomatie*)⁸³.

La acest simpozion internațional au participat și doi istorici români, Mihai Maxim și Andrei Pippidi. Turcologul Mihai Maxim a analizat motivațiile, condițiile obiective și subiective de elaborare, structura și finalitățile "primei gramatici otomane în limba română", întocmită de Adam V. Cotula și publicată în 1905. Acest manual, folosibil încă și astăzi, devenit o raritate bibliografică, era destinat celor peste 70 de școli româno-otomane din Imperiul otoman, cu circa 5000 de elevi care trebuiau să învețe limba turco-osmană⁸⁴. Mediivistul universalist Andrei Pippidi a analizat activitatea dragomanilor și învățăceilor de limbă turco-otomană în cadrul ambasadei franceze de la Istanbul în secolul al XVII-lea. Unii dragomani erau francezi, alții greci. Ei au activat ca traducători și în cadrul unor acțiuni diplomatice franceze referitoare la Țările Române⁸⁵.

Cercetările și studiile de turcologie din România au fost analizate de Dimitrie Imbrescu⁸⁶, Mihail Guboglu⁸⁷, Mayer A. Halevy⁸⁸, Ion Matei⁸⁹, M.M. Alexandrescu - Dersca Bulgaru⁹⁰, Carol Göllner⁹¹, Mihai Maxim⁹² sau Dan Prodan⁹³. Concluziile acestor analize critice au subliniat adevăruri istoriografice de necontestat: *preocupările românești de turcologie au existat, având o veche tradiție; ele fac parte integrantă din cele pe plan mondial; își aduc contribuția lor, din ce în ce mai importantă, la cunoașterea originalei și interesantei lumi turcice.*

În evoluția sa multiseclară, *turcologia* a parcurs mai multe etape, determinate cronologic de derularea evenimentelor politico-diplomatico-militare, a legăturilor și activităților comerciale transcontinentale, de organizarea și desfășurarea activităților didactico-științifice în acest domeniu istoric etc. Astfel, în *prima etapă*, secolele VII–XII, *la turcologie avant la lettre*, se încadrează mărturiile istorice ale autorilor de cronici, anale etc. din Asia vestică, Europa estică și central-sudică, referitoare la invaziile populațiilor turcice asiatice peste aceste întinse teritorii. Amintesc în acest context cronicile și analele persane, arabe, bizantine, rusești, polone, maghiare, germane etc. Referirile la populațiile turcice au un caracter preponderent evenimential-factologic.

⁸³ Sinan Kunalalp, *Evolution de la charge de dragman du Divan Imperial durant le XIXe siècle* (pp.479–484); François Georgeon, *Diplomatie et orientalisme. Recherches sur Mathurin-Joseph Cor (1805–1854)*—(pp.485–496); Henry Laurens, *Le Chatelier, Massignon, Montagne. Politique musulmane et orientalisme* (pp.497–531); vezi și *Annexe: Liste alphabétique des dragmans de France à Istanbul du XVIe siècle à 1914* (pp.533–538).

⁸⁴ Mihai Maxim, *La première grammaire ottomane en roumain*, loc. cit., p.406.

⁸⁵ Andrei Pippidi, *Dragmans et enfants de langue: la France de Constantinople au XVIIe siècle*, op. cit., pp.131–140.

⁸⁶ Dimitrie Imbrescu, *Studii de turcologie în România*, în "Ramuri. Revistă literară", anul XL, nr.3–6/martie – iunie 1944, Craiova, pp.159–162.

⁸⁷ Mihail Guboglu, *Orientalistica română, passim*; idem, *Contributions roumaines, passim*; idem, *Romanya Türkolojisi ve Romen Dillinde Türk Sözləri hakkında Bazı Araştırmalar. Memleketimizde Türk Dilinin Öğrenilmesi (Unele cercetări referitoare la turcologia românească și la cuvintele turcești în limba română. Studiul limbii turce în țara noastră)*, în "XI. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildirilerden Ayrılbasm", 1968, T.T.K.B., Istanbul, pp.265–272.

⁸⁸ Mayer A. Halevy, op. cit., *passim*.

⁸⁹ Ion Matei, op. cit., *passim*; idem, *Contributions aux débuts de turcologie en Roumanie, XVIe–XVIIIe siècles*, în "R.E.S.E.E.", XXVIe année, no.2/1988, Bucarest, pp.99–111.

⁹⁰ Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, op. cit., *passim*.

⁹¹ Carol Göllner, *Rumänische Beiträge zur Geschichte des osmanischen Reiches*, în "Forschungen zur Volks- und Landeskunde", XXI, nr.2/1978, Sibiu, pp.115–120; idem, *Der Beitrag der rumänischer turkologischer Forschungen zur besseren Kenntnis des osmanischen Reiches*, în "R.E.S.E.E.", XIX, nr.2/1981, Bucarest, pp.283–288.

⁹² Mihai Maxim, *Limba turco-osmană*, pp.18–21; idem, *La première grammaire ottomane en roumain*, pp.403–410.

⁹³ Dan Prodan, *L'orientaliste transylvain d.r. Andrei Antalfy*, în "T. R.", vol.V, no.1/Spring, 1996, Cluj-Napoca, pp.90–100.

A doua etapă a preocupărilor turcologice a început în secolele XIII-XIV, odată cu intrarea furtunoasă și brutală pe scena istoriei Asiei și Europei estice și central-sudice a mongolilor (tătarilor) și turcilor otomani. S-au pus bazele *mongolisticii* (*tataristicii*), prin relatările de călătorie ale lui Giovanni da Pian del Carpine, Guillaume de Rubruck sau Marco Polo, cât și prin informațiile foarte prețioase inserate în cronici și anale persane, arabe, bizantine, rusești, polone, maghiare, germane, italiene etc. La începutul secolului al XIV-lea, au apărut primele însemnări și relatări despre *turcii otomani* și, relațional, embrionul *turcologiei-osmanisticii*. Primele *preocupări osmanistice* au avut un caracter cronic, dublat, de la începutul secolului al XV-lea, de cel descriptiv-memorialistic: Schiltberger, Jörg von Nuremberg, preotul Gheorghe transilvăneanul, Angiolello, Cambini, Menavino etc. Începând cu secolul al XVI-lea și până pe la mijlocul secolului al XIX-lea, *turcologia* a fost preponderent *osmanistică*, pentru că turcii otomani au ajuns să-i simbolizeze, în mentalul european intelectual și popular, pe toți turchii din Asia de Nord și Centrală. În această etapă preocupările de *turcologie* (*-osmanistică*) au avut un caracter *istoric-evenimential-instituțional* (prin contribuțiile cronicarilor otomani, ale lui Hans Löwenklau, Paul Ricaut, Marsigli, Guer, Tavernier, Deguignes, Mouradja d'Ohsson, Joseph von Hammer-Purgstall, J.W. Zinkeisen etc) sau *lingvistico-filologic-lexicografic* (prin gramaticile și dicționarele elaborate de Molino, d'Abbaville, P. Feraguti, H. Megiser, Paulo della Valle, Du Ryer, G. M. Maggio, Meninski, d'Herbelot, G. B. Toderini etc.).

În aceste prime două etape, *turcologia* nu a existat ca disciplină istorică în accepțiunea actuală a termenului și, prin urmare, nu i se poate aplica matricea definiției conceptului, general acceptată astăzi. La *turcologie avant la lettre* din secolele VII-XVIII poate fi caracterizată ca fiind o "turcologie restrictivă" geografico-istorică, în sensul că s-a concentrat în special asupra *mongolilor-tătarilor* și *turcilor-otomani*, iar referitor la aceștia, doar asupra *istoriei evenimentiale, instituțiilor statale, limbii și literaturii* lor.

Începând cu secolul al XIX-lea, dar mai ales din a doua sa jumătate, *orizontul* preocupărilor turcologice europene s-a extins, în centrul cercetărilor de specialitate situându-se acum și alte populații și popoare turoice din Asia. Prin contribuțiile lor cu caracter lingvistic, lexicografic, istoric, social, cultural, religios etc, turcologii O. Boehtlingk, A. Vámbéry, Geza Kuun, V.V. Radlov, N. F. Katanov, V. D. Smirnov, V. V. Barthold, W. Thompsen etc., la care se adaugă cei afirmați în prima jumătate a secolului al XX-lea: C. Brockelmann, A. von Gabain, I. Németh, N.K. Dimitrijev, N. Poppe, A. Sauvaget, J. Deny, T. Kowalski, L. Bonelli, Fr. Giese, Fr. Babinger, P. Wittek, Fr. Kraelitz, J.H. Mordtmann, J. Rypka, H. Ritter, Th. Menzel, L. Fekete, E.J.W. Gibb, Mehmed Fuad Köprülü, I.H. Uzunçarşılı etc., au pus bazele *turcologiei moderne* și au individualizat această disciplină în cadrul *orientalisticii*. Astfel, etapa cuprinsă între mijlocul secolului al XIX-lea și mijlocul celui următor a fost cea mai bogată în realizări din istoria turcologiei, cel mai reprezentativ secol, calitativ și cantitativ, din întreaga evoluție a acestei discipline istorice⁹⁴.

⁹⁴ Pentru detalii vezi Ettore Rossi, *Turcolgia, in voce Orientalismo*, în E.I.S.L.A., voi. XXV, Roma, 1949, p.543; Agostino Pertusi, *Premières études en Occident sur l'origine et la puissance des Turcs*, în "A.I.E.S.E.E. Bulletin", X-e année, no 1/1972, Bucurest, pp.49-94; Carol Gölner, *Turcica. Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts*. I.Band:1501-1550, II.Band: 1551-1600, Bukarest-Berlin, 1961-1968; Louis Bazin, *La turcologie: bilan provisoire*, pp.98-130; idem, *Mustafa Kemal Atatürk et la turcologie française*, pp.414-421.

A patra etapă din istoria turcologiei a fost cea *postbelică*. Cu o individualitate bine conturată în cadrul *orientalisticii*, devenind deja disciplină istorică de sine stătătoare, *turcologia* a continuat să evolueze în diferite direcții de cercetare istorică, putându-se vorbi chiar despre apariția unor *subramuri* ale turcologiei. Acestea au ca obiect de investigație științifică teme, spații geografice și perioade istorice bine precizate.

*

* *

Tabloul general, schițat anterior, al evoluției *orientalisticii* și *turcologiei* mondiale ar fi incomplet dacă nu ar prezenta sumar originea, motivațiile, evoluția și finalitățile complexe ale interesului manifestat de români față de populațiile tătice, de mongoli / tătari și de otomanii în epocile medie și modernă. Voi sublinia, de asemenea, caracteristicile generale ale relațiilor seculare, complexe, româno-tătice-mongolo-otomane de-a lungul veacurilor.

Relațiile româno-tătice au o tradiție de unsprezece secole. Între secolul al X-lea și sfârșitul secolului al XIV-lea românii sedentari din spațiul geografico-istoric carpato-nistriano-danubiano pontic au coabitat vremelnice cu populații seminomade tătice-mongole: pecenegi, uzi, tătari. Cu ultimii dintre aceștia, locuitorii din cele trei țări românești s-au mai confruntat pasager, și în perioada următoare (secolele XV-XVIII), fără ca aceste "contacte bilaterale", dezavantajoase pentru români, să aibă intensitatea și urmările celor din secolele XIII-XIV. Evident, atât conflictele militare cât și conviețuirea pașnică româno-tătice / mongolă (secolele X-XVIII) și-au pus amprenta, cu o intensitate mai mare sau mai mică, asupra istoriei medii și moderne a înaintașilor noștri, a mentalului colectiv, a antroponimiei, toponimiei, hidronimiei, culturii și civilizației medievale și moderne românești.

Otomanii și românii au fost vecini pe cursul Dunării inferioare aproape cinci secole (sfârșitul veacului al XIV-lea -1878), și această vecinătate a conferit un caracter aparte, particular, *sui-generis* relațiilor complexe, pe multiple planuri, româno-otomane în perioada amintită. Raporturile de suzeranitate / protecție-vasalitate între Imperiul otoman, veritabil *centru de putere* bi- și tricontinental, și Țările Române, "plătitoare de tribut" (*harâçgûzâr*)⁹⁵, au fost percepute ca atare de către români, de-a lungul secolelor. Vecinătatea, relațiile bilaterale, evoluția situației politico-militare internaționale în Europa Centrală și de Est, dorința păstrării entității și identității statale românești cât și curiozitatea nativă s-au aflat la originea încercărilor unor reprezentanți ai claselor conducătoare și de mijloc românești de a-i cerceta și cunoaște mai îndeaproape pe otomani, pe "turci", pe acești parteneri seculari de conviețuire. Observațiile, mărturiile și însemnările lor, așternute pe hârtie și ajunse până la noi, dovedesc varietatea gradelor și nivelelor de percepere a "celuilalt", a "turcului păgân și asupritor", datorată deosebirilor de religie, de limbă, de educație și cultură, de stare materială, conjuncturilor politico-militare, perioadelor diferite când au fost conștientizate etc.

⁹⁵ Mihai Maxim, *Țările Române și Înalta Poartă*, pp.76-266; Viorel Panaite, *Război și pace în Islam. Cu referire specială la relațiile româno-otomane (sec.XV-XVII)*, rezumatul tezei de doctorat, București, 1995, 24 p.; Idem, *Pace, război și comerț în Islam. Țările Române și dreptul otoman al popoarelor (secolele XV-XVIII)*, Editura All, București, 1998, 576 p.

La mijlocul secolului al XV-lea s-a derulat "experiența personală turcologică" a preotului Gheorghe transilvăneanul din Ramoș (Rumeș) în Imperiul otoman. Acest "islamist transilvănean din secolul al XV-lea", potrivit aprecierii lui Alexandru Stan⁹⁶, și-a expus propriile observații, trăiri, sentimente și experiențe despre și în legătură cu *turcii otomani* în celebrul său *Tractatus de Moribus, Condicionibus et Nequicia Turcorum*, ed.I-a, Roma, 1480-1481. *Contribuția turcologică* a preotului Gheorghe transilvăneanul, considerat a fi un precursor *sui-generis* al lui Dimitrie Cantemir, este deosebit de valoroasă, atât ca izvor istoric, cât și ca operă literară reprezentativă a culturii transilvănene timpurii în limba latină. *Tractatus* este o sursă istorică inestimabilă în legătură cu relațiile interreligioase între creștinism și islamism într-o perioadă de ultimă confruntare între Imperiul bizantin și Imperiul otoman, către mijlocul secolului al XV-lea. *Contribuția turcologică* a preotului Gheorghe transilvăneanul, insuficient cunoscută și puțin folosită în istoriografie, este o dovadă în plus a faptului că *preocupările românești de turcologie* își au originea în secolul al XV-lea.

Relațiile politice, diplomatice, militare, economice româno-otomane au constituit baza interesului manifestat de români față de istoria și limba turcilor otomani. *Procurările românești de turcologie* din secolele XV-XVIII s-au manifestat pe mai multe planuri: referiri la istorie, limbă, instituții statale, obiceiurile, tradițiile, folclorul etc otomanilor în istoriografia moldo-munteano-transilvană; primele cursuri de limbă și scriere turco-osmană organizate la "academiile princiare" de la București și Iași sau la *Vlâh Sarây*-ul din capitala sultanală de pe Bosfor; elaborarea unui mare număr de lucrări filologico-lexicografice de turcologie de interes didactic; primele inițiative de organizare a unor "arhive" sau depozite cu documente otomane în Principatele Române; activitatea istoriografică orientalistoturcologică a lui Dimitrie Cantemir, Ienăchiță Văcărescu sau Dionisie Fotino⁹⁷.

Primele mențiuni "oficiale" despre otomani, Imperiul otoman și relațiile româno-otomane se întâlnesc în istoriografia moldavă din secolele XV-XVI. În veacul următor, umaniștii Grigore Ureche și Miron Costin au continuat aceste tendințe și preocupări, în conformitate cu realitățile concrete, complexe, politico-militare, economice, sociale, religioase etc și cu spiritul epocii lor. Proiecția imaginii otomanilor, a istoriei lor și a relațiilor cu românii în mentalul cult moldav din secolele XV-XVI a cunoscut o evoluție graduală, complexă, determinată de un ansamblu de factori subiectivi și obiectivi⁹⁸.

În secolul al XVI-lea, imaginea otomanilor și a Imperiului otoman în cronistica oficială moldavă (Macarie, Efîmie, Azarie) denotă o percepție evolutivă, impusă de penetrarea militară a armatelor sultanului în Europa central-sudică. Dacă până în 1538 viziunea "oficială" față de otomani nu a depășit sfera interpretărilor cronicarilor, anonimi din epoca lui Ștefan cel Mare și Sfânt, după acest an preocupările autorilor moldavi anterior amintiți față de fenomenul otoman au evoluat gradual. Otomanii

⁹⁶ Alexandru I. Stan, *Preotul Gheorghe, islamist transilvănean din secolul al XV-lea*, în "S.T.", anul XXII, nr.3-4/1970, București, pp.291-298.

⁹⁷ Ion Matei, *Contributions aux début des études de turcologie en Roumanie, XVI-e-XVIII-e siècles*, loc. cit., pp.99-111; Mihail Guboglu, *Orientalistica română*, pp.315-318; idem, *Contributions roumaines*, pp.455-457; Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Les études islamiques en Roumanie*, pp.351-353.

⁹⁸ Mihai Berza, *Turcs, Empire Ottoman et relations roumaino-turques dans l'historiographie moldave des XV-e-XVII-e siècles*, în "R.E.S.E.E.", X-e année, no.3/1972, Bucarest, pp.593-627. Reeditat în idem, *Pentru o istorie a vechii culturi românești, culegere de studii editată, cu o introducere și note de Andrei Pipildil*, Editura Eminescu, București, 1985 (XLVIII + 265 p.), pp.75-103.

erau observați și caracterizați în funcție de evoluția evenimentelor politico-militare internaționale în care au fost implicați, evenimente ce influențau, într-o măsură tot mai mare, și Țările Române⁹⁹. În secolele XVII-XVIII, istoriografia românească, oficială sau promovând interesele unor grupări boierești sau nobiliare, a reflectat și realitățile complexe din *societatea otomană*, ceea ce însemna extinderea orizontului "observațiilor și analizelor și asupra unor "segmente" ale experienței otomane ignorate până atunci: activitatea economică, conflictele sociale, manifestările cultural-religioase, viața cotidiană, aspecte financiar-monetare etc.¹⁰⁰. "Imaginea celui alt, a turcului, reprezentat simbolic prin realitatea societății otomane, a traversat secolele [XV-XVIII-compl.D.P.], constituindu-se treptat, pe măsura amplificării informației istorice modelate de o serie de factori reflectând fidel mentalul colectiv și opțiunile culturale-religioase și politice ale generațiilor"¹⁰¹.

O altă formă de manifestare a *preocupărilor românești de orientalistico-turcologie* în secolul al XVIII-lea a fost explorarea unor regiuni geografice din Asia Centrală, nestrăbătute până atunci de europeni, unde au locuit, sau mai locuiau încă popoare și populații de origine *turcică*. Astfel, în timpul călătoriei sale către capitala Imperiului chinez, Nicolae Spătarul—"Milescu" a trecut, în iulie 1675, prin localitatea siberiană Enisensk, așezată pe fluviul Enisei. Interesându-se despre relieful și cursurile de apă din regiunea Eniseiului superior, a *aflat* de la autoritățile locale rusești și de la călăuzele băștinașe că pe malurile acestui fluviu în amonte de târgul Krasnoiarsk, înainte de "pragul cel mare", în masivul muntos Saianul de Vest, se găsea o stâncă pe care era dăltuit un text în vechiul alfabet "runic" *turcic*. Această scriere era însoțită de sculpturi murale, reprezentând scene din istoria timpurie a turcilor din Asia Centrală. Nicolae Spătarul *nu a văzut personal* inscripțiile *turcice* din zona Eniseiului superior, *ci a aflat despre ele doar din relatările localnicilor*. Fin și conștiințios observator al regiunilor pe care le străbătea, *globetrotter*-ul moldav a inclus aceste informații inedite în *Jurnalul său de călătorie în China*¹⁰². Însemnările sale, editate însă în Rusia abia în 1882, constituie prima mențiune a unui călător european prin Asia Centrală despre *inscripțiile turcice de pe Eniseiul superior*¹⁰³. Și

⁹⁹ Călin Felezeu, *Imaginea Imperiului otoman în cronicistica moldoveană a secolului al XVI-lea*, în "Tribuna", s.n., anul IV, nr. 23 (2032) 11-17 iunie 1992, Cluj-Napoca, p.8.

¹⁰⁰ Idem, *Societatea otomană în istoriografia românească a secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea*, în "C.L.S.O.", nr.1, 1989, București, pp.165-179. Vezi și încercarea de sinteză a aceluiași autor, *Imaginea societății otomane în istoriografia românească în secolele al XV-lea - al XIX-lea*, în vol. *Cultură și societate în epoca modernă*, îngrijit de Nicolae Bocșan, Nicolae Edroiu, Aurel Răduțiu, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1990 (304 p.), pp.159-167.

¹⁰¹ Călin Felezeu, *Imaginea societății otomane*, p.167.

¹⁰² Nicolae Spătarul-Milescu, *Jurnal de călătorie în China*, traducere, cuvânt înainte, indicații bibliografice de Corneliu Bărbulescu, Editura Eminescu, București, 1974 (337 p.), pp.57-58.

¹⁰³ Am parcurs cu mare atenție însemnările din jurnalul de călătorie al lui Nicolae Spătarul și am marcat pe hartă traseul deplasării. Călătorul moldav *nu a traversat* nici regiunea Eniseiului superior și a masivelor muntoase Saianul de Vest - Tannu-Ola, și nici cea a râului Orhon și a munților Hangai de Est. Prin urmare, *nu putea să vadă și să cerceteze personal* inscripțiile *turcice* eniseico-orhoniche. Le-a descris *indirect, după relatările localnicilor*, cum același lucru a făcut și în întinsele regiuni ale Eniseiului superior și Orhonului. Această realitate, *pe care trebuie să o acceptăm*, nu diminuează însă cu nimic înțietatea și importanța informațiilor furnizate de eruditul călător și sol moldav. Cu atât mai mult cu cât călătorii ruși în Asia Centrală, anteriori lui Nicolae Spătarul (Vasilii Tiumenet [1615], Ivan Petlin [1618-1619] și Feodor Isaacovici Baikov [1653-1656]) au urmat trasee *exteroare* regiunilor anterior amintite, unde se găseau *inscripții turcice* (vezi I. P. Maghidovici, *Istoria descoperirilor geografice*, Editura științifică, București, 1959 (970 p.), pp.538-539; *Atlas Geografic școlar*, E.D.P., București, 1997, pp.12-13, 23, 26).

Pentru a îndepărta și ultimele incertitudini, obiecții sau nedumeriri, redau relatările lui Nicolae Spătarul despre inscripțiile *turcice* eniseice, în *contextul mai larg al însemnărilor despre regiunea Eniseiului superior*. Astfel, călătorul moldav a precizat: "Descrierea râului Enisei nu o vom face mai departe, pentru că pe râul Enisei până la Enisensk am navigat doar două zile. După aceea am navigat pe râul Tungusk [în realitate râul Angara] până la Baikai. Nu scriem despre Enisei și pentru că izvoarele lui sunt necunoscute; nu se știe nici de unde pomesc. Se spune doar că izvoarele lui nu sunt departe de cele ale lui Obi. Băștinașii mai spun că de la izvoarele lui Enisei se

cu atât mai mult se cuvine a fi cunoscute aceste *originale preocupări de orientalistică-turcologice cu caracter geografico-istoric*, cu cât ele aparțin unui erudit moldav!

Începând cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea, umaniștii români au manifestat un interes deosebit pentru *lucrările de geografie* (sau *cosmografiile*) elaborate și tipărite în Europa Vestică și Centrală. Pentru savanții umaniști, prezentarea "cosmosului" (a organizării Lumii, în care Pământului/Terrei îi revenea un loc bine precizat) era complementară descrierii faptelor întâmpinate pe Pământ, întregind astfel relatarea istorică. Astfel, *istoria* (prezentarea faptelor petrecute pe glob) și *cosmografia* (descrierea regiunilor unde ele s-au petrecut) înfățișau în maniere relativ diferite, însă complementare unitatea Lumii create de Divinitate. Ambele moduri de prezentare erau concepute și realizate tipologic, în funcție de sfera de preocupări descriptivismul factologic împletindu-se cu cel geografic.

În perioada în care Nicolae Spătarul—"Milescu" călătorea în Asia Centrală și în China de Nord-Est, elaborând ulterior opere geografico-descriptive originale de o mare valoare științifică, alți învățați români au manifestat, de asemenea, un interes deosebit pentru *lucrările geografice* sau *cosmografiile* europene în care descrierea *Asiei*, a *Orientului*, ocupau un loc important. Pe de o parte, în mediile culte din Transilvania circulau deja edițiile occidentale în latinește ale unor astfel de cosmografii. Pe de altă parte, la sfârșitul secolului al XVII-lea s-au tradus în limba română și s-au răspândit, prin copii manuscrise geografii descriptive ale *Asiei*, ale *Orientului*. Amintesc în acest context doar copiile realizate, între 1693-1703, de Costea Dascălul de la Biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului¹⁰⁴, sau de Ion Cojocarul sin Dobre (Ioan Dobrescu, în 1813), țarcovnic la Biserica Bătește din București.

Ambele au titluri sugestive pentru interesul manifestat de intelectualii și cititorii români față de *Asia*, de *Orient*: *Povestea țărilor și împărățiilor câte-s în pământul Asiei*¹⁰⁵. Care au fost cauzele acestui interes *orientalistic* cu caracter geografico-istoric? Pornind de la arhicunoscuta curiozitate umană, subliniez faptul că *Asia (Orientul)* era considerată de către români ca fiind locul de origine al tătarilor și al turcilor otomani, cu care înaintașii noștri au avut legături complexe, pe diferite

aud lebede (sic!) până la cele ale lui Obi. (...) De la Krasnoiarsk mai departe se mai merge încă în sus pe râul Enisei. (...) Cei din Krasnoiarsk umblă pe Enisei după hamei, care crește din belșug în ostroave" [Nicolae Spătarul—Milescu, op. cit., pp.57—58.]

Despre inscripțiile turcice eniseice, acesta a relatat: "Până a nu se ajunge la pragul cel mare, este o stâncă pe malul Eniseiului. Pe această stâncă este săpat în piatră ca un fel de scriere necunoscută; sunt săpate și cruci, de asemenea sunt săpate și chipuri de oameni care țin în mâini ghioage și multe astfel de lucruri. După cum se spune, asemenea pietre cioplite sunt în locurile pustii, dar nimeni nu știe ce este scris și de către cine. În locurile acelea începe o cataractă de temut pe râul Enisei [compl. și subl. D.P.]—(ibidem, p.58).

Nicolae Spătarul a fost foarte atent și receptiv la relatările localnicilor, dovăduindu-se încă o dată un spirit curios, cu preocupări diverse. A menționat în mod special "runele" turcice în formă de *cruce*, ușor de identificat în textul inscripției, datorită identității grafice cu simbolul suprem al religiei creștine. Să nu ignorăm faptul că atât băștinășii împuși ruși, cât și însuși Nicolae Spătarul, erau creștini ortodocși. A mal amintit și de sculpturile murale, scene reprezentative ale trecutului eroic turcic, ce completau textul propriu-zis al inscripțiilor. În felul acesta, mesajul ideatic al inscripțiilor turcice eniseice, transmis peste generații și veacuri, avea șansa să fie mult mai bine înțeles și pe deplin receptat.

Referitor la inscripțiile turcice eniseico-orhonce, vezi ediția critică realizată de prof. Muharem Ergin, *Orhun Abideferi (Monumentele de pe Orhon)*, Istanbul, 1973, 189 p. (texte și traduceri), și comentariile lui Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, E.Ș.E., București, 1976, pp.46—55, sau Aurel Decel, *Istoria Imperiului otoman până la 1656*, E.Ș.E., București, 1978, p.12.

¹⁰⁴ *Povestea țărilor Asiei. Cosmografie veche românească*, ediție de Cătălina Velculescu și V.Guruianu, ilustrații de Mihaela Dumitriu, după desene de epocă, Editura Vestala, București, 1997(143 p.), pp.9-42.

¹⁰⁵ *Idem*, pp.66—142.

planuri, încă din secolul al XIII-lea. Această realitate *de facto* și *de jure* nu putea fi ignorată de români ci, dimpotrivă, studiată de aceștia, pentru a-i înțelege originea, evoluția, formele de manifestare etc. Pe de altă parte, *Asia (Orientul)*, deși era o "lume veche" sub raportul existenței istorice *in sine*, apărea în ochii românilor ca o "lume nouă" în ceea ce privește explorarea geografică *directă*, *nemijlocită*. *Interesul orientalist-geografic* s-a completat, în această situație, cu cel *istoric*.

La începutul secolului al XVIII-lea a fost realizată prima analiză "din interior" a vieții politico-militare, de curte, economico-sociale, culturii, civilizației etc. din Imperiul Otoman de către un român, cărturarul umanist Dimitrie Cantemir. La mijlocul aceluiași secol, a apărut în Europa apuseană, în traducere engleză, franceză și germană originala și fundamentală *sinteză otomană* a orientalistului-turcolog moldav, cu titlul inițial în limba latină: *Historia incrementorum atque decrementorum Aulæ Othomanicæ*¹⁰⁶. În această contribuție de un real și permanent interes științific, autorul a expus concepția proprie despre evoluția istorică a statului otoman. Aceasta a cunoscut, în viziunea lui Cantemir, două faze distincte: *incrementa*: fondarea, expansiunea teritorială, mărirea și gloria politico-diplomatică, militară, culturală etc; și *decrementa*: regres și decădere generală, sesizabile încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Foarte valoroase din punct de vedere istoric sunt notele și observațiile personale ale lui D. Cantemir referitoare la multiplele aspecte și forme de manifestare ale acestei *experiențe istorice unice* ce a fost Imperiul otoman. Toate aceste însemnări personale trasau contururile "imaginii turcului", în percepția savantă românească, de la începutul secolului al XVIII-lea¹⁰⁷.

La sfârșitul aceluiași secol, boierul muntean Enăchiță Văcărescu a elaborat o *Istorie otomănească a prea puternicilor și marilor împărați*, acordând atenție și legăturilor multiple și complexe româno-otomane și a modului cum acestea erau percepute și caracterizate în societatea românească, în general, în cea munteană în particular. Cărturarul român a mai întocmit și un *dicționar/vocabular bilingv*, otomano-român și româno-otoman, cu caractere chirilice (rămas încă în manuscris), ceea ce denotă, pe lângă intenția și finalitatea strict lexicografico-filologică, și dorința de a-l cunoaște mai bine pe "celălalt", pe "turc", și din punct de vedere lingvistic.

La începutul secolului al XIX-lea, Dionisie Fotino a scris *Viețile sultanilor*, de la 'Osmân I până la Mahmud al II-lea, o încercare de istorie otomană centrată pe biografiile padișahilor de la Istanbul. A identificat, poate influențat de concepția lui Dimitrie Cantemir, două etape distincte în evoluția istorică a Imperiului otoman: una de *mărire* și alta de *decădere*. Această scriere oferă interesante informații despre percepția turcului sud-dunărean în societatea românească în contextul noilor evoluții și mutații politico-militare din imperiu și din Europa central-sudică în primele decenii ale acelui veac.

La mijlocul aceluiași secol, Anton Pann și Ianache Pashal au întocmit alte dicționare/vocabulare româno-otomane și otomano-române, tipărite de astă dată atât în scopuri didactico-filologice cât mai ales practice: negustorii români trebuiau

¹⁰⁶ Dimitrie Cantemir, *Creșterile și descreșterile Imperiului Otoman*. Textul original latin în forma finală revizuită de autor, facsimil al manuscrisului LAT-124 de la Biblioteca Houghton, Harvard University, Cambridge, Mass., publicat cu o introducere de Virgil Cândea, membru al Academiei Române, Editura Roza Vânturilor, București, 1999, CjV+1064 p.

¹⁰⁷ O abordare a percepției „imaginii turcului” de către cărturarii români din secolele XVI-XVIII a realizat Dan Horia Mazilu, *Nol despre ceilalți. Fals tratat de umanologie*, Editura Polirom, Iași, 1999 (262 p.), pp.71-100.

să-și însușească limba "turcă", la nivel colocvial, pentru a-și putea conduce afacerile comerciale în sudul Dunării, în Imperiul otoman. Indirect, se percepe deja o mutație în mentalul colectiv și individual românesc: "turcul" devenise și "partener de afaceri", trebuia deci să-i cunoști și să-i vorbești limba pentru a putea colabora cu el. Mai mult decât atât, aromânii din Imperiul otoman trebuiau să vorbească limba turco-osmană pentru a putea să-și revendice și să-și apere drepturile istorice în fața autorităților locale și centrale otomane. Începând cu ultimul sfert al secolului al XVI-lea, dar mai ales după 1829, Imperiul otoman și zona Levantului au devenit o profitabilă piață de desfacere pentru materiile prime, cerealele, animalele etc. românești. Ori, pentru a face *aliș-veriș* în aceste spații geografico-comerciale turco-osmanofone, românii trebuiau să vorbească această limbă și să știe să folosească alfabetul arab în actele oficiale sau particulare întocmite cu această ocazie.

Vremurile se schimbau, oamenii evoluau, iar mentalitățile se transformau odată cu ei.

Dacă până în 1878 a existat, între Imperiul otoman și Țările Române/România o deosebire și o diferență de statut politico-juridic internațional (statul otoman fiind "subiect de drept internațional" iar entitățile (entitatea) statale românești "plătitoare de *harâç*" [*harâçgüzâr*] și autonome pe plan intern, tânăra Românie afirmându-și chiar inițiativele și veleitățile de politică externă *independentă*), după tratatul de la Berlin (1/13 iulie 1878) această realitate *de jure* și *de facto* a fost depășită. României i s-a recunoscut *Independența de stat* pe plan european, devenind "subiect de drept internațional" și intrând astfel în "concertul european". Prin urmare, *România independentă* a obținut un *statut juridic* echivalent cu cel al Imperiului otoman, din punct de vedere al dreptului internațional. Statul otoman nu mai era "imperiul asupritor, dominator", ci devenea un "partener egal de dialog", un "celălalt" cu care se putea trata și colabora "pe picior de egalitate". "Turcul" anonim¹⁰⁸ devenea un sud-dunărean ca oricare altul, cu care se putea vorbi, se putea colabora, se puteau încheia afaceri comerciale etc. în mod amical, "de la egal la egal".

Această nouă epocă și aceste noi realități trebuiau analizate și apreciate conform principiilor internaționale moderne de colaborare și cooperare între state independente. Despre acel "prezent" româno-otoman trebuiau să se pronunțe oamenii politici și diplomații. Trecutul aparținea istoricilor și ei erau cei mai în măsură să-l cerceteze, să stabilească coordonatele generale și particulare ale evoluției sale, să emită judecăți de valoare, *sine ira et studio*, în legătură cu aceasta.

Anexarea Dobrogei (fostă *otomană* timp de patru secole și jumătate) cu urmări concrete și perceptibile pe plan economic, social, cultural, ideologic, religios, mental, demografic, etnografic etc.) la România, în 1878, și instituirea, într-o primă etapă, a administrației românești în această provincie au fost alte cauze ale sporirii interesului românilor pentru amintita regiune și ale intensificării în *consecință* a *preocupărilor românești de orientalistă-turcologie în perioada 1878-1918*. Populațiile turco-tătare musulmane și turco-găgăuză creștin ortodoxă, tradițiile, obiceiurile, folclorul etc. acestora, aspecte ale istoriei politice, economice, sociale, militare etc., antroponomia, toponimia, hidronimia de origine turco-orientală, arhitectura islamică, regimul juridic al pământurilor din *Dobrogea* au fost tot atâtea subiecte de interes și de cercetare

¹⁰⁸ Vezi și studiul lui Laurențiu Vlad, *Turcul. Un personaj al imaginarii populare*, în "C.L.S.O.", nr.2, 1993, București, pp.144-163.

orientalistico-turcologică, asupra cărora istoricii, juriștii, lingviștii, etnografii sau folcloriștii români s-au oprit cu înțelegere și preocupare.

După 1918, când visul secular al României Mari a devenit un fapt politic împlinit, și o realitate economică, socială, culturală etc. concretă, cercetarea istorică românească și-a reierarhizat prioritățile. Astfel, studiul relațiilor româno-turcice (secolele X-XIII), româno-tătare (secolele XIII-XVIII), româno-otomane (secolele XIV-XIX), a istoriei Imperiului otoman și a Europei central-sudice *otomane* (sec.XIV–începutul sec.XX) a sporit în importanță, *preocupările de orientalistico-turcologie* căpătând o nouă valoare istoriografică.

Problematica lucrării de față o constituie, așadar, *analiza critică a preocupărilor românești de orientalistico-turcologie*, în diferite direcții de cercetare, în perioada 1878-1948, *sublinierea* caracteristicilor generale și particulare, științifico-metodologice, ale acestora, *conturarea* unei imagini generale de ansamblu a evoluției acestei categorii de cercetare istorică, *precizarea* locului și rolului ei în dezvoltarea istoriografiei românești în intervalul precizat. De asemenea, *stabilirea* ponderii acestor preocupări istoriografice naționale în *orientalistico-turcologia* mondială, a gradului de încadrare tematică și conceptuală, a valorii științifico-metodologice a contribuțiilor românești în raport cu cele europene, a influenței reciproce dintre cele două istoriografii turcologice, cea națională și cea internațională. Și nu în ultimul rând, am urmărit să *stabilesc* în ce mod, cu ce intensitate și cu ce urmări concrete a influențat sfera politică românească direcțiile de cercetare istorică *orientalistico-turcologică* din țara noastră: motivații, finalități, contribuții publicate etc. Am urmărit și conexiunea inversă, adică posibilitatea ca cercetările și studiile românești de *orientalistico-turcologie* să fi influențat hotărârile și deciziile din sfera politică națională. În situațiile în care această posibilitate s-a materializat, am precizat modul și intensitatea cu care respectiva influență s-a produs. Evident, am specificat și urmările imediate și în timp ale acestei interdependențe.

"Studiul de caz" al acestei lucrări îl reprezintă analiza activității didactico-științifico-de conducere a turcologului german Franz Babinger la București, ca invitat oficial și angajat cu contract al Institutului pentru studiul Europei Sud-Estice (1935-1937), prin persoana directorului acestei instituții, marele istoric român Nicolae Iorga. Ulterior, Franz Babinger a funcționat în calitate de conferențiar și profesor universitar suplinitor, cu contract, pentru cursurile de limbă turcă și de istorie a Imperiului otoman, la Universitatea din Iași, Facultatea de Litere și Filosofie (1937-1943). În perioada 1940-1943 a fost directorul de studii al Institutului de Turcologie din capitala culturală a Moldovei, la a cărui înființare a avut un rol important. Turcologul german a luat ca exemplu organizarea și activitatea didactico-științifică din cadrul institutului ieșean atunci când a înființat (în 1948) la München și a condus *Institut für Geschichte und Kultur des Nahen Orients sowie Turkologie*, în cadrul Universității din capitala Bavariei.

În istoriografia românească nu a fost studiată încă în mod global istoria preocupărilor românești de *orientalistico-turcologie* la sfârșitul secolului al XIX-lea și în prima jumătate al celui următor, mai exact de la recunoașterea europeană a independenței de stat a României (1878) până la preluarea totală a puterii politice de către comuniști (30 decembrie 1947) și la urmările acesteia în domeniul orgaizării învățământului superior, a instituțiilor statale de cercetări istorice, a publicațiilor de specialitate etc. Așadar, acest interval este doar un *segment temporal* al lungii perioade (secolele XV-XX) în care *preocupările românești de orientalistico-*

turcologie s-au manifestat continuu și ascendent, sub forma conștientizării propriilor lor existențe și identități, a utilității, importanței, cantității și, mai ales, a calității acestora. Cercetările și studiile românești de *orientalistică-turcologie* din perioada 1878–1948 au fost rezultatul acumulărilor cantitative și calitative în acest domeniu din secolele anterioare (XV–XX). Ele au constituit, totodată, o solidă și temeinică “bază de plecare” pentru unele direcții și proiecte de cercetare *turcologică* trasate, inițiate și derulate în perioada 1948–2000.

În perioada interbelică s-au inițiat și perfecționat în domeniul *turcologiei* unii specialiști români, care își vor desfășura activitatea didactico-științifică în deceniile postbelice: H. Dj. Siruni, Aurel Decei, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Mihail Guboglu. A continuat acțiunea, lăudabilă și utilă, de inventariere–catalogare a documentelor otomane de la Arhivele Statului din București, începută în anii celui de-al doilea război mondial de către H. Dj. Siruni. Traducerea (începută de același turcolog) și editarea acestor documente, integral sau în regește, au fost finalizate de Mihail Guboglu (1960–1965). S-a lansat și ideea intensificării *cercetărilor turcologice românești* în arhivele, bibliotecile și muzeele din Turcia (în special din Istanbul) din țările europene și din Orientul Apropiat, ce dețineau fonduri cu *izvoare istorice otomano-orientale* referitoare la istoria românilor. Prin aceste investigații s-au urmărit descoperirea și traducerea documentelor cronicilor, relatărilor de călătorie etc otomano-orientale referitoare la țările Române în evul mediu și în epoca modernă. Urmău apoi studierea, interpretarea critică și editarea, conform normelor în domeniu, ale acestor izvoare istorice¹⁰⁹.

Consider, aşadar, că analiza *preocupărilor românești de orientalistică-turcologie* din perioada amintită, contribuie la clarificarea și individualizarea unui capitol important din istoria istoriografiei românești. Sper, de asemenea, că prezenta contribuție va acoperi, măcar în parte, acest segment istoriografic neabordat încă, analitic și sintetic, în istoriografie. Necesitatea studierii diferitelor direcții de evoluție, a anumitor categorii de preocupări tematice ce au caracterizat istoriografia românească în perioada 1878–1948 a fost subliniată cu insistență, în ultimii ani, de istoricul Alexandru Zub. Realizarea acestor analize istoriografice “fragmentare” (și doresc ca prezenta contribuție să fie una dintre ele!) va contribui la îmbogățirea instrumentarului istoricului cu noi “unelte de lucru”, ceea ce-i va permite, în anii următori, să-și asume responsabilitatea unei “restituții cantitative” a “ofertelor istoriografice” din perioada amintită anterior¹¹⁰.

Lucrarea mea se constituie și într-o invitație adresată istoricilor români, și străini de a fi mereu *curioși* și de a continua cercetările în acest domeniu, cât și în cele conexe: preocupările românești de *orientalistică-arabistică*, *-iranistică*, *-mongolică* (–*tataristică*), *-ebraistică* etc. Ea mai reprezintă, indirect, și promisiunea de a continua și a aprofunda propriile mele cercetări în acest domeniu și a oferi, specialiștilor și cititorilor români și străini, în anii următori acea sinteză de *istorie a*

¹⁰⁹ Abia în deceniile postbelice turcologii Mihail Guboglu, Aurel Decei, Mustafa Ali Mehmed, Mihai Maxim, Tahsin Gemil, Valeriu Veliman, Cristina Feneșan etc. au continuat și extins această categorie de cercetări, au tradus și editat volume de documente și cronic otomano-orientale privitoare la țările Române. M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Mustafa Ali Mehmed au publicat variantele în limba română ale relatărilor de călătorie ale sirianului Paul din Alep și Turului Evliyâ Çelebi (secolul al XVII-lea) prin spațiul românesc nord-dunărean. Noi volume conținând “piese” din aceleași categorii de izvoare istorice otomano-orientale, așteaptă încă, în manuscris, unul sau mai mulți Mecena dezinteresat și pasionați de istorie și, firec, lumina tiparului.

¹¹⁰ Alexandru Zub, *De la istoria critică la criticism (Istoriografia română la finele secolului XIX și începutul secolului XX)*, Editura Academiei, București, 1985, pp.8–9.

preocupărilor românești de orientalistică-turcologie din secolul al XV-lea până în zilele noastre.

În timpul cercetărilor întreprinse pentru adunarea și sistematizarea tematică a materialului informativ necesar elaborării sintezei de față am întâmpinat unele greutăți generate de imposibilitatea cercetării anumitor fonduri arhivistice păstrate în instituții de stat sau în custodie particulară. De exemplu: *arhiva* Ambasadei Republicii Turcia la București, în special între anii 1931-1944, perioadă în care ministru și ambasador în România a fost Hamdullâh Suphî Tanrıöver, fond arhivistic aflat în marea arhivă a Centrului de Cercetări Istorice și Documentare a juristului-istoric Ertogrul Zekâi Ökte din Istanbul¹¹¹; sau *arhiva și corespondența* lui Nicolae Iorga (în special dintre anii 1938 – noiembrie 1940), aflată la București, în custodia domnului Andrei Pippidi, nepotul marelui istoric. De asemenea, criteriile teoretico-metodologice de apreciere și încadrare ale contribuțiilor istoriografice, nu au fost operabile în unele cazuri, având câteodată dubii în ceea ce privește oportunitatea înglobării în prezenta contribuție a unor *preocupări de orientalistică-turcologie* sau renunțarea la ele. Ulterior aceste probleme de *identitate* orientalistico-turcologică au fost rezolvate, nepierzând însă ocazia de a reflecta la “capcanele” pe care trebuie să le evite istoricul în acțiunea de selectare și sistematizare a izvoarelor și informațiilor primare necesare abordării actului complex și responsabil de analiză a unor realități și evoluții istorice sau istoriografice și de formulare a concluziilor ce se impun.

Pe de altă parte, finalitatea și valențele intersegmentale, “de frontieră”, ale unor *contribuții turcologice* au făcut ca încadrarea lor tipologică să comporte abordări diferențiate și, posibil, să genereze controverse. Plecând de la această realitate concretă, precizez că analiza sumară, dintr-un anumit punct de vedere, și citarea unor astfel de studii în două sau chiar trei direcții de evoluție ale *cercetării turcologice românești*, nu înseamnă neînțelegerea de către autor a tematicii lucrării, unilateralitate sau eroare de interpretare critică. Această conduită a fost impusă însă de bogăția informațională, de varietatea și polivalența ideilor și concluziilor formulate în aceste contribuții.

O situație oarecum similară se întâlnește și în cazurile activității didactico-științifico-de conducere desfășurată de turcologul german Franz Babinger în România (1935-1943). Astfel, travaliul savantului german poate fi abordat prin prisma obiectivelor și finalităților activității universitare didactico-formative, a proiectelor de cercetare științifică-turcologică sau a îndatoririlor și obligațiilor de serviciu în funcția de director de studii al Institutului de Turcologie de la Iași (1940-1945). Evident, nu se poate face o delimitare clară, precisă, între activitatea didactică universitară (conferențiar, ulterior profesor universitar), cea de cercetător științific în domeniul turcologiei și cea de director de studii al amintitului institut. Primele două ipostaze au determinat-o pe a treia, iar ultima le-a împlinit pe cele anterioare. Mai ales în cazul lui Franz Babinger, nu putea fi un profesor universitar de înaltă ținută fără a se dovedi, în același timp, un cercetător turcolog de valoare europeană. și nu ar fi fost numit director de studii al Institutului de Turcologie din Iași dacă nu s-ar fi impus, în Europa și în România, ca unul din cei mai mari turcologi ai generației sale, cu o bogată experiență didactică în acest domeniu la Universitatea din Berlin.

¹¹¹ Informație oferită de Mihail Guboglu, în “A.I.I.A.X.I.”, vol.XXV/2, 1988, Iași, p.615.

Prin urmare, atunci când am analizat activitatea universitară didactico-formativă a profesorului german în România, a trebuit să fac referiri sumare și să o raportez și la cea de cercetare turcologică, și viceversa. De asemenea, când am trecut în revistă istoria Institutului de Turcologie de la Iași, condus de Franz Babinger, am făcut trimeritele necesare la activitatea universitară didactică și de cercetare turcologică desfășurate de acesta, fără de care institutul în sine nu și-ar fi avut rostul, iar transpunerea în fapt a programului de activitate de la 3 mai 1939 ar fi rămas literă moartă. *Reveninile și reluările* informativ-analitice impuse de strânsele interdependențe anterior amintite, de trinomial relațional babingerian: *profesor-cercetător-director de studii*, au ca scop atât *argumentarea* unor afirmații și demonstrații pe care le-am făcut în cursul analizelor întreprinse în acest "studiu de caz", cât și *permanentă raportare la întreg, la general*.

★

★

★

Limitele cronologice (1878, 1918, 1948) ale perioadei avute în vedere în prezenta lucrare, necesită unele explicații și argumentări.

Limita cronologică mediană, 1918, a fost anul desăvârșirii formării statului național unitar român, al Marii Uniri, cu toate urmările și implicațiile imediate și de durată asupra vieții politice, economice, sociale, culturale, religioase, etc. românești. Importante progrese s-au obținut în domeniul învățământului, științei și culturii. O dezvoltare apreciabilă a cunoscut-o învățământul superior, atât prin înnoirea și extinderea organizatorico-instituțională (reorganizarea vechilor universități de la Iași și București, înființarea altora noi la Cluj, Cernăuți, Chișinău, Timișoara, Oradea), cât și prin redimensionarea și reformularea scopurilor, obiectivelor, finalităților, programelor, structurilor etc. didactico-formative universitare. În majoritatea universităților existau secții de istorie a românilor și universală, unde această știință era predată de figuri ilustre ale școlii istorice românești. În cadrul universităților sau facultăților, au fost înființate și au activat institute de cercetare științifică, în diferitele domenii ale științei. Printre ele s-au numărat și cele de istorie a românilor (istorie națională) sau universală, de *turcologie* (la Iași, 1940-1945). În urma unor inițiative private au fost organizate institute de istorie a Europei sud-estice, de bizantinologie (N. Iorga) sau de balcanologie (V. Papacostea). Institutul ca formă de organizare a activității științifice și de polarizare a muncii unei echipe inter- și multidisciplinare a devenit o "modă interbelică", o constantă a cercetării istorice românești.

Pe de altă parte, după 1918, cercetarea istorică românească și-a reevaluat, redimensionat și reierarhizat prioritățile. Odată idealul național suprem realizat, istoricii români au abordat și alte domenii geografico-temporale ale investigațiilor istorice printr-aceste numărându-se și *preocupările de orientalistă-turcologie*, pe diferite paliere de cercetare. Marea majoritate a acestora își au originea în deceniile anterioare și, pentru a oferi o imagine de ansamblu, netrunchiată, a evoluției acestor preocupări, a trebuit să "cobor în timp" încă patru-cinci decenii, luând ca reper cronologic un alt an politic, 1878.

În 1878 României Mici i s-au recunoscut, pe plan european, independența de stat și incorporarea Dobrogei. Ultimul act politic a însemnat introducerea administrației românești în această provincie, turcii și tătării musulmani și găgăuzii

ortodocși devenind supuși ai statului român. Ca urmare, interesul pentru studierea evoluției politice a Dobrogei otomane, a realităților economice, sociale, cultural-religioase, etnice și demografice, hidronimice, toponimice etc. s-a materializat în *preocupări de orientalistică-turcologie în perioada 1878–1918*.

Pe plan istoriografic 1878, ca și 1918, a fost un an obișnuit. Însă evoluția tematică ulterioară a istoriografiei românești a fost deosebit de interesantă. Așa cum a precizat, cu peste un deceniu în urmă, istoricul ieșean Alexandru Zub¹¹², "oferta istoriografică" din ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea a fost complexă și pluridirecțională. Din rândul acestor categorii de "propuneri istoriografice" prezentate societății românești au făcut parte și *preocupările de orientalistică-turcologie*, ce au cunoscut noi motivații și finalități, un câmp mai vast de investigații și o augmentare a spiritului critic după 1878. Deși "peisajul istoriografic" din "treimea de veac care a precedat întâia conflagrație mondială e deconcertant", după cum a afirmat același exeget¹¹³, totuși anumite repere conceptuale și direcții tematice pot fi individualizate, una dintre acestea fiind *preocupările de orientalistică-turcologie*.

Limita cronologică superioară, 1948 (plus 1–7 ani, pentru finalizarea unor proiecte editoriale *orientalistico-turcologice* concepute și demarate anterior acestei date), a fost anul în care regimul comunisto-stalinist a devenit unicul dirigiuitor al învățământului, științei și culturii românești. În domeniul învățământului, noua lege din 3 august 1948, a reorganizat activitatea didactico-formativă, pe toate treptele sale, după criterii comunisto-staliniste: unificare la nivel național, centralizare excesivă, laicizare, ideologizare și îndoctrinare forțată etc. În urma impactului comunist asupra învățământului și științei, *istoria* și *istoricii* au avut foarte mult de suferit, atât din punct de vedere didactico-formativ, cât și științific–de cercetare. Noul regim comunisto-stalinist a impus rescrierea istoriei românilor, prin respingerea istoriografiei "burgheze" și a istoricilor nemarxiști, pe de o parte, prin acceptarea materialismului istoric marxist-leninist și formarea unui val de istorici marxiști, pe de altă parte. În 1947–1948, majoritatea istoricilor "burghezi" din perioada interbelică au fost eliminați din învățământul universitar¹¹⁴, unii dintre ei fiind ulterior întemnițați. Și Academia Română a fost epurată de vechii membri indezirabili și reorganizată după criterii politico-ideologice comunisto-staliniste (1948). Nici institutele de cercetări istorice nu au scăpat reorganizării comuniste. Cele subordonate universităților au fost fie desființate, fie incluse (cele din București) în cadrul nou înființatului Institut de Istorie și Filosofie, (1948, cu filiale la Iași și Cluj), subordonat Academiei Republicii Populare Române. Aceeași soartă au avut-o și cele cu statut juridic propriu. În aceste condiții, cercetarea istorică românească a fost "reorientată" politico-ideologic către alte teme de studiu, unele dintre ele create și impuse artificial, în totală contradicție cu tradițiile cercetării istorice românești interbelice. În consecință, scrisul istoric românesc a avut de suferit¹¹⁵.

Preocupările de orientalistică-turcologie, fără a dispărea cu totul, au trecut printr-o perioadă de redefinire și de reevaluare a motivațiilor, scopurilor și finalităților demersului cognitiv, de reierarhizare a direcțiilor și segmentelor de cercetare științifică turcologică. Toate acestea în funcție de politica internă a statului comunist față de

¹¹² Al. Zub, *op. cit.*, p.8.

¹¹³ *Ibidem*, p.9.

¹¹⁴ Vezi "M.I.", s.n., anul XXXI, nr.6 (363)–iunie 1997, București, p.88; nr.10 (367)–octombrie 1997, p.43.

¹¹⁵ Andrei Căpușan, *Sovietizarea istoriografiei românești, 1944–1960*, în "Lumea Magazin", anul VI, nr.2 (58)–februarie 1998, București, pp.52–55.

„naționalitățile conlocuitoare” turcă, tătară și găgăuză, și de politica externă promovată de România în raport cu Turcia și cu țările islamice din Orientul Apropiat și Mijlociu, ambele politici fiind, evident, dictate de Moscova. Au trebuit să treacă ani până când, odată aceste clasificări conceptuale și metodologice realizate, contribuțiile orientalistico-turcologice să revină, modest ca la orice (nou) început, în peisajul istoriografic românesc la sfârșitul anilor '50.

În acest context politico-ideologic-cultural nefavorabil, interesante de urmărit sunt destinele *orientaliștilor-turcologilor români* care și-au început cariera didactică-formativă și/sau științifică de cercetare în perioada interbelică.

Astfel, *Hagop Dj. Siruni*, arestat în aprilie 1945 de agenții sovietici și trimis în „Gulagul roșu”, a fost eliberat abia în 1954. În 1955 a fost reangajat la Direcția Generală a Arhivelor Statului din București, inventariind cea mai mare parte a arhivei otomane a insulei Ada-Kale și actele armenesti provenind din arhivele regionale din Transilvania. Ulterior, a desfășurat, în ciuda vârstei înaintate (născut în 1890), o bogată activitate de cercetare și publicistică în domeniile turcologiei și armenisticii¹¹⁶.

Aurel Decei, după ce a fost îndepărtat de către comuniști, pe motive politice, din funcția de secretar de presă și consilier cultural al Legației (de la 1 martie 1946, Ambasadei) României de la Ankara, la 31 iulie 1947¹¹⁷, a preferat să rămână în străinătate. A participat, ulterior, cu comunicări științifice de orientalistico-turcologie la congresele internaționale de orientalistă (1948, 1951, 1954, 1957); a fost ales membru al unor societăți istorice europene de profil. A fost adus cu forța în România și arestat o perioadă de timp (1957–1964) de către regimul comunist pentru pretinsa vină de „spionaj în favoarea puterilor imperialiste”. După eliberarea din penitenciar, a fost angajat arhivist-turcolog la Direcția Generală a Arhivelor Statului și, ulterior, a lucrat ca cercetător științific la Institutul de istorie „N. Iorga” din București¹¹⁸.

Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru a fost cercetător științific la Institutul de Studii și Cercetări Balcanice din București (1943–1948) și la Institutul de Istorie „N. Iorga” din același oraș (1949–1975). În perioada 1947–1952 a fost asistent universitar la Facultatea de Istorie a Universității bucureștene. Direcțiile principale ale activității de cercetare orientalistico-turcologică au fost: istoria Imperiului otoman; istoria relațiilor româno-otomane între secolele XV–XIX; istoria preocupărilor românești în acest domeniu (secolele XV–XX)¹¹⁹.

Mihail Guboglu, după încetarea activității didactico-științifice desfășurate în cadrul Institutului de Studii și Cercetări Balcanice din București (1945–1948), a devenit șef de lucrări, consilier științific și cercetător științific principal la Institutul de Istorie „N. Iorga” (1949–1963). S-a transferat și a activat ca cercetător principal la nou înființatul Institut de Studii Sud-Este Europene din București (1963–1968). În paralel, a fost angajat cu jumătate de normă la Direcția Generală a Arhivelor Statului din București, ca arhivist principal specialitatea paleografie, diplomatică, sigilografie, numismatică etc. turco-osmană, tătară, islamică (1955–1968). În următorii doi ani (1968–1970) a fost „conferențiar titular” la Facultatea de Istorie-Filosofie a

¹¹⁶ Mihail Guboglu, *H. Dj. Siruni la 80 de ani*, în „R.A.”, anul XLVII, vol. XXXII, nr. 2/1970, București, pp. 654–655.

¹¹⁷ Andrei Căpușan, 1947. *Valul comunist lovește Ministerul de Externe*, în „M.I.”, s.n., anul XXXI, nr. 2(359)-februarie 1997, București, p. 19.

¹¹⁸ Virgil Ciocăltan, *Aurel Decei (1905-1978)*, în „S.A.O.”, IX, 1977, Bucharest, pp. 170–171; idem, *Cuvânt înainte*, în *Aurel Decei, Istoria Imperiului Otoman până la 1856*, E.Ș.E., București, 1978, pp. 7–10.

¹¹⁹ Florin Constantin, *Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru*, în *E.I.R.*, coord. șt. prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, E.Ș.E., București, 1978, pp. 32–33.

Universității din București, unde a predat cursurile de limba și paleografia turco-osmană, de istoria Imperiului otoman și a relațiilor româno-otomane¹²⁰.

*

* *

Istoriografia temei. Cum am mai amintit, tema precizată în titlu nu a constituit, până acum, obiectul unor cercetări și analize sistematice, cu formularea concluziilor ce se impuneau, în istoriografia orientalistico-turcologică românească și străină. Cu toate acestea, au fost elaborate articole, studii, biografii, monografii, sinteze etc. referitoare la anumite momente, segmente sau direcții de evoluție ale *preocupărilor* românești de orientalistico-turcologie în perioada 1878–1948, la orientaliștii-turcologi români sau străini (mă refer aici la savantul german Franz Babinger), care și-au desfășurat activitatea didactico-științifică în acest interval la instituțiile de învățământ superior sau la institutele de cercetare în domeniul istoriei, în cadrul cărora s-au ținut cursuri și seminarii de *turcologie* etc. Fără aceste analize "fragmentare" și restituiri "parțiale" pe tărâm istoriografic orientalistico-turcologic, unele dintre ele cu idei și concluzii interesante și valabile încă și astăzi, altele cu informații amendate de cercetarea științifică ulterioară în domeniu, elaborarea lucrării de față ar fi întâmpiant serioase și reale greutăți.

În 1944 Dumitru Imbrescu¹²¹ a atras și el atenția istoricilor români și opiniei publice din țara noastră asupra necesității și importanței "studiilor de turcologie în România". Sesizând, în general corect, cauzele, caracteristicile și umările penetrației otomane în Europa, autorul a subliniat caracterul particular al relațiilor româno-otomane și formele de exercitare a dominației "turcești" asupra Țărilor Române. Răspunsurile la unele probleme neelucidate ale relațiilor româno-otomane se găseau în "documentele turcești" aflate din belșug în *arhivele otomane* și în număr de câteva mii la Arhivele Statului din România. Valorificarea lor științifică se impunea cu necesitate și de îndată. Istoricul turcolog și arhivistul H. Dj. Siruni a făcut primii pași în această direcție, valorificând în studiile sale unele documente otomane aflate la Arhivele Statului din București. Contribuțiile turcologice ale lui H. Dj. Siruni, "unul dintre puținii cunoscători ai limbii turce" din România, inaugura o serie de cercetări de specialitate fundamentate pe izvoarele documentare otomane păstrate în România. Concluzia analizei sale este realistă și deosebit de actuală, după jumătate de secol: "semnalăm importanța studiilor de turcologie pentru cunoașterea evoluției noastre [istorice] și ne mărturisim credința că o stimulare a lor ar duce la rezultate dintre cele mai îmbucurătoare pentru cultura [și istoria - compl. D.P.] românească"¹²².

¹²⁰ "Carnetul de muncă" al lui Mihail Guboglu, consultat cu permisiunea doamnei Ecaterina Guboglu; Mihail Maxim, *Mihail Guboglu (1911–1989)*, în "C.L.S.O.", nr.1, 1989, coordonatori: prof. univ. dr. Gh. I. Ioniță și lect. univ. dr. Mihail Maxim, București, 1990, pp.275–277, cu bibliografia selectivă a contribuțiilor regretatului turcolog român, întocmită de Cristina Codarcea, pp.279–286; Gh. I. Ioniță, *Mihail Guboglu (1911–1989)*, în "A.U.B.I.", anul XXXVIII, 1989, București, pp.106–108; Anca Radu Popescu, *Profesorul Mihail Guboglu la 70 de ani*, în "A.I.I.A.X.I.", XIX, 1982, Iași, pp.923–924; Elena Gheorghe, *Mihail Guboglu, membru corespondent al Societății Turce de Istorie*, în "R.A.", anul LVIII, vol.XLIII, nr.3/1981, București, pp.377–382.

¹²¹ Dumitru Imbrescu, *Studii de turcologie în România*, loc. cit., pp.159–162.

¹²² *Ibidem*, p.162.

Trecând peste discrepanța dintre titlul și conținutul articolului (la prima vedere, personal m-am așteptat la o analiză istoriografică mai cuprinzătoare, atât cantitativ cât și tematic), contribuția *neturcologului* D. Imbrescu, un modest "studiu de caz", este însă importantă din mai multe puncte de vedere: a folosit în deplină cunoștință de cauză termenul de "turcologie" pentru ramura orientalisticii ce studia istoria "turcilor" și a relațiilor "turco"-române. A dovedit existența unor *preocupări de turcologie* în istoriografia românească, legate de numele orientalistului-turcolog, H. Dj. Siruni, devenit cetățean român. A atras atenția asupra specificului studiilor acestuia: valorificarea critică a documentelor otomane de la Arhivele Statului din București, pronunțându-se pentru sprijinirea de către forurile tutelare românești a acestei inițiative benefice.

O primă imagine de ansamblu a caracteristicilor evoluției și a direcțiilor tematiche de manifestare a *turcologiei românești* în cadrul *orientalisticii românești* (secolul al XVII-lea – c. 1955) a oferit turcologul român Mihail Guboglu în 1956¹²³. Autorul a definit *orientalistica*, inspirându-se din *Bol'shaia Sovetskaia Ențiklopediia* (art. *Vostokovedenie – Orientalistica* – , vol.IX, 1951, Moskva, pp.193-202), ca fiind "un ansamblu de discipline științifice ajutătoare istoriei, care s-a format în mod istoric, studiind limba, literatura, arta, etnografia, economia, nenumăratele culturi materiale și spirituale ale Orientului, adică ale țărilor Asiei și Africii septentrionale"¹²⁴. Fără a preciza în mod explicit, autorul a lăsat să se înțeleagă că din *orientalistică* făcea parte și *turcologia*.

M. Guboglu a clasificat preocupările românești de orientalistă-turcologie în contribuții cu caracter istoric (istoria otomanilor și a relațiilor româno-otomane), etnografic, folcloric, filologico-lingvistic, lexical-didactic, toponimic, hidronimic, de editare a izvoarelor istorice otomane referitoare la români și de valorificare științifică a acestora, de popularizare a cercetărilor istorice în domeniu în România. Autorul a amintit și a caracterizat sumar principalele contribuții românești în aceste direcții ale cercetării turcologice, începând cu secolul al XVII-lea până în 1955, și a formulat concluzii pertinente referitoare la evoluția acestor preocupări. Dacă concepția metodologică de abordare a subiectului este originală și încă actuală, unele note și trimiteri bibliografice sunt eronate sau incomplete, ceea ce impune ca aparatul critic al sumarei contribuții elaborată de M. Guboglu să fie privit și folosit cu circumspecția de rigoare.

La sfârșitul articolului său, autorul a propus un program concret și eficient de activitate didactico-formativă și științifică-de cercetare, cu implicarea materială și morală a statului "democratic" român. Plecând de la premisa că în cadrul orientalisticii române "un loc important îl ocupă *cercetările turcologice* cu privire specială la elucidarea raporturilor turco-române sub raport istoric și lingvistic", Mihail Guboglu a propus: „cercetarea, publicarea și valorificarea (...) bogatelor fonduri orientale de la noi și din străinătate”; formarea unor "cadre tinere de orientaliști, în special istorici și lingviști, începând cu predarea limbilor orientale și terminând cu desăvârșirea pregătirilor [lor] științifice”; "înființarea unor instituții cu caracter didactic și științific (facultăți, catedre, lectorate, institute și diverse societăți [științifice] orientale, precum și reviste [științifice] de orientalistă), care să grupeze puținele forțe orientaliste [orientaliști] și să valorifice prin publicare lucrările bune care

¹²³ Mihail Guboglu, *Orientalistica română*, loc. cit., pp.314-350.

¹²⁴ *Ibidem*, p.314.

așteaptă cu anii lumina tiparului"; "o cercetare serioasă a problemelor orientale legate de" populațiile turco-tătaro-găgăuze din România [completări D.P.]¹²⁵.

Am insistat în amănunt asupra acestui proiect de program al activității didactico-științifice turcologice din România din două motive: era o prelungire și o reluare în timp a programelor teoretice sinonime din perioada interbelică; enumera în fapt ceea ce s-a propus în această direcție în intervalul amintit și *nu* sa realizat concret, sau a existat doar un *început modest* de activitate.

Acest studiu a avut și o variantă abreviată în limba franceză¹²⁶, ceea ce a facilitat popularizarea preocupărilor românești de orientalistă-turcologie în istoriografia străină. A demonstrat, de asemenea, existența interesului pentru cercetarea evoluției istoriografiei turcologice românești în țara noastră.

În lucrarea sa, devenită clasică, *Paleografia și diplomatia turco-osmană. Studii și album*¹²⁷, Mihail Guboglu a analizat sumar evoluția unei direcții a preocupărilor românești de orientalistă-turcologie, respectiv cercetarea, traducerea, editarea și valorificarea științifică a izvoarelor istorice otomane, documentare și cronistice, de la începutul secolului al XVIII-lea până în 1957¹²⁸. Perioada 1878–1948, ce mă interesează în mod deosebit, a fost studiată amănunțit, fiind considerată de autor drept cea mai importantă din întreaga evoluție a acestei categorii de preocupări¹²⁹. Concluzia acestei treceri în revistă ilustra *în fapt* nivelul de dezvoltare al acestei categorii de preocupări și al orientalisticii-turcologiei românești în general, la mijlocul anilor '50: "în arhivele, bibliotecile, muzeele [din România] se găsește un bogat material [istoric otoman, documentaro-cronistic] și de o prețioasă calitate, care, în cea mai mare parte, reflectă relațiile noastre cu Orientul Apropiat și în special cu Imperiul Otoman. Ca atare, se impune o atenție mult mai mare studiilor de orientalistă, în special celor de turcologie. În această privință, cercetarea și valorificarea izvoarelor [istorice, documentare, cronistice, epigrafice etc.] orientale cu privire la țara noastră, ignorate în trecut, este o sarcină măreață a științei istorico-lingvistice din România [compl. și subl. D.P.]"¹³⁰.

În introducerea¹³¹ la vol.I al *Catalogului documentelor turcești* păstrate la A.N.R., D.A.I.C. din București, Mihail Guboglu a subliniat încă o dată importanța izvoarelor istorice otomane (documentare și cronistice) pentru scrierea istoriei relațiilor multiple și complexe româno-otomane în perioada: secolul al XVI-lea–1913. În intervalul 1878–1948 în "vechea istoriografie română, (...) în ceea ce privește cercetarea și valorificarea documentelor [și cronicilor] turco-orientale, preocuparea a fost foarte slabă [compl. și subl. D.P.]"¹³². Aceasta deoarece nu existau în România destui istorici și filologi orientaliști-turcologi care să traducă, să editeze, cerceteze și valorifice științific aceste izvoare istorice otomano-orientale. Inițiativa lui Nicolae Iorga de a forma tineri turcologi români sub directa îndrumare didactico-științifică a unor specialiști străini în domeniu (cazul lui Franz Babinger¹³³), nu s-a soldat cu rezultatele pozitive atât de mult așteptate¹³⁴.

¹²⁵ *Ibidem*, pp.349–350.

¹²⁶ *Ibidem*, *Contributions roumaines, loc. cit.*, pp.454–475.

¹²⁷ Editura Academiei R. P. Române, 1958, 349 p.+IV planșe + 11 p. *index*.

¹²⁸ *Ibidem*, pp.16–20.

¹²⁹ *Ibidem*, pp.17–20.

¹³⁰ *Ibidem*, p.20.

¹³¹ Vol. I [1556–1913], întocmit de Mihail Guboglu, București (683 p.+40 de fotocopii de documente), pp.5–26.

¹³² *Ibidem*, p.6.

¹³³ Vezi *infra*, notele n-le 285, 287, 288, 296, 299, 304, 310, 311, 312.

¹³⁴ *Ibidem*.

În ceea ce privește izvoarele cronistice otomano-orientale, cu informații istorice atât de prețioase pentru istoria românilor și a relațiilor româno-otomane, același Mihail Guboglu a precizat faptul că asemenea izvoare au fost folosite în istoriografia românească încă din secolul al XVIII-lea (Dimitrie Cantemir, Ienăchiță Văcărescu), după manuscrise originale sau după traduceri, integrale sau parțiale, în limbile de largă circulație europeană. Din aceste ultime ediții s-au tradus și publicat în limba română, începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, unele fragmente referitoare la istoria românilor. Deși Nicolae Iorga, încă din 1928, a subliniat necesitatea întocmirii cât mai rapide a unui *corpus* al cronicilor otomane referitoare la istoria românilor, până la mijlocul anilor '60 acest deziderat al istoriografiei turcologice românești nu a fost realizat¹³⁵.

Aceleași idei, prezentate însă mai sintetic, au fost reiterate de Mihail Guboglu în *introducerea* unei alte culegeri de „izvoare narative turcești”, publicată în 1977¹³⁶.

Turcologul român a studiat și altă direcție a *preocupărilor românești de orientalistă-turcologie*, respectiv contribuțiile filologico-lingvistice-lexicale și studiul limbilor turco-osmană și turcă modernă în perioada: secolul al XVII-lea – c. 1967¹³⁷. Prima parte a acestei contribuții este un rezumat actualizat și mai bine structurat al articolului aceluiași autor, publicat în 1956, referitor la evoluția *orientalisticii românești*. O atenție deosebită a fost acordată perioadei 1878–1948. După 1900, marele istoric Nicolae Iorga a subliniat în repetate rânduri necesitatea înființării unei catedre de limbi orientale, în principal de *limbă turcă*, în învățământul universitar românesc. Doar așa se puteau forma filologic viitorii turcologi români, cerceta și valorifica științific izvoarele istorice documentare și cronistice otomano-orientale și elabora „studii originale în domeniul turcologiei din România”¹³⁸. Partea a doua a articolului, deși nu ne interesează aici, conține analiza succintă a acestei categorii de preocupări turcologice românești, în intervalul c. 1950–1967¹³⁹. Această contribuție a lui M. Guboglu a prezentat turcologilor și istoriografiei din Turcia, caracteristicile generale ale evoluției acestei categorii de *preocupări turcologice* din spațiul românesc în intervalul precizat anterior, contribuind la o mai bună și realistă cunoaștere a acestora în lumea științifică turcofonă.

Diac. prof. Emilian Vasilescu a recenzat critic și a completat¹⁴⁰ studiul lui M. Guboglu despre *Orientalistica română* apărut în 1956. Recenzorul a apreciat că „prezentarea *orientalisticii române* făcută de d. M. Guboglu (...) vădește din partea d-sale o bogată informație, mai ales în *turcologie* (subl. D.P.)”¹⁴¹. Completările de care am amintit au fost făcute la autori și contribuții din ramurile arabisticii, ebraisticii, indianisticii, iranisticii și armenisticii, în „legătură cu studiul *religiilor orientale* sau cu lucrările *teologilor români [orientaliști]* - [subl. și compl. D.P.]”¹⁴². Cu excepția completărilor¹⁴³ la activitatea și opera arabistică ale lui Silvestru Octavian Isopescu și Vasile Radu, celelalte nu interesează în mod direct aici. E. Vasilescu a acceptat și

¹³⁵ *Cronici turcești privind Țările Române*, extrase, vol. I, sec. XV–mijl. sec. XVII, volum întocmit de Mihail Guboglu și Mustafa Ali Mehmed, Editura Academiei R. S. România, București, 1966, 562 p.; *Introducere*, pp. 15–20.

¹³⁶ Mihail Guboglu, *Crestomație turcă. Izvoare narative privind Istoria Europei Orientale și Centrale (1263–1683)*, Tipografia Universității din București, 1977 (900 p.), pp. 14–22.

¹³⁷ Idem, *Romanya Türkolojisi ve Romen Dilinde Türk Sözleri hakkında Bazı Araştırmalar*, loc. cit., pp. 265–272.

¹³⁸ *Ibidem*, p. 269.

¹³⁹ *Ibidem*, pp. 269–272.

¹⁴⁰ Diac. prof. Emilian Vasilescu, *Orientalistica română*, loc. cit., pp. 621–628.

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 622.

¹⁴² *Ibidem*.

¹⁴³ *Ibidem*, pp. 622–623.

sprrijinit moral programul propus anterior de M. Guboglu pentru impulsionarea dezvoltării *orientalisticii-turcologiei* în România.

Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru a trecut sumar în revistă unele direcții ale evoluției *preocupărilor de orientalistică-turcologie* în Țările Române și în România în perioada: secolul al XVI-lea–1968, în cadrul mai larg al “studiilor islamice” în spațiul geografico-istoric precizat¹⁴⁴, fără a insista în mod special asupra intervalului 1878–1948. Astfel, autoarea a lămurit originile, caracterul și evoluția studiului “limbilor islamice” (turca *osmanli*, araba, persana) în spațiul istoric românesc, a enumerat bibliotecile și arhivele din România ce dețineau importante fonduri de izvoare scrise “islamice”, precizând numărul acestora și titlurile principalelor “piese”¹⁴⁵. Din punctul meu de vedere, o importanță deosebită prezintă subcapitolul referitor la “activitățile de cercetări islamice”, în care M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru a prezentat, printre altele, principalele direcții ale preocupărilor românești didactico-științifice de orientalistică-turcologie de-a lungul ultimelor trei secole¹⁴⁶. Contribuția autoarei amintite, publicată în limba franceză, a completat, în istoriografie, “cartea de vizită” a *studiilor turcologice* în România în epocile medii, modernă și contemporană, întregind și articolul lui M. Guboglu din 1956, anterior analizat.

Orientalistul Mayer A. Halevy a adus “quelque suppléments d'information et quelques rectifications d'ordre bio-bibliographique” la contribuția lui M. Guboglu din 1956, pe care a apreciat-o ca fiind „un aperçu tres érudit des études orientales en langue roumaine”¹⁴⁷. Aceste completări și rectificări bio-bibliografice s-au referit la studiile de orientalistică în spațiul românesc în perioada: sfârșitul secolului al XVI-lea – sfârșitul celui de-al XIX-lea. Pentru ultimul sfert al secolului al XIX-lea, autorul a oferit interesante informații despre activitatea științifică orientalistică a fraților Lazăr și Constantin Șăineanu, aspecte ce mă interesează în mod direct¹⁴⁸.

Turcologul Ion Matei a studiat originea, motivațiile subiectivo-obiective și evoluția studiului limbilor orientale (cu specială privire la turco-osmană, turcă modernă, arabă, persană) în Țările Române și în România în perioada: secolul al XVI-lea–1966¹⁴⁹. Autorul a cercetat inițiativele și realizările pe plan didactic în acest domeniu al orientalisticii-turcologiei: în secolul al XVII-lea a început, în Moldova și în Țara Românească, studiul limbilor orientale și a continuat, cu întreruperi și cu unele reorganizări, în secolele XVIII–XIX. În secolul al XVIII-lea în Țara Românească și Moldova au existat “tipografii arabe”, unde s-au tipărit mai multe cărți religioase în limba arabă, cu alfabet arab, pentru arabii creștini ortodocși din Orientul Apropiat. La sfârșitul acestui secol, dar mai ales în cel următor, au fost elaborate primele dicționare româno-otomane și otomano-române, manuale de conversație și gramatică elementară ale limbii turce, de către Ienăchiță Văcărescu, Anton Pann, Ianache Pashal, Constantin Petrescu¹⁵⁰.

Perioadelor antebelice și interbelice, I. Matei le-a acordat o atenție deosebită. „Au cours du dernier quart du siècle précédent (XIX-e siècle) commencent à paraître

¹⁴⁴ Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Les études islamiques en Roumanie*, loc. cit., pp.351–361.

¹⁴⁵ *Ibidem*, pp.351–358.

¹⁴⁶ *Ibidem*, pp.359–361.

¹⁴⁷ Mayer A. Halevy, *Notes bio-bibliographiques concernant l'histoire des études orientales en Roumanie*, loc. cit. (pp.119–125), p.119.

¹⁴⁸ *Ibidem*, pp.122; 123–124; 125.

¹⁴⁹ Ion Matei, *Notes concernant l'enseignement des langues orientales dans les Pays Roumains*, loc. cit., pp.93–116.

¹⁵⁰ *Ibidem*, pp.93–107.

des conditions favorables pour le développement des études orientales et pour un enseignement des langues orientales. Après 1878, la Dobroudja devient une province de l'État roumain indépendant. Dans cette région vivait une population tătare et turque¹⁵¹. S-au obținut unele rezultate demne de amintit în ceea ce privește elaborarea unor gramatici și dicționare româno-turc și turco-român¹⁵².

În perioada interbelică s-au manifestat două tendințe în ceea ce privește pregătirea didactico-științifică a viitorilor specialiști români orientaliști-turcologi filologi și istorici: *prima*, inițierea și specializarea lor în centrele universitare europene cu "vechi tradiții" în acest domeniu; a *doua*, crearea unor conferințe sau catedre de limbi orientale (în special turcă) în învățământul universitar românesc (N. Iorga, Gh. I. Brătianu, I. Iordan etc.). Între 1940-1945, la Iași a existat un Institut de Turcologie, a cărui activitate nu a fost, totuși, pe măsura așteptărilor¹⁵³.

Acest important studiu al lui Ion Matei a completat contribuțiile anterior analizate ale lui M. Guboglu, M. A. Halevy și M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru. Fiind publicat în limba franceză, a prezentat istoriografiei străine principalele momente și direcții ale evoluției acestui domeniu al orientalisticii-turcologiei românești în perioada precizată.

Continuându-și cercetările în domeniul istoriei turcologiei românești, Ion Matei a elaborat "une ample étude sur l'évolution et le développement des études de turcologie en Roumanie"¹⁵⁴, din care a sintetizat câteva capitole și a publicat un studiu în 1988¹⁵⁵. Deși această contribuție se referă doar la secolele XVI-XVIII, neinteresându-mă în mod direct în prezenta lucrare, totuși ea este importantă din cel puțin două puncte de vedere: clarifică și motivează "originile" interesului manifestat de români față de studierea istoriei, limbii, culturii, civilizației turcilor otomani și tătarilor în secolele amintite, temeinică "bază de plecare" pentru preocupările românești de turcologie din secolele XIX-XX. Concepția și metoda științifică originală de abordare a subiectului au permis conturarea unei clare imagini de ansamblu asupra evoluției interesului românesc față de otomani, pe planul studierii istoriei și limbii acestora, într-un cadru instituțional-didactic patronat moral și material de instituția domniei. De asemenea, autorul a oferit interesate informații despre inițiativa organizării unor arhive unde să fie păstrate în condiții optime "actele turcești", despre Dimitrie Cantemir, epoca și opera sa istorică turcologică etc.

Turcologul Mihai Maxim a particularizat și a caracterizat succint principalele momente și direcții ale evoluției preocupărilor românești de turcologie, începând cu secolul al XVIII-lea și până la începutul anilor '80¹⁵⁶. Trebuie însă subliniat faptul că această sumară trecere în revistă a fost realizată în contextul mai larg al cercetării "studiului limbii turce în Europa și în Turcia", din secolul al XVI-lea până prin 1980¹⁵⁷. Această abordare relațională a preocupărilor europene și românești de turcologie filologico-lingvistică și lexicală a permis sublinierea existenței unor influențe reciproce între cele două "zone" cu "interese turcologice" și a faptului că lucrările

¹⁵¹ *Ibidem*, p.112.

¹⁵² *Ibidem*, pp.112-113.

¹⁵³ *Ibidem*, p.114.

¹⁵⁴ *Vezi* "R.É.S.E.E.", XXVI-e année, no.2/1988, Bucurest, p.99.

¹⁵⁵ Ion Matei, *Contributions aux début des études de turcologie en Roumanie, XVI-e - XVIII-e siècles*, "R.É.S.E.E.", XXVI-e année, no.2/1988, Bucurest, pp.99-111.

¹⁵⁶ Mihai Maxim, *Limba turco-osmană. Curs practic*, pp.7-8; 10-11; 18-22.

¹⁵⁷ *Ibidem*, pp.13-23.

românești în domeniu, rămase în manuscris sau tipărite, au fost comparabile sau competitive științifico-metodologic cu cele europene.

Același autor a analizat succint, într-o paradigmatică contribuție¹⁵⁸, fundamentată pe „o abordare interdisciplinară și comparativă a relațiilor româno-otomane”¹⁵⁹, istoriografia românească a incitantei probleme a *tratatelor* („capitulațiilor”) acordate de Imperiul otoman Țărilor Române în perioada: sfârșitul secolului al XIV-lea – sfârșitul secolului al XVIII-lea. Atenția cuvenită s-a acordat studiilor turcologice referitoare la această chestiune, elaborate și tipărite în intervalul 1878–1948¹⁶⁰. S-a amintit, în acest context, despre „primele sondaje [românești] în arhivele turcești” din Istanbul, efectuate în 1898–1899 și finalizate prin copierea a 215 documente turco-osmane din secolul al XVI-lea, „din colecția *Mühimme Defterleri* (*Condicile afacerilor importante*), asupra importanței căreia atrăgea atenția, pentru prima oară în istoriografia universală, tânărul [pe atunci!] istoric N. Iorga [compl.D.P.]”¹⁶¹. De asemenea, despre editarea *tratatelor* („capitulațiilor”) anterior menționate, *autentice* sau *apocrife*, în istoriografia românească, în secolul al XIX-lea și în prima jumătate a celui următor. Turcologul Mihai Maxim a enumerat și a comentat inițiativele românești din prima jumătate a secolului al XX-lea de înființare a unei suprastructuri universitare didactico-formative și științifice – de cercetare în domeniul *orientalisticii-turcologiei* din țara noastră, unele dintre ele materializate, iar altele rămase doar în faza de proiect¹⁶².

De curând, amintitul autor a fixat locul în cadrul preocupărilor românești de *turcologie lingvistică* și a stabilit rolul *Gramaticii limbei otomane* (1905) a lui Adam V. Cotula în învățarea acestei limbi de către românii, de diferite vârste, ocupații, stare materială etc., din Imperiul otoman¹⁶³. „Prima gramatică otomană în românește” a lui Adam V. Cotula se adresa în primul rând celor circa 5000 de elevi români din peste 70 de școli româno-otomane din imperiul semilunii¹⁶⁴.

Studiile profesorului și cercetătorului Mihai Maxim, sumar analizate anterior, contribuie la o mai bună cunoaștere a evoluției unor categorii de *preocupări turcologice românești* în perioada 1878–1948, lămurind anumite aspecte necunoscute încă din istoria amintitelor preocupări istoriografice. Raportarea permanentă a evoluției turcologiei românești la cea mondială sporește valoarea științifică a acestor contribuții.

Istoricul Andrei Pippidi a analizat caracteristicile și direcțiile de cercetare, biblioteca, publicațiile și cursurile de specialitate din cadrul *Institutului pentru studiul Europei sud-estice*, concepția istorică a lui N. Iorga referitoare la acest areal istoric, principalele repere cronologice, editoriale și de colaborare științifică internațională ale celei de-a „doua perioadă a studiilor sud-est europene în România [1919–1948] – [compl.D.P.]”¹⁶⁵. „Principala slăbiciune a Institutului”, a afirmat autorul, a fost că „s-a identificat tot mai mult cu persoana directorului său [N. Iorga], proteică, ubicuă,

¹⁵⁸ Idem, *Țările Române și Înalta Poartă. Caracterul juridic al relațiilor româno-otomane în evul mediu*, cu o prefață de prof. Haliș Ialciuc, Editura Enciclopedică, București, 1993, 299 p.

¹⁵⁹ Idem, *Pentru o abordare interdisciplinară și comparativă a relațiilor româno-otomane*, în „C.L.S.O.”, I, 1989, București, 1990, pp.9–30.

¹⁶⁰ *Ibidem*, pp.25–36.

¹⁶¹ *Ibidem*, p.26.

¹⁶² *Ibidem*, p.35.

¹⁶³ Idem, *La première grammaire ottomane en roumain*, loc. cit., pp.403–410.

¹⁶⁴ *Ibidem*, p.406.

¹⁶⁵ Andrei Pippidi, *Reformă sau declin. A doua perioadă a studiilor sud-est europene în România*, în „R.I.”, s.n., t.II, nr.11–12–1991, București, pp.641–649.

și totuși unică. Este ceea ce reiese și din parcurgerea publicațiilor Institutului [subl. și compl. D.P.]¹⁶⁶. În concluzie, A. Pippidi a precizat că „Institutului [pentru studiul Europei sud-estice], care i-a oferit [lui N. Iorga] o tribună și mijloace de difuzare a ideilor sale, i se poate însă obiecta că, deși nu a încetat să activeze în direcția ce-i fusese imprimată inițial, a dat unele *semne de oboseală* în anii '30, când însăși influența culturală a lui Iorga era *diminuată*. Revista [„R.H.S.E.E.”] își lărgise domeniul de preocupări (...); și aici criza istorismului s-a făcut simțită (...). Etapa studiilor noastre (...), a doua după cea de început, nu s-a epuizat înainte de a fi cunoscut, prin Institutul [de Studii și Cercetări Balcanice] condus de Victor Papacostea și prin revista sa «Balcania», o *vitalitate nouă*. Elementele de continuitate față de primul Institut sunt mai importante decât factorii de ruptură [compl. și subl. D.P.]”¹⁶⁷.

Călin Felezeu a trecut în revistă izvoarele istorice otomane, documentare și narrative, publicate în România în perioada 1978–1948, referitoare la originea, caracteristicile și evoluția *statutului* politico-juridico-militar etc. al Transilvaniei în raporturile cu Imperiul otoman (1541–1688)¹⁶⁸. Analizând *istoriografia* problemei pe care o studia, autorul a enumerat principalele contribuții ale *orientaliștilor-turcologi* din România, publicate între 1878–1948, referitoare la tema amintită¹⁶⁹. Istoricul clujean a ajuns la concluzia că în România, în intervalul 1878–1948, au fost publicate unele izvoare istorice otomane referitoare la tema sa de studiu, preluate din anumite culegeri de documente, contribuții științifice sau periodice de specialitate, unde fuseseră editate în diferite limbi europene. Puține documente și cronicile otomane fuseseră descoperite *direct* în arhivele, bibliotecile sau muzeele din Turcia, Ungaria, Austria, Germania sau România. Istoriografia turcologică românească referitoare la amintita temă a fost modestă, calitativ și cantitativ, neputând să fie folosite direct izvoarele istorice otomane. Totuși, aceste contribuții au subliniat caracteristicile generale ale *statutului individualizat* al Transilvaniei în raport cu Imperiul otoman în perioada 1541–1688. Tangențial, Călin Felezeu a amintit și de contribuția științifică a turcologului german Franz Babinger la studierea *statutului Transilvaniei* reflectat în actele oficiale otomane din 1649¹⁷⁰.

Referiri sumare la istoriografia turcologică românească referitoare la problema complexă a întemeierii Principatului autonom al Transilvaniei în raporturile cu Imperiul otoman (mijlocul secolului al XVI-lea), apărută în perioada 1878–1948, a făcut Cristina Feneșan¹⁷¹. Indirect, autoarea a enumerat și izvoarele istorice otomane, documentare, cronistice, epigrafice, numismatice etc. publicate în România în intervalul temporal amintit, referitoare la tema menționată. Turcologul român a precizat că numărul și semnificația istorică ale acestora sunt modeste în comparație cu caracterul, importanța și urmările pe plan politic, economic, social, religios, ideologic etc. ale faptului istoric derulat gradual între anii 1538–1571¹⁷².

¹⁶⁶ *Ibidem*, p.644.

¹⁶⁷ *Ibidem*, pp.648–649.

¹⁶⁸ Călin Felezeu, *Statutul Principatului Transilvaniei în raporturile cu Poarta Otomană (1541–1688)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1996 (383 p.), pp.11–45, *passim*.

¹⁶⁹ *Ibidem*, pp. 46–64, *passim*.

¹⁷⁰ *Ibidem*, pp.209–215; 220.

¹⁷¹ Cristina Feneșan, *Constituirea Principatului autonom al Transilvaniei*, Editura Enciclopedică, București, 1997, 347 p., *passim*.

¹⁷² *Ibidem*, pp.97–118.

Românistul american Frederick Kellogg a elaborat și publicat de curând *A History of Romanian Historical Writing*, Bakersfield, California, 1990, 132 p., tradusă în 1996 și în limba română¹⁷³. Pentru perioada ce constituie obiectul analizei mele, autorul a identificat două etape ale evoluției scrisului istoric românesc, numite de el "vârste". Astfel, Fr. Kellogg a subliniat, concis și pertinent principalele caracteristici ale evoluției istoriografiei române în "vârsta de aur, 1859-1918"¹⁷⁴. Un eveniment politic fundamental, Marea Unire înfăptuită gradual (aprilie-decembrie 1918), a marcat trecerea la o nouă etapă a evoluției istoriografiei românești, "vârsta de argint, 1918-1944", pe care autorul a caracterizat-o succint¹⁷⁵. Activitatea științifico-didactică și producția istoriografică ale orientaliștilor români din cele două "vârste metalice" au fost amintite în contextul mai larg al evoluției scrisului istoric românesc în perioada 1859-1948. Începând cu 1947-1948 debuta o nouă perioadă în evoluția istoriografiei române, "vârsta de mercur, 1948-1989", căreia Fr. Kellogg i-a reliefat principalele coordonate de manifestare¹⁷⁶.

Trecând peste denumirile "metalice", discutabile la o analiză mai atentă, date unor etape ale conturării identității și evoluției istoriografiei românești, se cuvine menționat faptul că etapizarea scrisului istoric românesc, propusă de românistul american, este acceptată, în general, de cercetătorii români și străini ai acestui subiect. Iar analizele pertinente, echilibrate și obiective ale caracteristicilor evoluției istoriografiei românești în perioada 1878-1948 dovedesc faptul că Fr. Kellogg este un bun și lucid cunoscător al scrisului istoric românesc din ultimele cinci secole. Poziția sa de *outsider*, de "celălalt", de pe care a abordat problematica studiată, a oferit un plus de obiectivitate, de autenticitate și de credibilitate finalităților și ecurilor demersului istoriografic întreprins.

*

* *

Raporturile complexe româno-otomane în perioada 1878-1918 au fost analizate fie în cadrul unor lucrări de sinteză referitoare la politica externă a României în epoca modernă, fie în articole speciale consacrate acestui subiect. Astfel, principalele repere cronologice ale evoluției acestor raporturi în perioada amintită au fost particularizate și explicate în lucrarea colectivă *Politica externă a României. Dicționar cronologic*¹⁷⁷. Istoricul Nicolae Ciachir a analizat evoluția amintitelor raporturi în intervalul 1878-1918, fie în cadrul general al *Istoriei popoarelor din sud-estul Europei în epoca modernă (1789-1923)*¹⁷⁸, fie într-o contribuție specială consacrată acestui subiect¹⁷⁹. Același autor a studiat, tangențial însă, raporturile româno-otomane în această perioadă și în alte contribuții științifice

¹⁷³ Frederick Kellogg, *O istorie a istoriografiei române*, traducere de Laura Cuțitaru, prefața de Al. Zub, Editura Institutului European, Iași, 1996, 189 p.

¹⁷⁴ *Ibidem*, pp.52-66; 75-79.

¹⁷⁵ *Ibidem*, pp.66-74; 79-81.

¹⁷⁶ *Ibidem*, pp.83-106.

¹⁷⁷ Coordonatori Ion Calafeteanu și Cristian Popișteanu, E.Ș.E., București, 1986, pp.130-167, *passim*.

¹⁷⁸ E.Ș.E., București (405 p.), 1897, pp.193-371.

¹⁷⁹ N. Ciachir, *Contribuții la studiul relațiilor româno-turce (1878-1914)*, în "A.D.I.R.I. Buletin de studii și referate", nr.5 (23)/1970, București, extras, 36 p.

ale sale¹⁸⁰. Mai amintesc și interesante contribuții ale lui Mihai Maxim, care a analizat condițiile interne din imperiul semilunii în 1877¹⁸¹, Constantin Velichi, care a abordat relațiile dintre statele balcanice, între 1878-1912, de pe poziția Imperiului otoman¹⁸² sau Tahsin Gemil, care a studiat relațiile dintre revoluția "Junilor turci" și populația musulmană din România¹⁸³.

Mehmed Ali Ekrem a analizat succint relațiile româno-otomane în perioada 1878-1914 în contextul studierii "situației economice, sociale și etnice a turcilor dobrogeni între 1878 și primul război mondial"¹⁸⁴. Autorul a ajuns la concluzia că problema populației de origine turco-tătară nu a fost o chestiune în litigiu între România și Imperiul otoman, nu a devenit un impediment major în calea dezvoltării relațiilor dintre cele două state.

Raporturile româno-turce în perioada interbelică în anii celui de-al doilea război mondial și în primii ani postbelici au fost studiate în *dicționarul cronologic* deja amintit¹⁸⁵, în sinteza¹⁸⁶ și articolul special¹⁸⁷ ale lui Nicolae Ciachir și, mai ales, în recenta monografie elaborată de Mehmed Ali Ekrem¹⁸⁸.

Ultimul istoric amintit a cercetat caracteristicile și evoluția relațiilor bilaterale româno-turce de-a lungul etapelor pe care le-a delimitat în cadrul perioadei interbelice: 1918-1923(prăbușirea unui imperiu multinațional anacronic și întemeierea Turciei moderne)¹⁸⁹; 1923-1928(stabilirea relațiilor diplomatice bilaterale pe baze noi)¹⁹⁰; 1928-1934("colaborarea româno-turcă pentru securitate colectivă" în sud-estul Europei)¹⁹¹; 1934-1940(colaborarea bilaterală în cadrul Înțelegerii Balcanice)¹⁹²; 1938-1939(relațiile bilaterale în ajunul celei de-a doua conflagrații mondiale)¹⁹³; 1939-1944(relațiile româno-turce în primul an de război și în timpul guvernării lui Ion Antonescu)¹⁹⁴. Autorul a folosit însă o bibliografie selectivă pentru elaborarea contribuției sale, cu unele trimiteri și note incomplete. M.A. Ekrem nu a cercetat Arhiva Legației sau Ambasadei Republicii Turcia la București (perioada interbelică) și nici arhiva personală a ministrului, ulterior ambasadorului turc în România, Hamdullâh Suphî Tanrıöver (1931-1944), izvoare

¹⁸⁰ Idem, *România în sud-estul Europei (1848-1886)*, Editura Politică, București, 1968 (237 p.), pp.180-235; idem, *La diplomatie roumaine dans les Balkans entre 1878-1900*, în "Balcania", VII, 1977, Belgrad, extras, 6 p.; idem, *Acțiunile diplomației românești pe plan balcanic în perioada 1878-1900*, în "R.A.", anul LV, voi. XL, nr.2/1978, București, pp.145-151; idem, *România și țările balcanice în perioada 1878-1900*, în "R.d.", XXXIII, nr.2/1980, București, pp.327-352; idem, *Implicațiile pe plan european ale revoluției turce din 1908*, în "R.d.", XXXI, nr.9/1978, București, pp.1625-1647; idem, *Rolul României în sud-estul Europei între anii 1900-1912*, în "Muzeul Național", VI, 1982, București, pp.303-309.

¹⁸¹ Mihai Maxim, *Situația internă a Imperiului otoman la 1877*, în "A.U.B.I.", XXVI, 1977, București, pp.27-34.

¹⁸² Constantin Velichi, *Imperiul otoman și statele din Balcani între 1878-1912*, în "S.A.I.", nr.XV, 1970, București, pp.171-198.

¹⁸³ Tahsin Gemil, *Asociația din România a "Junilor Turci"*, în "A.I.I.A.X.I.", VII, 1970, Iași, pp. 173-195 (cu o bibliografie selectivă despre Junii turci).

¹⁸⁴ M. A. Ekrem, *Din istoria turcilor dobrogeni*, cuvânt înainte de Demény Lajos, Editura Kriterion, București, 1994 (255 p.), pp.72-106.

¹⁸⁵ *Politica externă*, pp.168-250, *passim*.

¹⁸⁶ N. Ciachir, *Istoria*, pp.376-385.

¹⁸⁷ Idem, *Contribuții la istoricul relațiilor româno-turce (1923-1938)*, în "S.A.I.", nr.XLVII-XLVIII, 1983, București, pp.128-135.

¹⁸⁸ M. A. Ekrem, *Relațiile româno-turce între cele două războaie mondiale (1918-1944)*, Editura Științifică, București, 1993, 152 p.

¹⁸⁹ *Ibidem*, pp.17-23.

¹⁹⁰ *Ibidem*, pp.24-33.

¹⁹¹ *Ibidem*, pp.34-49.

¹⁹² *Ibidem*, pp.50-66.

¹⁹³ *Ibidem*, pp.67-95.

¹⁹⁴ *Ibidem*, pp.96-136.

istorice fundamentale pentru studiul acestei teme, ambele fonduri aflate la Istanbul. În ciuda acestor neajunsuri și neîmpliniri, contribuția lui M.A. Ekrem rămâne deocamdată cea mai importantă monografie consacrată relațiilor româno-turce în perioada 1918-1944.

Același autor a mai studiat anterior caracteristicile și evoluția raporturilor româno-turce în segmentul temporal 1928-1934¹⁹⁵. Cu această ocazie, M.A. Ekrem a analizat influența relațiilor româno-otomane în perioada interbelică asupra situației juridice, politice, sociale, economice, culturale, demografice, religioase etc. a turcilor dobrogeni în deceniile dintre cele două războaie mondiale¹⁹⁶.

Alte imagini de ansamblu asupra evoluției relațiilor dintre Turcia kemalistă și România între 1923-1939 au mai oferit Eliza Campus¹⁹⁷ și Mircea N. Popa¹⁹⁸. Mihai Maxim¹⁹⁹ a studiat participarea României la Conferința de la Lausanne (noiembrie 1922–iulie 1923) și poziția țării noastre față de revendicările legitime ale delegației turce, în primul rând pe baza valorificării informațiilor inedite din *jurnalul* lui I. G. Duca, ministrul de Externe și șeful delegației române la acea conferință internațională. Atitudinea României este reflectată și în alte izvoare istorice sau memorialistice, cât și în istoriografia românească a temei.

Despre relațiile cordiale româno-turce în intervalul martie 1946–septembrie 1948, perioadă în care ambasador al României în Turcia a fost matematicianul Grigore C. Moisil, a oferit succinte informații Viorica Moisil²⁰⁰.

Referitor la evoluția și caracteristicile raporturilor complexe, pe multiple planuri, româno-otomano/turce, în perioada 1878–1948, am consultat și unele contribuții de specialitate ale istoricilor turci. Aceste studii au fost elaborate fie pe baza valorificării informațiilor oferite de izvoare istorice inedite, fie prin sistematizarea istoriografiei unei probleme până într-o anumită perioadă. Astfel, cauzele, caracterul, desfășurarea, participarea României, tratatele de pace și urmările războiului ruso/româno-otoman din 1877–1878 au fost analizate de Y. T. Kurat²⁰¹, T. Y. Öztuna²⁰² sau E. Z. Karal²⁰³. Situația internă a imperiului semilunii în timpul "perioadei absolutiste" (1876–1907), originea mișcării Junilor turci, evoluția și conținutul ideilor lor politice, activitatea dr. Ibrahim Themo și retragerea sa în România, desfășurarea revoluției Junilor turci și ecurile acesteia în România,

¹⁹⁵ Idem, *Relațiile româno-turce (1928–1934)*, în "R. d. l.", XXXIV, nr. 5/1981, București, pp. 883–898.

¹⁹⁶ Idem, *Din istoria*, pp. 107–198.

¹⁹⁷ Eliza Campus, *Les relations entre Turquie kémaliste et la Roumanie pendant l'entre-deux-guerres*, în "R.R.H.", XX, nr. 3/1981, București, pp. 411–434.

¹⁹⁸ Mircea N. Popa, *Quelques aspects des relations roumaino-turques pendant l'entre-deux-guerres mondiales*, în "R.R.H.", XX, nr. 4/1981, București, pp. 753–760.

¹⁹⁹ Mihai Maxim, *Romen Kaynakları ve Tarihçiliğinin Işığında Romanya'nın Lozan Konferansına Katılışı (Participarea României la Conferința de la Lausanne reflectată în contribuțiile istoriografiei și în izvoarele românești)*, în vol. 70. *Yıldönümünde Lozan ve İsmet İnönü*, Ankara, 1994, reeditat în revista "Renkler", IV. Cilt, Kriterion Yayinevi, Bükreş, 1995 (333 s.), ss. 316–324.

²⁰⁰ Viorica Moisil, *Un om ca oricare altul, Grigore C. Moisil*, Editura Albatros, București, 1979, pp. 298–299.

²⁰¹ Y. T. Kurat, *1877–1878. Osmanlı-Rus harbinin sebepleri (Cauzele războiului ruso-turc din 1877–1878)*, în "Belleten", XXVI-nci yili, 1962, Ankara, pp. 567–592.

²⁰² T. Y. Öztuna, *Resimlerle 1293 H. Harbi. 1877–1878, Türk-Rus Savaşı (Războiul din 1293 H. ilustrat. Luptele turco-rusești din 1877–1878)*, Istanbul, 1969.

²⁰³ E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi, VIII. Cilt: Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri, 1876–1907 (Istoria otomană, vol. VIII: Prima perioadă constituțională și perioada absolutistă, 1876–1907)*, Ankara, 1962.

relațiile româno-otomane până în 1914 au fost studiate de E. E. Ramsaur²⁰⁴, Șerif Mardin²⁰⁵, Sina Akşin²⁰⁶, dr. Ibrahim Themo²⁰⁷, A. B. Kuran²⁰⁸ sau Ahmed Feroz²⁰⁹.

Cauzele și caracterul participării Imperiului otoman la Primul război mondial, beligeranța româno-otomană sau prevederile și urmările armistițiilor de la Mudros și Mudanya au fost cercetate de Mihdat Sertoglu²¹⁰, A. E. Yalman²¹¹, Fahri Belen²¹² sau A. F. Türkgeldi²¹³. Informații interesante, necunoscute sau puțin folosite în istoriografia românească, despre desfășurarea războiului turc pentru eliberare și independență (1918–1923), ascensiunea politică a lui Mustafa Kemâl, noul curs al relațiilor bilaterale româno-turce, ecourile acestora în presa turcă și română etc. oferă contribuțiile istorice elaborate de T. Biyıklıoğlu²¹⁴, N. Peker²¹⁵, Celal Bayar²¹⁶, S. S. Karaman²¹⁷, Mahmut Gologlu²¹⁸, Kâzım Özalp²¹⁹, Y. H. Bayur²²⁰ sau sub auspiciile G.K.B.H. Tarih Dairesi²²¹.

Participarea și activitatea delegației turce la Conferința internațională de la Lausanne (1922–1923), evoluția tratatelor diplomatice și prevederile tratatului de pace încheiat în această localitate (iulie 1923) au fost studiate de Cemil Bilsel²²² sau A. N. Karacan²²³, pe baza documentelor acestui for european editate sub patronajul T. C. Hariciye Vekâleti²²⁴ sau de S. L. Meray²²⁵. În aceste contribuții au fost evidențiate și participarea delegației române la amintita conferință, promovarea intereselor românești și convergența acestora la cele turcești, sprijinul acordat de

²⁰⁴ E. E. Ramsaur, *The Young Turks: Prelude to the Revolution of 1908*, Princeton, New York, 1957, reeditare, Beirut, 1965.

²⁰⁵ Șerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri, 1895–1908 (Ideile politice ale Junilor turci, 1895–1908)*, Ankara, 1964.

²⁰⁶ Sina Akşin, *Jön Türkleri ve İttihat ve Terakki (Junii turci și "Uniune și Progres")*, Istanbul, 1987.

²⁰⁷ Dr. Ibrahim Themo, *İttihat ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü (Întemeierea societății "Uniune și Progres")*, Mecidiye, Romanya, 1939 (ediția a II-a, Istanbul, 1987).

²⁰⁸ A. B. Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki (Istoria revoluției noastre și "Uniune și Progres")*, Istanbul, 1948.

²⁰⁹ Ahmed Feroz, *The Young Turks: The Committee of Union and Progress in Turkish Politics, 1908–1914*, Oxford, 1969.

²¹⁰ Mihdat Sertoglu, *Birinci Cihan Savaşına girişimizin gerçek sebepleri (Adevăratele cauze ale intrării noastre în Primul război mondial)*, în "Belgelerle Türk Tarihi Dergisi", vol.XV, 1968, Istanbul, pp.3–13.

²¹¹ A. E. Yalman, *Turkey in the World War*, New Haven, Connecticut and London, 1930.

²¹² Fahri Belen, *Birinci Cihan Harbında Türk Harbı (Războiul turc în cadrul Primului război mondial)*, 5 vol., Ankara, 1963–1967.

²¹³ A. F. Türkgeldi, *Mudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi (Istoria armistițiilor de la Mudros și Mudanya)*, Ankara, 1948.

²¹⁴ T. Biyıklıoğlu, *Türk İstiklâl Harbı. I. Mudros Mütarekesi ve Tatbikati (Războiul turc pentru independență. I. Armistițiul de la Mudros și aplicarea sa)*, Ankara, 1962; idem, *Atatürk Anadolu'da, 1919–1921 (Atatürk în Anatolia, 1919–1921)*, Ankara, 1959.

²¹⁵ N. Peker, *1918–1923. İstiklâl Savaşının vesika ve resimleri (Documente și fotografii din războiul pentru independență, 1918–1923)*, Istanbul, 1955.

²¹⁶ Celal Bayar, *Ben de Yazdım: Milli Mücadeleye Giriş (Și eu am scris: Introducere în studiul luptei de eliberare națională)*, 8 vol., Istanbul, 1965–1972.

²¹⁷ S. S. Karaman, *İstiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa (Lupta pentru independență și Enver pasha)*, Istanbul, 1967.

²¹⁸ Mahmut Gologlu, *Millî Mücadele Tarihi (Istoria luptei de eliberare națională)*, 5 vol., Ankara, 1968–1971.

²¹⁹ Kâzım Özalp, *Millî Mücadele, 1919–1922 (Lupta de eliberare națională, 1919–1922)*, 2 vol., Ankara, 1971–1972.

²²⁰ Y. H. Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi (Istoria revoluției turcești)*, 3 vol. în 10 fascicule, Ankara, 1940–1967.

²²¹ G.K.B.H. Tarih Dairesi, *Türk İstiklâl Harbı (Războiul turc de independență)*, 6 vol., Ankara, 1962–1968.

²²² Cemil Bilsel, *Lozan (Lausanne)*, 2 vol., Ankara, 1933.

²²³ A. N. Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa (Conferința de la Lausanne și İsmet pasha)*, Istanbul, 1943; idem, *Lozan (Lausanne)*, Istanbul, 1971.

²²⁴ T. C. Hariciye Vekâleti, *Lozan Konferansı, 1922–1923 (Conferința de la Lausanne, 1922–1923)*, în alfabet arab, 2 vol., Istanbul, 1343 H. (1924–1925).

²²⁵ S. L. Meray, *Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar ve Belgeler (Conferința de pace de la Lausanne. Proces-verbale și documente)*, Ankara, 1969.

diplomații români cererilor legitime ale părții turce, întărirea colaborării româno-turce în sud-estul Europei etc.

Y. H. Bayur²²⁶, A. Akşin²²⁷ sau S. R. Sonyel²²⁸ au analizat caracteristicile generale, direcțiile geografice de manifestare, împlinirile și nerealizările etc. politicii externe turcești în timpul lui Mustafa Kemâl Atatürk. Prietenia și colaborarea turco-română în perioada interbelică sau dovedit a fi factori politico-diplomatici constanți de stabilitate în Europa central-sudică și în zona Mării Negre. Un rol important în promovarea cooperării zonale româno-turce, pe diferite planuri, l-a jucat diplomatul și literatul turc Hamdullâh Suphî Tannîröver, ministru și ambasador al țării sale în România (1931–1944). Viața, opera literară, activitatea diplomatică în România, *memoriile* etc. acestuia au fost cercetate de Mustafa Baydar²²⁹ sau de dr. Fethi Tevetoglu²³⁰.

Am consultat, de asemenea, și contribuțiile referitoare la evoluția politicii externe otomane în timpul primului război mondial, semnată de Ulrich Trumpener²³¹, sau în următoarele trei decenii, elaborată de E. R. Vere-Hodge²³². Folosind izvoare istorice inedite sau reanalizându-le pe cele editate, autorii au oferit o imagine de ansamblu veridică, "din afară", asupra opțiunilor politice externe otomane sau turce în perioada 1914–1948. Tangențial, s-au făcut referiri și la relațiile politico-diplomatice româno-otomano/turce în același interval temporal.

Originile, motivațiile, caracteristicile, direcțiile de evoluție, curentele de gândire, concepțiile și "școlile" istorice, tendințele și programele de cercetare, principalii reprezentanți, etapele etc. istoriografiei românești din perioada 1878–1948, au fost studiate în contribuții cu tematică segmentală sau în încercări de sinteză a dezvoltării scrisului istoric românesc.

Ioan Bogdan²³³, C.C. Giurescu²³⁴, P.P. Panaitescu²³⁵ sau Alexandru V. Boldur²³⁶, în cercetările lor asupra evoluției istoriografiei românești în intervale temporale strict delimitate, nu au avut în atenție în mod special *preocupările de*

²²⁶ Y. H. Bayur, *Türkiye Devletinin Dış Siyasî (Politica externă a statului turc)*, Istanbul, 1938.

²²⁷ A. Akşin, *Atatürk'ün dış politika ilkeleri ve diplomasisi (Principiile și diplomația politicii externe a lui Atatürk)*, fasciculele I–II, Istanbul, 1964–1966.

²²⁸ S. R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politikası (Războiul de eliberare turc și politica externă)*, I, Ankara, 1974.

²²⁹ Mustafa Baydar, *Hamdullâh Suphî Tannöver ve anıları (H. S. T. și amintirile sale)*, Menteş Matbaası, Istanbul, 1968, pp.153–161; idem, *Hamdullâh Suphî Tannöver'in Romanya'daki çalışmaları (Activitatea lui H. S. T. în România)*, în revista "Türk Yürdü", VI-nci yılı, sayı 6/Temmuz 1967, Ankara, 8 p.

²³⁰ Dr. Fethi Tevetoglu, *Hamdullâh Suphî Tannöver (1885–1966). Hayatı ve Eserleri (H.S.T. Viața și operele sale)*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1986, pp.204–232.

²³¹ Ulrich Trumpener, *Turkey's Entry into World War I: an Assessment of Responsibilities*, în "J.E.H.", vol.XXXIV, 1962, pp.369–380; idem, *Germany and the Ottoman Empire, 1914–1918*, Princeton, N.J., 1968.

²³² E. R. Vere-Hodge, *Turkish Foreign Policy, 1918–1948*, Ambilly Annemase, U.S.A., 1950.

²³³ Ioan Bogdan, *Istoriografia română și problemele ei actuale*, în "Academia Română. Discursuri de recepțiune", I, XXVII, 1905, București, pp.3–28.

²³⁴ C. C. Giurescu, *Considerații asupra istoriografiei românești în ultimii douăzeci de ani [1905–1925]*, în "R.I.", XII, nr.7–9/iulie–septembrie 1926, București, pp.1–50, și extras, 49 p.

²³⁵ P. P. Panaitescu, *Rumänische Geschichtsschreibung, 1918–1942*, în "S.O.F.", VIII. Band, nr.1–2/1943, München, pp.69–109.

²³⁶ A. V. Boldur, *Știința istorică română în ultimii 25 de ani [1920–1945]. Constatări și remedii*, Tipografia A. Țereș, Iași, 1946, 98 p.; reeditat în "Studii și cercetări istorice", XX, 1947, Iași, pp.1–95.

orientalistică-turcologie, ci au trasat doar coordonatele generale conceptuale, metodologice, organizatorice etc. ale cercetării și scrisului istoric în spațiul românesc. Fragmentarea cronologică a "duratei lungi" a evoluției istoriografiei românești de către acești istorici i-a împiedicat astfel să individualizeze noile direcții și domeniile de cercetare istorică apărute în știința istorică românească începând cu ultimul sfert al secolului al XIX-lea. Printre ele, și cele de *orientalistică-turcologie*, ce se "pierdeau" astfel în șuvoiul "ofertei istoriografice" complexe, generoase, multidimensionale de la începutul secolului al XX-lea.

Pentru decenii 1936–1946, istoricii turcologi Aurel Decei și Nicoară Beldiceanu au întocmit o bibliografie selectivă a contribuțiilor istorice românești referitoare la "Orient", zonă geografico-istorică căreia i s-a acordat accepțiunea spațio-temporală cea mai largă, fără o restrângere doar la Orientul islamic²³⁷. Această bibliografie sumar adnotată a trecut în revistă 109 contribuții istorice românești în domeniul orientalisticii-turcologiei, prezentându-le istoriografiei mondiale și fiind singura încercare de acest gen din România în prima jumătate a secolului al XX-lea.

O sintetică trecere în revistă a evoluției istoriografiei românești în cele opt decenii de care mă ocup a realizat istoricul Pompiliu Teodor în 1970²³⁸, fără a nominaliza în mod deosebit *preocupările de orientalistică-turcologie*. Ulterior, Lucian Boia a elaborat prima imagine de ansamblu asupra *evoluției istoriografiei române* de la origini până la începutul anilor 1970²³⁹, fiind analizate atât tendințele, orientările, direcțiile, domeniile și "școlile" de cercetare istorică, cât și viața și opera științifică ale marilor "corifei" ai scrisului istoric românesc. Autorul a studiat caracteristicile generale și liniile de evoluție, "ofertele" și realizările, căutările și neîmplinirile etc. istoriografiei române în ultimul sfert al secolului al XIX-lea și în prima jumătate a celui următor²⁴⁰. Lucian Boia a amintit și a analizat sumar și preocupările de *orientalistică-turcologie* ale unor istorici care și-au desfășurat activitatea de cercetare științifică în perioada amintită anterior. De exemplu, studiind uriașa operă istorică a lui Nicolae Iorga²⁴¹, a particularizat în cadrul ei *preocupările de turcologie*, analizând succint celebra sinteză a istoriei otomane, G.O.R., 5 vol., Gotha, 1908-1913²⁴². În sinteza lui Lucian Boia se observă deja tendința de a individualiza direcțiile și domeniile de cercetare istorică apărute în istoriografia românească începând cu ultimul sfert al secolului al XIX-lea. Printre ele, așa cum am mai subliniat, și cele de *orientalistică-turcologie*²⁴³.

Dar cercetătorul *per excellentiam* al fenomenului istoriografic românesc în ultimul pătrar al secolului al XIX-lea și în prima jumătate a celui următor este Alexandru Zub. Exegețul ieșean a oferit o primă și completabilă sinteză, după cum el însuși a caracterizat-o, a evoluției istoriografiei române în ultimul sfert al secolului al XIX-lea și în primele decenii ale celui următor²⁴⁴. După ce a conturat o imagine de

²³⁷ Aurel Decei, Nicoară Beldiceanu, *Kitaplar ve Mecmus'lar, Romanya (Bibliographie 1936–1946 des publications roumaines sur l'Orient)*, în "Oriens", II, 1949, Leiden, pp.333–346.

²³⁸ Pompiliu Teodor, *Evoluția gândirii istorice românești*, Editura Dacia, Cluj, 1970 (L+478 p.), pp.V–XII; XL–L; 107–434; 435–477.

²³⁹ Lucian Boia, *Evoluția istoriografiei române*, Tipografia Universității din București, 1976, 377 p.

²⁴⁰ *Ibidem*, pp.140–144; 231–238.

²⁴¹ *Ibidem*, pp.240–268.

²⁴² *Ibidem*, pp.259–260.

²⁴³ Vezi și idem, *Evoluția științei istorice românești*, în "R. d. I.", anul XXXIV, nr.7/1981, București, pp.1233–1250.

²⁴⁴ Alexandru Zub, *De la istoria critică la criticism (Istoriografia românească la finele secolului XIX și la începutul secolului XX)*, Editura Academiei, București, 1985, 312 p.

ansamblu asupra "sfârșitului de veac [al XIX-lea] în istoriografie"²⁴⁵, autorul a studiat "geneza școlii critice"²⁴⁶ ("Deceniul ultim al secolului al XIX-lea e răstimpul în care s-a înfiripat școala critică" (subl. Al. Zub)²⁴⁷, "programul și etapele" cercetării istorice promovate de aceasta²⁴⁸, "implicațiile teoretice și de metodă" ale programului școlii critice asupra scrisului istoric din epoca respectivă²⁴⁹. Al. Zub a amintit de preocupările de orientalistă-turcologie ale lui Nicolae Iorga (a insistat asupra genezei, elaborării și ecorilor istoriografice ale sintezei G.O.R.²⁵⁰ sau patronate de acest polihistor²⁵¹). A analizat "un concept integrator: Europa sud-orientală"²⁵², teoretizat și introdus în circuitul istoriografic de N. Iorga. Gândind și procedând astfel, Iorga dorea să particularizeze locul și rolul românilor în istoria acestei zone de intersecție și interdependență a două continente (Europa central-sudică și Asia vestică) și "încearca să reconcilieze perspectiva locală cu cea mai largă, de istorie a lumii"²⁵³. De asemenea, exegetul ieșean a "radiografiat" și concretizarea efectivă, practică, instituțională-de cercetare, a acestui original "concept integrator": temeiurile, întemeierea, programul activității științifice-de cercetare și didactico-formative, prezentat la 24 ianuarie 1914, revista de specialitate („Bulletin de l'Institut pour l'Étude de l'Europe Sud-Orientale" - abreviat : "B.I.É.E.S.O."), colaborările interne și internaționale în domeniu etc. ale Institutului pentru studiul Europei sud-orientale (București)²⁵⁴.

Al. Zub a continuat studierea evoluției istoriografiei românești și a elaborat o temeinică contribuție referitoare la scrisul istoric românesc în perioada interbelică²⁵⁵. După conturarea orizonturilor și perspectivelor bibliografice, culturale, documentologice sau evenimentiale ale perioadei și istoriografiei interbelice²⁵⁶, autorul a insistat asupra tendințelor, direcțiilor și domeniilor de cercetare istorică, a "școlilor" istorice și a programelor acestora²⁵⁷, evidențiind predispozițiile pentru zona balcanică, pentru lumea otomană, în strânsă legătură cu dimensiunea geografico-istorică și istoriografică europeană²⁵⁸. Al. Zub a enumerat rezultatele concrete ale proiectelor de organizare instituțională, statală sau privată, a cercetării istorice a "Europei sud-estice", a "Europei balcanice", a Imperiului otoman în ultimă instanță: Institutul pentru studiul Europei sud-orientale/sud-estice (1914–1948, la București)²⁵⁹, Institutul de Turcologie (1940–1945, la Iași)²⁶⁰ sau Institutul de studii și cercetări balcanice (1943–1948, la București)²⁶¹. În perioada interbelică, "institutul devenise pretutindeni [în lume] un mod de organizare a activității științifice, iar ansamblul institutelor create sau numai propuse la noi [în România] trebuia să

²⁴⁵ Ibidem, pp.12–13; 49–102.

²⁴⁶ Ibidem, pp.103–153.

²⁴⁷ Ibidem, p.109.

²⁴⁸ Ibidem, pp.154–196.

²⁴⁹ Ibidem, pp.197–251.

²⁵⁰ Ibidem, pp.150; 156; 239–240; 252; 268.

²⁵¹ Ibidem, p.162.

²⁵² Ibidem, pp.233–244.

²⁵³ Ibidem, p.237.

²⁵⁴ Ibidem, pp.163; 188–189; 191; 195; 233–237; 239–242; 277; 296.

²⁵⁵ Idem, *Istorie și istorici în România interbelică*, Editura Junimea, Iași, 1989, 412 p.

²⁵⁶ Ibidem, pp.21–168.

²⁵⁷ Ibidem, pp.169–185.

²⁵⁸ Ibidem, pp.203–211.

²⁵⁹ Ibidem, pp.134; 141; 195; 208; 326.

²⁶⁰ Ibidem, pp.182; 326.

²⁶¹ Ibidem, pp.141; 326.

răspundă unei tendințe de etnopedagogie și progres [subl. și compl. D.P.]”²⁶², a concluzionat autorul. Turcologul german Franz Babinger a fost invitat oficial la București de către Nicolae Iorga, pentru a pune bazele unei inițieri în *turcologie* la nivel universitar și a organiza investigații turcologice inter- și pluridisciplinare în Dobrogea (1935–1937). Ulterior, a fost invitat de medievistul universalist Gh. I. Brătianu la Universitatea din Iași, unde a profesat în domeniul său (1937–1943) și a fost directorul de studii al amintitului Institut de Turcologie. Atitudinea și demersurile lui Gh. I. Brătianu în această direcție se înscriau pe linia convingerii sale ferme că *orientalistica-turcologia* putea și trebuia să aducă un real folos și mari avantaje scrisului istoric românesc²⁶³.

În monografiile anterior amintite, elaborate de Alexandru Zub, *preocupările românești de orientalistă-turcologie* au fost particularizate în cadrul “ofertei istoriografice” complexe, generoase și multidirecționale de la sfârșitul secolului al XIX-lea și din prima jumătate a celui următor. Fără a coborî la analiza de amănunt, pentru care îi lipseau însă abordările strict domeniiale și “studiile de caz”, exegetul ieșean a oferit, pentru prima dată în istoriografia românească, o imagine de ansamblu a evoluției și realizărilor acestei categorii de preocupări istorice, totul raportat la și explicat prin dezvoltarea generală a scrisului istoric românesc în perioada anterior precizată.

Carol Göllner a individualizat *contribuția românească la scrierea istoriei Imperiului otoman*, în cadrul *turcologiei europene* din ultimele trei secole²⁶⁴. A analizat sumar contextul istoric sud-est european (secolul XVIII–începutul secolului XX) și reflectarea sa în *istoriile otomane* scrise de Dimitrie Cantemir, Ienăchiță Văcărescu, Dionisie Fotino și Nicolae Iorga. Același autor a reluat și a explicitat problema contribuției studiilor turcologice românești la o mai bună și obiectivă cunoaștere a Imperiului otoman și a istoriei sale²⁶⁵.

Ștefan Ștefănescu a realizat o *Scurtă privire asupra istoriografiei românești*²⁶⁶, ca introducere la *Enciclopedia istoriografiei românești*²⁶⁷. În această sumară trecere în revistă a evoluției scrisului istoric românesc din secolul al XVII-lea până la zi, autorul a subliniat principalele caracteristici, direcții și domenii de cercetare, “școli” istorice, promotori etc. ai fenomenului istoriografic românesc în perioada 1878–1948²⁶⁸, fără a aminti sau a insista în mod special asupra *preocupărilor de orientalistă-turcologie*. În a doua parte a acestui *enciclopedia*, în succinte medalioane bio-bibliografice, au fost prezentate principalele repere ale vieții și activității didactico-formative și științifice de cercetare ale *orientaliștilor-turcologi* din intervalul 1878–1948/1955: M. M. Alexandrescu–Dersca Bulgaru²⁶⁹, Andrei Antalfy²⁷⁰, Nicoară Beldiceanu²⁷¹, Aurel Decei²⁷², Mihail Guboglu²⁷³, Nicolae

²⁶² *Ibidem*, p. 142.

²⁶³ *Ibidem*, pp. 182–326.

²⁶⁴ Carol Göllner, *Rumänische Beiträge zur Geschichte des osmanischen Reiches*, în “Forschungen zur Volks- und Landeskunde”, XXI, nr. 2/1978, Sibiu, pp. 115–120.

²⁶⁵ Idem, *Der Beitrag der rumänischer turkologischer Forschungen zur besseren Kenntnis des osmanischen Reiches*, în “R.E.S.E.”, XIX, nr. 2/1981, București, pp. 283–288.

²⁶⁶ Vezi *infra*, lucrarea citată la nota nr. 263, pp. 7–20.

²⁶⁷ Coordonator științific: prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, E.Ș.E., București, 1978, 471 p.

²⁶⁸ *E.I.R.*, pp. 11–18.

²⁶⁹ Idem, pp. 32–33 (voce de Florin Constantiniu).

²⁷⁰ Idem, p. 36 (voce de L. Demény).

²⁷¹ Idem, p. 53 (voce de Dan Berindei).

²⁷² Idem, pp. 121–122 (voce de Damaschin Mioc).

²⁷³ Idem, pp. 164–165 (voce de Damaschin Mioc).

lorga²⁷⁴, Ion Matei²⁷⁵, Hagop Djolonian Siruni²⁷⁶. La sfârșitul *enciclopediei* s-au oferit date generale despre înființarea, programul și activitatea didactico-științifică ale Facultăților de Litere și Filosofie ale Universităților din București și Iași, Institutului pentru studiul Europei est-orientale (sau Europei sud-estice) și Institutului de studii și cercetări balcanice²⁷⁷. În aceste instituții s-au organizat și desfășurat, sporadic sau cu o anumită continuitate, în perioada 1920–1948, cursuri și seminarii de limbă și paleografie turco-osmană, limbă turcă modernă, istorie a Imperiului otoman sau a relațiilor complexe și multiple româno-otomane, fără ca aceste *realizări didactice turcologice* să fie amintite. În acest context, nu s-a pomenit nimic nici despre Institutul de Turcologie de la Iași (1940–1945).

Istoricul ieșean Vasile Cristian a studiat activitatea didactico-științifică în domeniul *istoriei* la Universitatea din Iași²⁷⁸, insistând în mod special asupra perioadei 1860–1918²⁷⁹ și 1918–1944²⁸⁰. În această sinteză a evoluției istoriografiei ieșene, racordată evident la pulsul celei românești și europene, autorul a analizat viața și opera marilor istorici ieșeni care s-au afirmat la sfârșitul secolului al XIX-lea și în prima jumătate a celui următor. Pentru perioada interbelică²⁸¹, nu a amintit însă *nimic* despre cursurile și seminariile de *limbă turco-osmană* și de *istorie a Imperiului otoman* ținute de Franz Babinger la Facultatea de Litere și Filosofie din Iași (1937–1943) și, mai ales, despre Institutul de Turcologie (1940–1943), din capitala culturală a Moldovei, condus de același turcolog german.

O sumară trecere în revistă a evoluției orientalisticii române în epocile modernă și contemporană a efectuat orientalistul-turcolog polon Jan Reyman în 1956²⁸². Referindu-se în mod special la preocupările românești de orientalistică-turcologie din perioada interbelică, autorul a amintit "contribuția deosebită [pe care] a avut-o istoricul-turcolog Franz Babinger (...) [la] dezvoltarea studiilor istorice de turcologie în România, (...) ca și în organizarea și funcționarea, într-o anumită perioadă [1940–1945], în timpul războiului german, a secției de Turcologie [Institutul de Turcologie] de pe lângă Universitatea din Iași [compl. D.P.]"²⁸³. Orientalistul polon a mai enumerat și principalele contribuții turcologice ale lui Franz Babinger în perioada "românească" a activității sale didactico-științifice, neuitând să amintească și de cele două volume-"publicațiuni ale Institutului de Turcologie" (1942–1943), cu importanța lor istoriografică. Jan Reyman a apreciat că la începutul anilor 1950, "neglijarea domeniului orientalisticii [în România] este o moștenire tristă a vechilor guverne burghezo-moșierești [din perioada interbelică], care nu au depus nici un efort pentru dezvoltarea acestei ramuri a științei [istorice românești - compl. D.P.]"²⁸⁴. Această afirmație este doar parțial exactă, și în contradicție cu aserțiunile făcute de autor în cadrul aceluiași articol.

²⁷⁴ *Idem*, pp.183–184 (voce de Ștefan Ștefănescu). Vezi și succinta analiză a G.O.R., *instrument istoric de lucru*, modern și încă actual (realizată de Adolf Armbruster, *loc. cit.*, p.466).

²⁷⁵ *Idem*, pp.213–214 (voce de Damaschin Mioc).

²⁷⁶ *Idem*, p.299 (voce de Georgeta Penelea).

²⁷⁷ *Idem*, pp.366; 368.

²⁷⁸ Vasile Cristian, *Istoria la Universitatea din Iași*, Iași, 1985, 172 p.

²⁷⁹ *Ibidem*, pp.58–81.

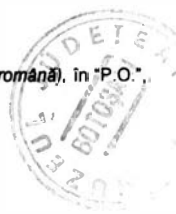
²⁸⁰ *Ibidem*, pp.82–119.

²⁸¹ Vezi și *idem*, *Istoriografia ieșeană interbelică*, în "A.Ș.U.I.I.", XXVI, 1980, Iași, pp.9–24.

²⁸² Jan Reyman, *Parę słów o Rumunskiej Orientalistyce (Câteva cuvinte despre orientalistica română)*, în "P.O.", nr.3/1956, Warszawa, pp.523–530.

²⁸³ *Ibidem*, p.525.

²⁸⁴ *Ibidem*, pp.525; 528.

*

*

*

Referitor la *orientalistii-turcologii* sau *-arabiști* români sau străini (în cazul nostru, savantul german Franz Babinger) care și-au desfășurat activitatea în România în perioada 1878–1948, există în istoriografie unele contribuții bibliografice ce permit formarea unei imagini de ansamblu asupra vieții și activității didactico-științifice ale acestora.

Astfel, în ceea ce-l privește pe *Franz Babinger* (1891–1967), acesta a publicat periodic (1938, 1951, 1957, 1962, 1966, 1968)²⁸⁵ bibliografia contribuțiilor sale științifice orientalistico-turcologice, ceea ce a permis cunoașterea permanentă și îndeaproape a bogatei sale activități de cercetare și publicistice în domeniul anterior amintit.

O laconică referire la activitatea didactico-științifică a turcologului german, pe când era director de studii al Institutului de Turcologie de la Iași, fără a aminti însă nimic din instituția propriu-zisă, deși o cunoștea, a făcut Gh. I. Brătianu într-o lucrare fundamentală despre originea poporului român²⁸⁶.

După moartea intempestivă a turcologului german (23 iunie 1967), la Dürres / Durazzo, în Albania), foștii colaboratori pe plan didactic și științific, Hans Joachim Kissling²⁸⁷ și Herbert W. Duda²⁸⁸, au evocat personalitatea și opera complexă, *orientalistico-turcologică*, a marelui dispărut. Încă din timpul vieții, cu ocazia împlinirii vârstei de 70 de ani și a jumătate de secol de activitate științifică-publicistică (1961), la München, s-a materializat inițiativa, benefică din toate punctele de vedere, de a reuni și reedita cele mai importante articole și studii elaborate de Franz Babinger, în mai multe volume, cu titlul general: *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante*²⁸⁹.

De asemenea, *marile enciclopedii generale*, editate în țările lumii cu vechi tradiții în acest domeniu, includeau (și includ) *medalioane* consacrate vieții și activității didactico-științifice a marelui turcolog german. Voi aminti doar *The International Who's Who, 1967-1968*²⁹⁰, din anul morții lui Franz Babinger; în medalionul inserat în acest *dicționar* au fost prezentate principalele repere cronologice și publicistice ale vieții și activității didactico-științifice ale turcologului german, printre care și perioada "românească" (1935-1943).

În contribuțiile publicate în 1955–1956²⁹¹, Mihail Guboglu nu a amintit nimic despre activitatea didactico-științifică a lui Franz Babinger în România (1935–1943) sau despre Institutul de Turcologie de la Iași (1940–1945). Ulterior însă, în masiva și temeinica lucrare *Paleografia și diplomatica turco-osmană. Studiu și album*²⁹², turcologul român l-a apreciat pe savantul german ca fiind unul dintre „turcologii

²⁸⁵ Franz Babinger, *Schriftenverzeichnis*, Würzburg, 1938, 1951, 1957, 1966; München, 1962, 1968.

²⁸⁶ Gh. I. Brătianu, *O enigmă și un miracol istoric: poporul român*, ediție îngrijită, prefață, studiu și note de Stelian Brezeanu, traducere de Mariana Rădulescu, E. Ș.E., București, 1988, p.183, nota 1.

²⁸⁷ H. J. Kissling, *Franz Babinger (1891–1967)*, în "S.O.F.", XXVI. Band, 1967, München, pp.375–379.

²⁸⁸ H. W. Duda, *Franz Babinger*, în "Almanach der Österreichischen Akademie der Wissenschaften", 118.Band, 1968, Wien, pp.317–323.

²⁸⁹ I.Band, 1962, 437 p.+48 planșe; III.Band, 1966, 310 p.+72 planșe; II.Band, 1968 (*postum*), München.

²⁹⁰ XXXIst edition, London, 1968, p.67.

²⁹¹ Vezi *supra* notele numerele 45, 121, 124.

²⁹² Editura Academiei R. P. Române, București, 1958, 349 p.+IV planșe+11 p. *index*.

cunoscuți [pe plan mondial - compl.D.P.] pentru cercetările lor orientale²⁹³, a folosit, a citat și a introdus în *bibliografia generală* a contribuției sale principalele studii și articole ale lui Franz Babinger referitoare la tematica abordată²⁹⁴. Nu a pomenit însă nimic despre Institutul de Turcologie. În 1960, scriind despre inițiativa de a forma tineri turcologi, istorici și filologi, în România în perioada interbelică, cu sprijinul savanților străini, a afirmat, cu nuanțe de subiectivism și exagerare, că "de exemplu, cunoscutul turcolog german Franz Babinger, fiind angajat cu contract de statul român, la propunerea lui N. Iorga, între 1934-1944 [mai exact, pentru perioada 1935-1947], nu a făcut nimic în acest sens [compl. și subl. D.P.]"²⁹⁵.

După moartea lui Franz Babinger, trecând peste resentimente și atitudini subiective, Mihail Guboglu a evocat viața și activitatea turcologică, științifică și didactică, a savantului german, insistând asupra perioadei "românești" a acesteia (1935-1943)²⁹⁶. A enumerat, de asemenea, 13 contribuții turcologice babingeriene cu referire specială la relațiile româno-otomane între secolele XIV-XVII. Informațiile "cronologice" oferite de M. Guboglu în legătură cu fostul său director de studii de la Iași erau, în general, corecte. (În legătură cu recenziile pe care M. Guboglu le-a făcut, de-a lungul anilor, contribuțiilor turcologice ale lui Franz Babinger, vezi *infra*, op. cit., la nota nr. 312, *passim*).

Lucian Năstasă²⁹⁷ a publicat unele documente inedite despre invitarea lui Franz Babinger la Iași (1937) și găsirea resurselor financiare pentru plata activității didactice universitare a savantului german. Valeriu Mangu²⁹⁸, în dialog cu Iorgu Iordan, a precizat condițiile juridico-financiare în care a fost angajat cu contract Franz Babinger la Universitatea din Iași (1938).

Cristina Feneșan a analizat contribuția germană, prin Franz Babinger, la dezvoltarea osmanisticii române, în deceniile III-V ale secolului al XX-lea²⁹⁹. Autoarea a prezentat direcțiile principale ale activității științifico-didactice ale turcologului german în întreaga sa carieră (1910-1967), insistând în mod special asupra perioadei "românești" (1935-1943) din fecundul său travaliu. A amintit inițiativele și eforturile depuse de Nicolae Iorga pentru a suplini lipsa de orientaliști-turcologi români, prin apelul la specialiștii europeni în domeniu care, invitați în România pe bază de contract, trebuiau să pună bazele unui învățământ universitar formativ în domeniul *turcologiei* (*osmanisticii*). Urmarea firească a acestor demersuri, a fost angajarea cu contract a lui Franz Babinger la Institutul pentru studiul Europei sud-estice din București (condus de N. Iorga), pentru perioada 1935-1937³⁰⁰. Ulterior, universitarii ieșeni Gh. I. Brătianu și Iorgu Iordan, l-au invitat pe turcologul german la Iași, unde a ținut cursuri și seminarii de *turcologie* (1937-1943) și a fost directorul de studii al Institutului de Turcologie (1940-1943) din acest

²⁹³ *Ibidem*, p.15.

²⁹⁴ *Ibidem*, pp.14; 23; 24; 28; 118; 119; 126.

²⁹⁵ Vezi *supra*, catalogul citat la nota numărul 129, p.6, n.5.

²⁹⁶ Mihail Guboglu, *Franz Babinger*, în "S.A.O.", VII, 1968, București, 1968, pp.233-235.

²⁹⁷ Lucian Năstasă, *Din arhiva Universității Mihailene din Iași*, în "A.I.I.A.X.I.", XXII/1, 1985, Iași, pp.373-374, doc. nr. 16 și 17.

²⁹⁸ Valeriu Mangu, *De vorbă cu Iorgu Iordan*, Editura Eminescu, București, 1982, pp.373-374, unde a fost publicată cererea Decanatului F.L.F. din Iași, cu rezoluțiile ministeriale aferente, privind rezolvarea "chestiunii" prof. Franz Babinger.

²⁹⁹ Cristina Feneșan, *Franz Babinger: ein deutscher Beitrag zur rumänischen Osmanistik*, în "R.É.S.E.E.", XXXII-e année, nr.3-4/1994, București, pp.313-322.

³⁰⁰ *Ibidem*, pp.314-317.

oraș³⁰¹. Cristina Feneșan a sesizat corect dualitatea terminologică³⁰² folosită de Franz Babinger pentru a denumi domeniul istoric de cercetare în care își desfășura activitatea: "turcologie" (expresie folosită mai ales pentru studiile filologico-lingvistice), și "studii turcești" (folosită cu caracter global, pentru toate categoriile de preocupări de turcologie). În concluzie, autoarea a afirmat că *germanul* Franz Babinger a avut o importantă contribuție la organizarea, pe plan didactic, a osmanisticii moderne și la impulsivarea "studiilor turcești" în țara noastră. Această dublă activitate "a câștigat un loc de onoare în istoriografia românească. (...) Este deci, a completat Cristina Feneșan, o realitate de netăgăduit că activitatea desfășurată de Franz Babinger în România între 1934–1943 a constituit *actul de naștere al osmanisticii românești* și că a *influențat-o în timp* (subl. D.P.)"³⁰³. Aceste concluzii, parțial exagerate, trebuiesc însă nuanțate, în sensul că turcologul german Franz Babinger a semnat "actul de naștere" doar al *osmanisticii didactice universitare* românești, și a "influențat" benefic atât cercetarea, preocupările și scrisul istoric turcologic în România în deceniile III–V, cât și organizarea instituțională, sub patronaj statal, a cercetării științifice în domeniu (*Institutul de Turcologie de la Iași*). Orientaliști–turcologi și preocupări științifice de turcologie au existat în România atât anterior, cât și în timpul activității complexe a lui Franz Babinger în țara noastră și amintesc doar numele lui N. Iorga, A. Antalfy, H. Dj. Siruni sau A. Decei. În anexa studiului său, Cristina Feneșan a publicat două scrisori ale lui Franz Babinger către N. Iorga, din 5 și respectiv 27 decembrie 1930 păstrate în *Arhiva de familie N. Iorga*. Acest important și inedit *fond epistolar și documentar* trebuie cercetat cât mai repede cu putință și valorificat informațional, pentru a fi lămurite unele aspecte încă puțin sau deloc cunoscute ale activității de *orientalist–sui generis* a lui N. Iorga.

În ceea ce mă privește, după ce am cercetat (1989–1991) fondurile arhivistice *Universitatea din Iași–Rectorat* și *–Facultatea de Litere și Filosofie* (conservate la A.N.R., D.J. Iași), am elaborat un studiu, *Din tradițiile orientalisticii românești. Franz Babinger și Institutul de Turcologie de la Iași (1940–1945)*, prezentat în cadrul ședinței lunare a Laboratorului de Studii Otomane de la Facultatea de Istorie din București, la 21 ianuarie 1992, și publicat un an mai târziu³⁰⁴. În această contribuție am lămurit, pe baza documentelor inedite descoperite în arhivele fonduri arhivistice, condițiile în care turcologul german Franz Babinger a fost invitat în România (1935) și angajat cu contract de N. Iorga, la Institutul pentru studiul Europei sud–estice din București. Ulterior, din 1937 și-a continuat activitatea didactico–științifică la Universitatea din Iași, Facultatea de Litere și Filosofie³⁰⁵. Turcologul german a avut o contribuție importantă la înființarea Institutului de Turcologie de la Iași (1 aprilie 1940), al cărui director de studii a fost (1940–1943)³⁰⁶. De asemenea, am precizat condițiile în care a fost organizată și dotată și a funcționat *Biblioteca de turcologie* a acestui institut³⁰⁷. Am amintit și de inițierea unui demers universitar privind transferarea *Institutului de Turcologie de la*

³⁰¹ *Ibidem*, pp.317–319.

³⁰² *Ibidem*, p.319.

³⁰³ *Ibidem*, pp.319–320.

³⁰⁴ În "C.L.S.O.", vol.II, 1993, București, pp.164–201.

³⁰⁵ *Ibidem*, pp.179–193.

³⁰⁶ *Ibidem*, pp.193–195.

³⁰⁷ *Ibidem*, pp.195–197.

lași la București, nefinalizat însă³⁰⁸. În încheiere, mi-am exprimat speranța că într-un viitor nu prea îndepărtat "un *Institut de Turcologie* ar reuni toate aceste forțe creatoare [ale turcologiei românești] și ar urmări finalizarea complexă a unui *program de studii și cercetări* în domeniu, program bine gândit, judicios și precis formulat. Institutul de Turcologie de la Iași și-a încetat *de facto* activitatea în 1945, fără a fi desființat prin decizia oficială a forurilor ierarhic superioare. Deci, el există *de jure*! De ce nu ar fi revitalizat? O bună conlucrare între facultățile de profil [de istorie, acest] Institut și ministerul de resort, sub patronajul moral și material al statului român, ar constitui «cheia de boltă» a oricărei [viitoare] *intenții serioase* în domeniul turcologiei românești [compl. D.P.]³⁰⁹.

Am revenit asupra vieții și operei turcologice ale lui Franz Babinger, subliniind caracteristicile generale ale activității didactico-științifice desfășurate de turcologul german la București (1935–1937) și Iași (1937–1943)³¹⁰. Am comentat și am publicat originalele scrisorilor trimise de Franz Babinger lui Nicolae Iorga în perioada 1920–1937, oferind astfel noi informații despre colaborarea științifică dintre cei doi istorici în perioada interbelică³¹¹. Am analizat, de asemenea, contribuțiile turcologice ale lui Franz Babinger referitoare la istoria medie a românilor și a relațiilor multiple, complexe, româno–otomane, și am urmărit influențele și ecourile acestor contribuții în istoriografia românească în ultimele trei sferturi de veac³¹². Dintre aceste contribuții, am insistat în mod deosebit asupra celei din 1920, referitoare la relațiile politice româno–transilvane în 1649³¹³.

În ceea ce privește viața și opera istorică a *orientalistului sui–generis Nicolae Iorga (1871–1940)*, au constituit obiectul unor preocupări bio–bibliografice încă din timpul vieții Magistrului de la Vălenii de Munte. Astfel, însuși Franz Babinger l-a omagiat pe N. Iorga cu ocazia împlinirii vârstei de 60 de ani și a sărbătorii zilei numelui³¹⁴. Și aceasta nu din curtoazie sau cu intenție măgulitoare, ci ca o recunoaștere obiectivă, realistă, a rolului important și al locului central pe care le ocupa savantul român în cultura și *orientalistica–turcologia* românească.

Barbu Theodorescu, fostul secretar particular al lui N. Iorga, a devenit biobibliograful „oficial” și de necontestat al marelui său profesor și mentor. Activitatea sa de „iorgolog” (cum el însuși s-a autocaracterizat), a debutat cu

³⁰⁸ *Ibidem*, p.182.

³⁰⁹ *Ibidem*, pp.171–179.

³¹⁰ Dan Prodan, *Franz Babinger–turcolog celebru și agent secret?*, în "M.I.", s.n., anul XXVIII, nr.4 (325)/aprilie 1994, București, pp.49–51.

³¹¹ Idem, *Correspondența Franz Babinger–Nicolae Iorga (1920–1937)* în "A.I.I.X.I.", XXXVII, 2000, Iași (sub tipar); idem, *Franz Babinger: "doresc foarte mult să pun turcologia la București pe o bază solidă"*, în "M.I.", s.n., anul XXXIV, 2000, București (sub tipar).

³¹² Idem, *Studiile lui Franz Babinger referitoare la istoria românilor și a relațiilor româno–otomane în evul mediu (secolele XIV–XVII)*, în "Hierasus", X, 1996, Botoșani, pp. 119–170.

³¹³ Idem, *Mid–17th Century Transylvania and Franz Babinger. On a Berât and an 'Ahdnâme Handed to Prince Gheorghe Rákóczi II in 1649*, în "T.R.", vol.III, no.2/Summer 1994, Cluj–Napoca, pp.127–134; idem, *Anul 1649 în cadrul relațiilor otomano–transilvane*, în "A.I.I.X.I.", XXXVIII, 2001, Iași (sub tipar).

³¹⁴ Franz Babinger, *Nicolae Iorga zum 60. Geburtstag*, în "D.A.Z.", LXX. Jahrg., nr.563/6 Dezember 1931, Berlin. Vezi F.B.S., p.24, anul 1931 (nr.13). A se vedea și textul conferinței radiofonice ținută de Franz Babinger la postul german de radio "Deutsche Welle" din Berlin, la 3 decembrie 1931, cu titlul: *Legăturile culturale între Germania și România, mai ales până la războiul mondial*. În partea finală a acestei conferințe turcologul german a evocat marea personalitate și vasta operă științifică, culturală și artistică a lui Nicolae Iorga: discipol al lui Karl Lamprecht, a obținut doctoratul în istorie la Universitatea din Leipzig (1893); autor al sintezei de istorie otomană G.O.R. (5 masive volume, Leipzig, 1908–1913); preocupat de cercetări onenatistice etc. (B.A.R., *Correspondență N. Iorga*, vol.393 (1932), ff.26–38).

întocmirea, periodică a *bibliografiei* contribuțiilor lui N. Iorga³¹⁵. În 1976 același autor a publicat *bibliografia critică, tematică și analitică* a întregii opere a lui Nicolae Iorga (1890–1940)³¹⁶. *Bibliografia* a fost precedată de o *prefață*³¹⁷ și o *cronologie*³¹⁸, ultima "concepută ca un auxiliar al bibliografiei, un instrument la îndemâna cercetătorilor, permițând încadrarea fiecărui titlu de carte într-un context biografic mai larg. În selecția datelor, am urmărit să acordăm o atenție principală activității științifice a marelui savant, precum și datelor biografice care explică formarea și evoluția personalității sale"³¹⁹. Acest volum va fi completat, în intenția lui B. Theodorescu, de al doilea, "consacrat referințelor critice din publicațiile românești și străine", și care "va rotunji profilul bibliografiei noastre, surprinzând ecoul opereii [lui Nicolae Iorga - compl. D.P.] în epocă și în posteritate"³²⁰. Dar acest volum atât de necesar și folositor nu a fost încă publicat. În *bibliografia* editată în 1976 *preocupările de orientalistă-turcologie*³²¹ și de *istorie a relațiilor româno-otomane* în epocile medii și modernă³²² ale lui Nicolae Iorga au fost particularizate, enumerate, comentate sumar și reunite în subcapitole speciale. Prin urmare, amintita *bibliografie* este un bine întocmit și indispensabil instrument de lucru pentru cercetătorul care studiază *preocupările de orientalistă-turcologie* ale polihistorului Nicolae Iorga.

Despre viața lui N. Iorga, principalele direcții ale activității sale didactico-științifice plurivalente, concepția istorică, literară, politică etc., Barbu Theodorescu a elaborat lucrarea biografică *Nicolae Iorga*³²³. Anterior, același autor a "radiografiat" condițiile de desfășurare, miza, importanța, rezultatul, urmările etc. concursului universitar din anul 1894–1895, în urma căruia genialul candidat a devenit titularul "catedrei de istorie medie, modernă și contemporană" la Universitatea din București³²⁴. Barbu Theodorescu a pregătit pentru tipar și a editat *scrisorile* primite de N. Iorga, din țară și din străinătate, în perioada 1890–1901³²⁵.

Aurelian Sacerdoțeanu, în completarea *bibliografiei* opereii lui N. Iorga întocmită de B. Theodorescu în 1935–1937, a publicat *catalogul* contribuțiilor marelui istoric român, tipărite în intervalul 1934–1941: 411 titluri de cărți, studii,

³¹⁵ Barbu Theodorescu, *Activitatea lui Nicolae Iorga pe anul 1928*, în "Floarea soarelui", 1928, București, pp.8–14; idem, *Din activitatea științifică a d-lui Profesor N. Iorga în anul școlar 1929–1930*, în *Anuarul Universității din București*, 1929–1930, București, 1930, pp.86–100; idem, *Bibliografia operelor lui Nicolae Iorga*. Tipografia Cărilor bisericești, București, 1931, VII+208 p.; idem, *Bibliografia istorică și literară a lui Nicolae Iorga. 1890–1934*, vol.I, 1935, XXIV+381 p.; vol.II: *Bibliografia politică, socială și economică a lui Nicolae Iorga. 1890–1934*, 1937, VIII+370 p., Editura "Cartea românească", București; idem, *Bibliographie des travaux de Nicolae Iorga en langues étrangères*, în "Académie Roumaine. Bulletin de la section historique", t.XXII, m.1, 1941 (à la mémoire de N. Iorga), Bucarest, pp.13–55; idem, *Bibliografia școlară a lui N. Iorga (Studii și documente)*, E.D.P., București, 1979, 311 p.+fig.+facs.

³¹⁶ Idem, *Nicolae Iorga, 1871–1840*, vol.I, *cronologie și bibliografie*, E.Ș.E., București, 1976, 576 p.+planșe (bibliografia la pp.125–520).

³¹⁷ *Ibidem*, pp.5–14.

³¹⁸ *Ibidem*, pp.15–123.

³¹⁹ *Ibidem*, p.12.

³²⁰ *Ibidem*, p.14.

³²¹ *Ibidem*, pp.169–175.

³²² *Ibidem*, pp.276–350, *passim*.

³²³ Idem, *Nicolae Iorga*, Editura Tineretului, București, 1968, 382 p.+63 fotografii.

³²⁴ Idem, *Un concurs universitar celebru (Nicolae Iorga)*, București, 1944, XXXIX+150 p.+10 pl.

³²⁵ *Scrisori către Nicolae Iorga*, vol.I (1890–1901), *Studii și documente*, ediție îngrijită de Barbu Theodorescu, Editura Minerva, București, 1972, X+630 p.; vol.II (1902–1912), *Documente literare*, ediție îngrijită de Barbu Theodorescu, Editura Minerva, București, 1979, 648 p.

articole, conferințe etc.³²⁶, în care cele cu conținut istoric (inclusiv cu tematică *turcologică*) ocupau un loc important.

M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru a analizat concepția istorică a lui N. Iorga referitoare la Imperiul otoman și contribuția marelui istoric român la cercetarea și scrierea istoriei acestei formațiuni statale tricontinentale, aflată în relații complexe, multilaterale, cu un caracter aparte, cu Țările Române în evul mediu și în epoca modernă.

În 1943 autoarea, studentă, colaboratoare și discipolă a lui N. Iorga, a abordat pentru prima dată în istoriografie preocupările marelui savant român pentru studierea istoriei Imperiului otoman și a relațiilor româno-otomane³²⁷. Contribuția fundamentală și încă actuală a lui N. Iorga în domeniul *orientalisticii-turcologiei* a fost monumentală G.O.R. (5 masive volume, Gotha, 1908–1913). În legătură cu această sinteză, autoarea a concluzionat: „cette oeuvre si riche de savoir et de réflexion occupe une place importante dans le développement de l'historiographie de l'Empire Ottoman. Dépasant ses prédécesseurs par l'envergure de sa conception historique, N. Iorga se refusa à tracer une nouvelle collection documentée de biographies comme l'avait fait en son temps Hammer ou une histoire de la culture comme Zinkeisen. Il entendit faire oeuvre d'histoire universelle, c'est-à-dire étudier la vie de cette importante fraction de l'humanité du Sud-Est européen sous tous ces aspects en insistant sur les facteurs qui concoururent à l'organisation et au maintien de l'Empire: dynastie, classe dominante, armée, finances, et qui favorisèrent la survivance des nations conquises. Par là, N. Iorga, renouvela presque complètement l'histoire de l'Empire Ottoman en introduisant dans son «architecture» toute une suite de chapitres consacrés à la vie sociale, économique et spirituelle des provinces”³²⁸.

Cu ocazia centenarului nașterii lui N. Iorga, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru a întreprins o nouă cercetare a contribuției savantului român la studierea și scrierea istoriei Imperiului otoman³²⁹. În centrul analizei autoarei s-a aflat amintita G.O.R., avându-se în vedere, de asemenea, și alte contribuții ale lui N. Iorga consacrate, de-a lungul întregii sale cariere științifice, acestui subiect. După ce a prezentat caracteristicile generale și originalitatea concepției istorice și a metodei de cercetare științifică ale lui N. Iorga referitoare la istoria Imperiului otoman³³⁰, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru a analizat “tezele fundamentale” ale marelui istoric român privitoare la originea etnică a otomanilor și politică a statului otoman, fondarea, ascensiunea, stagnarea, declinul și prăbușirea Imperiului otoman, formarea statelor naționale în Peninsula Balcanică și în Orientul Apropiat și nașterea Turciei moderne, republicane, kemaliste³³¹. În concluziile³³² acestui studiu, ce reflecta nivelul dezvoltării istoriografiei turcologice în legătură cu tema amintită, la începutul anilor 1970, autoarea a afirmat: „Nicolae Iorga's *Geschichte des omanischen Reiches* is a work of great value in which the scholar's encyclopedic

³²⁶ Aurelian Sacerdoțeanu, *Opera lui N. Iorga (1934–1941). Bibliografie*, în “R.A.”, anul IV/2, 1941, București, pp.410–437, și extras, idem, *N. Iorga. Contribuții bibliografice*, București, 1941, 39 p.

³²⁷ Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *N. Iorga, historien de l'Empire Ottoman*, în “B.”, VI, 1943, Bucarest, pp. 101–122.

³²⁸ *Ibidem*, p.121.

³²⁹ Idem, *Nicolae Iorga—a Romanian Historian of the Ottoman Empire*, Publishing house of the Academy of the S.R.R., Bucarest, 1972, 192 p.+1 map.

³³⁰ *Ibidem*, pp.11–69.

³³¹ *Ibidem*, pp.70–143.

³³² *Ibidem*, pp.144–149.

knowledge and the erudite precision combine with the novelty and boldness of the history of the Ottoman Empire as an integrant part of world history. The originality of there interpretations opened new vistas for the historical research. (...) The G. O. R. is not only a work of erudition(...), but a work of interpretation, grounded on profound thinking"³³³.

Un rezumat al acestei temeinice și pătrunzătoare analize a fost publicat tot în 1972³³⁴. În toate contribuțiile sale amintite anterior, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru l-a apreciat pe N. Iorga ca fiind "istoric al Imperiului otoman" ("historien de l'Empire Ottoman"; "a Romanian Historian of the Ottoman Empire"). Analiza preocupărilor de *orientalistică-turcologie* ale lui N. Iorga, realizată de autoare, este cea mai minuțioasă și mai cuprinzătoare din câte s-au întreprins *până acum* în istoriografie.

Virgil Cândea a studiat activitatea și contribuția științifică ale lui N. Iorga în calitate de istoric al Europei de Sud-Est³³⁵. În analiza sa, autorul a insistat, cum era și firesc, și asupra lucrărilor marelui savant referitoare la istoria Imperiului otoman și a Peninsulei Balcanice sub stăpânirea sultanilor³³⁶. "Avec l'Histoire de l'Empire Ottoman, a precizat Virgil Cândea, Nicolas Iorga inaugurait une optique nouvelle à la fois objective et irénique dans l'étude des écoles nationales d'historiographie de l'Europe du Sud-Est. Oeuvre de vaste anvergure, (...) [G.O.R. - compl. D.P.] exprime les conceptions de Iorga touchant toute la péninsule balkanique sous la domination turque"³³⁷. În anexa studiului său, autorul a publicat *bibliografia* contribuțiilor lui N. Iorga referitoare la istoria Europei de Sud-Est; un loc important l-au ocupat cele privitoare la Imperiul otoman, la relațiile româno-otomane și la Turcia kemalistă (65 de titluri)³³⁸.

Mihail Guboglu a extins studiul sferei *preocupărilor de orientalistică-turcologie* ale lui N. Iorga, analizând *global* contribuțiile marelui savant român referitoare la istoria Imperiului otoman și a relațiilor româno-otomano/turce³³⁹. Pornind de la concepția istorică proprie a lui N. Iorga, conform căreia, fără studierea evoluției Orientului Apropiat, în general, a Imperiului otoman, în special, istoria medie și modernă a românilor nu poate fi înțeleasă pe deplin, în universalitatea ei, M. Guboglu a cercetat contribuțiile de istorie otomană ale savantului român, în strânsă legătură cu cele ale relațiilor multiple și complexe româno-otomano/turce. Abordarea critică a fost realizată segmential, subliniindu-se și interconexiunile obiective între domeniile de cercetare istorică circumscrise anterior amintitelor preocupări ale lui N. Iorga: istoria Imperiului otoman (cu accent pe G.O.R.)³⁴⁰, nașterea Turciei moderne, kemaliste³⁴¹, originea, derularea particularitățile, consecințele etc. relațiilor complexe, multiple, româno-otomane-turce³⁴². Toate aceste contribuții istorice ale lui N. Iorga au fost elaborate pe baza studierii și

³³³ Ibidem, pp.146; 148.

³³⁴ Idem, *N. Iorga et l'histoire de l'Empire Ottoman*, în volumul omagial *Nicolas Iorga, l'homme et l'oeuvre...*, Bucurest, 1972, pp.175-186.

³³⁵ Virgil Cândea, *Nicolas Iorga, historien de l'Europe du Sud-Est*, în *op. cit.*, la nota 330, pp.187-250.

³³⁶ Ibidem, pp.200-201.

³³⁷ Ibidem, p.200.

³³⁸ Ibidem, pp.243-246.

³³⁹ Mihail Guboglu, *Nicolae Iorga-istoric al Imperiului otoman și al relațiilor româno-turce*, în "A.U.B.I.", anul XXII, nr.2/1973, București, pp.25-48.

³⁴⁰ Ibidem, pp.35-44; 45-47.

³⁴¹ Ibidem, pp.44-45.

³⁴² Ibidem, pp.30-35.

valorificării științifice a unui important număr de izvoare istorice central și vest-europene, cât și "orientale"—otomane: cronistice, documentare, epigrafice etc., multe dintre ele descoperite și publicate de însuși marele istoric român, în perioada 1893–1940³⁴³.

În concluzie, în legătură cu *preocupările de orientalistică-turcologie* ale marelui polihistor român, M. Guboglu a afirmat: "În marea sa operă istorică, în frunte cu *Geschichte des osmanischen Reiches*, N. Iorga schițează în linii mari toată evoluția istoriei Orientului și Occidentului, care alcătuiesc viața întregii omeniri, cu urcușurile și coborâșurile ei, cu marea și decadența popoarelor, cu toate bucuriile și durerile ei"³⁴⁴. Despre pregătirea de specialitate a savantului român în acest domeniu, autorul a precizat: "Nu se poate spune că N. Iorga ar fi fost *un orientalist-turcolog în adevăratul sens al cuvântului, cunoscător de limbă turcească*, dar el a pătruns adânc în domeniul orientaliștilor, fiind citat frecvent [în lucrările și enciclopediile de orientalistică, islamistică sau turcologie—subl. și compl. D.P.]"³⁴⁵. Contribuția lui M. Guboglu a sistematizat și a completat informațiile despre și analiza activității științifice de *orientalist sui-generis* a lui N. Iorga, în istoriografia românească și străină³⁴⁶.

Istoricul turc Tayyib Gökbilgin a subliniat elementele fundamentale ale concepției științifice a lui N. Iorga referitoare la istoria Imperiului otoman³⁴⁷. În celebra sa contribuție *G.O.R.* "marele istoric român" a aplicat "o nouă concepție despre istoria otomană, (...) obiectivul principal al sintezei sale a fost de a desprinde liniile fundamentale ale evoluției statului otoman și ale politicii sale interne și externe"³⁴⁸. După observațiile generale, pertinente, făcute asupra surselor istorice, occidentale și orientalo-otomane, folosite de savantul român în elaborarea vastei sinteze otomane, istoricul turc a concluzionat: „N. Iorga, historien pragmatique, doné du sens de réalités, s'est efforcé de rapporter, dans un esprit de parfaite objectivité, tous les faits et événements étudiés à leur cadre historique. Les exceptionnelles qualités et la profondeur de sa conception historique imposent le respect à tous les historiens qui lui ont succédé"³⁴⁹. Succinta, dar temeinica analiză a concepției istorice novatoare a lui N. Iorga privitoare la istoria Imperiului otoman, făcută de unul dintre cei mai mari istorici turci contemporani, a demonstrat receptarea și folosirea sintezei otomane amintite în istoriografia turcă și a reprezentat un omagiu al științei istorice turce adus savantului român, la cecentenarul nașterii sale, și operei sale *orientalistico-turcologie*.

Turcologul Bekir Sitki Baykal a formulat câteva considerații referitoare la *G.O.R.*, sinteza fundamentală a lui N. Iorga despre originea istorică, evoluția pe multiple planuri, caracteristicile generale etc. ale acestei *experiențe istorice unice*, numită Imperiul otoman. Istoricul turc a citit *G.O.R.* încă din perioada interbelică,

³⁴³ *Ibidem*, pp.27–33.

³⁴⁴ *Ibidem*, p.47.

³⁴⁵ *Ibidem*.

³⁴⁶ Mihail Guboglu, Nazimiye Toğan, *Nikolaye Yorga'nın Doğumunun yüzüncü yılı dolaysıyla (Cu ocazia aniversării a 100 de ani de la nașterea lui Nicolae Iorga)*, în revista "Türk Kültürü", X-ncu yılı, nr.113/5 Mart 1972, Ankara, pp.318–326 (cu un elogios *Cuvânt Introductiv* de prof. dr. Ahmed Temir, pp.318–319); Nazimiye Toğan, *Beş ciltlik Osmanlı Tarihı yazan profesör Nikolaye Yorga (Profesorul N. Iorga, autorul Istoriei Otomane în 5 volume)*, în revista "Türk Kültürü", IV-ncü yılı, nr.41/ Mart 1966, Ankara, pp.493–496.

³⁴⁷ Tayyib Gökbilgin, *La conception de Nicolas Iorga sur l'Empire Ottoman*, în "A.I.É.S.E.E. Bulletin", IX-e année, n-os 1–2/1971, Bucarest, pp.29–33.

³⁴⁸ *Ibidem*, p.29.

³⁴⁹ *Ibidem*, p.33.

când era student în Germania. A tradus ulterior în limba turcă și a publicat în 1948, la Ankara, *Introducerea* și vol. V (1774–1912) al vastei sinteze otomane. Primul merit al lucrării lui Iorga a fost acela că a răspuns exigențelor științifice ale începutului secolului al XX-lea, vechile sinteze ale lui Hammer–Purgstall și Zinkeisen fiind depășite metodologic, conceptual și informațional. Nicolae Iorga a fost primul istoric european care a prezentat istoria otomană în contextul mai larg, universal; a insistat asupra continuității istorice: Imperiul seldjukid – *beylik*-urile turcești – statul otoman în Anatolia, a preluării și a ideologizării de către conducătorii otomani a moștenirii imperiale romano-bizantine și a celei islamico-califale. În volumele II, III și IV ale G. O. R., Nicolae Iorga a atras deseori atenția asupra caracterului eclectic, cosmopolit al statului otoman, precizând că nu trebuie făcută eroarea, generată de cunoașterea superficială a trecutului otoman și de neînțelegerea specificității acestuia, de a pune semnul egalității între statul otoman și cel (național) turc. Aceasta deoarece statul otoman a fost o piedică în calea dezvoltării spiritului național turc, iar religia islamică, neadaptată timpurilor moderne, a frânat înnoirea și europeanizarea structurilor politice, socio-economice, instituționale, militare, culturale etc. otomane perimate.

Pornind de la aceste realități istorice și considerente conceptuale-metodologice, N. Iorga a prevăzut, în vol.V, cu un deceniu înaintea lui Mustafa Kemâl, faptul că doar un stat național turc, laic și democratic, putea să le redea turcilor adevărata identitate și personalitate și să le ofere posibilitatea unei autentice dezvoltări moderne, europene. Contribuția *orientalistico-turcologică* a lui Nicolae Iorga, produs al timpului său și "bun comun al culturii mondiale", abundă în sugestii interesante, are la bază o originală concepție istorică sincronică, diacronică și integratoare, dar are nevoie de o necesară "aducere la zi" informaționalo-istoriografică, în conformitate cu cercetările istorice în acest domeniu din perioada 1913–1978³⁵⁰. Analiza întreprinsă de B. S. Baykal a reliefat noutatea și modernitatea operei turcologice a lui N. Iorga, pe de o parte, a subliniat gradul de receptare a acesteia în istoriografia turcă din anii '40–'70 ai secolului al XX-lea, pe de altă parte. Și nu în ultimul rând, a fost o punte cultural-istorică de apropiere și de legătură între cele două popoare, român și turc.

Turcologul român Tahsin Gemiil a oferit o imagine istoriografică de ansamblu asupra activității lui N. Iorga de "cercetător al istoriei otomane", subliniind principalele caracteristici și coordonate ale concepției istorice novatoare a marelui savant român referitoare la geneza, evoluția, decăderea, prăbușirea și urmările existenței Imperiului otoman³⁵¹. Au fost amintite, de asemenea, principalele contribuții istoriografice ale lui N. Iorga, în domeniul orientalistico-turcologiei.

Luca Vornea i-a consacrat filologului orientalist Lazăr Șăineanu (1859-1934) o lucrare bio-bibliografică încă din 1928, când savantul de origine română trăia și își

³⁵⁰ B. S. Baykal, *N. Yorga'nın Osmanlı Tarihiye dair Fikirleri (Considerații asupra Istoriei Imperiului otoman a lui N. Iorga)*, comunicare prezentată în cadrul Simpozionului româno-turc de istorie, 25-28 mai 1978, București, apud Mihai Maxim, *Simpozionul româno-turc de istorie*, în "R.d.", t.31, nr. 10/1978, București, pp. 1877-1878. Despre opiniile altor istorici turci referitoare la sinteza otomană a lui N. Iorga, vezi *ibidem*, *loc.cit.*, p.1878. Vezi și considerațiile generale ale "decanului" osmanisticii mondiale actuale, prof. Halil İnalcık, referitoare la contribuția lui N. Iorga la scrierea istoriei Imperiului otoman și a relațiilor româno-otomane, la accesul marelui istoric român la izvoarele osmano-orientale etc. în *Prefața savantului turc la contribuția lui Mihai Maxim, Țările Române și Înalta Poartă*, 1993, pp.9; 267. De asemenea, în Mihai Maxim, "Decanul", pp.9;421; 428.

³⁵¹ Tahsin Gemiil, *Nicolae Iorga-cercetător al istoriei otomane*, în vol. *Parlamentul României. Sesiunea omagială Nicolae Iorga-Virgil Madgearu, 27 noiembrie 1990*, Imprimeria Coresi, București, 1991, pp.44-47.

desfășura activitatea științifică la Paris³⁵². În prima parte a contribuției sale, autorul a prezentat principalele repere cronologice ale vieții lui Lazăr Șăineanu³⁵³: "copilăria", "junețea", "bărbăția" și "maturitatea". În partea a doua, Luca Vornea a enumerat 61 de contribuții ale filologului orientalist român (până în 1928 inclusiv): studii, articole, cărți, traduceri etc., cu scurte observații critice și cu prezentarea recenziilor românești și străine făcute acestora³⁵⁴.

În anexe³⁵⁵ autorul a grupat sumarele a două cursuri universitare, predate de Lazăr Șăineanu la București și Paris, și două luări de poziție (prima rămasă în manuscris, a doua publicată) împotriva detractorilor săi. Deși conține unele inexactități și aprecieri subiective, lucrarea lui Luca Vornea a fost singura contribuție românească consacrată vieții și operei lui Lazăr Șăineanu, cu ocazia împlinirii vârstei de 70 de ani și a 50 de ani de activitate publicistico-științifică (în 1929).

Constantin Șăineanu, fratele mai mic al lui Lazăr, a evocat viața și opera științifico-filologică a fratelui său dispărut în plină putere creatoare³⁵⁶. Trecând peste accentele subiective firești în cadrul acestei categorii de evocări, contribuția lui C. Șăineanu, apărută și în limba franceză³⁵⁷, a fost prima trecere în revistă a *întregii opere filologice* a fratelui său, accentul punându-se pe preocupările științifice orientalistice ale lui Lazăr Șăineanu, mort la Paris. În *Amintirile*³⁵⁸ sale, Constantin Șăineanu a făcut referiri și la studiile și activitatea filologică-orientalistă a fratelui său Lazăr, la Paris și Leipzig (1887-1889) și la București (1885-1900). A precizat motivele, subiective și obiective, ce l-au determinat pe fratele său mai mare să se stabilească la Paris (1901).

Trebuie să amintim și contribuțiile autobiografice³⁵⁹ ale lui Lazăr Șăineanu, în care acesta a oferit numeroase detalii inedite și interesante despre activitatea sa *orientalistă*. Noi informații despre viața și opera lui Lazăr Șăineanu conțin și contribuțiile semnate de Virgiliu Florea³⁶⁰, Lucia Wald³⁶¹ sau D. Macrea³⁶².

Preocupările filologice orientalistice de tinerețe (1889-1901) ale lui Constantin Șăineanu (1869-m. după 1947) nu au stărnit interesul nici unui cercetător român al *studiilor orientale* în România la cumpăna dintre secole. Prin urmare, nu dispunem în prezent nici măcar de un modest articol despre viața și primele încercări de filologie orientală ale lui Constantin Șăineanu, cu excepția volumului autobiografic *Amintiri*, deja menționat anterior. Autorul a precizat condițiile în care a studiat la

³⁵² Luca Vornea, *Lazăr Șăineanu, schiță biografică urmată de o bibliografie critică*, cu un portret și patru anexe, Editura "Adevărul" S.A., București, 1928, VIII+152 p.

³⁵³ *Ibidem*, pp. 1-39 (*Schiță biografică*).

³⁵⁴ *Ibidem*, pp. 41-125 (*Bibliografie critică*).

³⁵⁵ *Ibidem*, pp. 127-150.

³⁵⁶ Constantin Șăineanu, *Lazăr Șăineanu (1859-1934). O activitate de jumătate de secol în serviciul științei*, București, 1935, 47 p.

³⁵⁷ Idem, *Lazare Sainéan. Le grande philologue (1859-1934). Sa vie et son oeuvre, avec 5 annexes*, Bucarest, 67 p. in-8°.

³⁵⁸ Idem, *Amintiri*, Editura "Universul" S.A., București, 1947, pp. 18-19; 61-62; 68-69; 152-153.

³⁵⁹ Lazăr Șăineanu, *O carieră filologică (1885-1900). I. Istoricul unei împământeniri. Memoriu autobiografic*, București, 1901, VIII+96 p.; idem, *Une carrière philologique en Roumaine. Les péripéties d'une naturalisation. Memoire autobiographique*, Ed. Larousse, Paris, 1901, VIII+56 p.; idem, *Histoire de mes ouvrages*, în idem, *Les sources indigènes de l'etymologie française*, tome III-e: *Recherches complémentaires*, Paris, 1929.

³⁶⁰ Virgiliu Florea, *Lazăr Șăineanu (1859-1934) către Moses Gaster*, în "Anuarul de Folclor", nr. 3-4/1983, Cluj-Napoca, pp. 266-319.

³⁶¹ Lucia Wald, *Lazăr Șăineanu - omul și opera*, în "Memoriile Secției de Științe filologice, literatură și arte a Academiei", t.VI, 1984, București, pp. 43-51.

³⁶² D. Macrea, *Lazăr Șăineanu*, în idem, *Contribuții la istoria lingvisticii și filologiei românești*, E.Ș.E., București, 1978 (456 p.), pp. 162-183.

Paris (1888-1891) și Leipzig (1891-1892) *filologia orientală*. A devenit doctor în filologia orientală al Universității din Leipzig în 1892. În anii următori a elaborat și publicat modeste contribuții în domeniul său de inițiere. În 1901 a fost respins, de către Ioan Bogdan, de la concursul pentru obținerea unei burse pentru studiul limbii turco-osmane. Deziluzionat și resemnat, a renunțat la preocupările sale de orientalistă, pentru care avea totuși pregătirea universitară de specialitate³⁶³. Folosind cu circumspecția de rigoare afirmațiile memorialistului, unele dintre ele pătimește, cu o puternică încărcătură subiectivă, nu putem totuși ignora observația pe care acest "modest soldat de jertfă", filolog orientalist nerealizat, a făcut-o, prin 1895-1896, în legătură cu gradul de receptare a importanței studiilor orientalistice în România: era foarte greu, dacă nu imposibil, să fie editată o "revistă semitică [de orientalistă-semiologie] (...) în țara noastră, unde *studiile orientaliste evocă un zâmbet de ironie la intelectualii noștri*. (...) Noi nu suntem încă pregătiți pentru asemenea studii, *poate peste câteva decenii să le simțim nevoia* [compl. și subl. D.P.]"³⁶⁴.

Viața și opera științifică ale orientalistului transilvănean dr. **Andrei Antalfy** (1877-1958) au fost studiate de Doroteea Sasu³⁶⁵, Valeriu Nițu³⁶⁶ sau Ludovic Demény³⁶⁷. Acești autori au amintit principalele momente și etape cronologice ale vieții, studiilor de cariere orientalistice ale savantului târgmureșan, au analizat sumar *preocupările de orientalistă (istorie și filologie)* ale acestuia, locul și rolul lor în dezvoltarea orientalisticii interbelice românești.

În ceea ce mă privește, am reluat studiul vieții și activității științifice ale dr. Andrei Antalfy, raportându-le, pe de o parte, la evoluția preocupărilor românești de orientalistă (cărora contribuțiile savantului transilvănean li s-au integrat organic), iar pe de altă parte, la relațiile de colaborare științifică cu N. Iorga (unul dintre promotorii dezvoltării orientalisticii românești din perioada interbelică), pe baza informațiilor inedite ale corespondenței dintre cei doi istorici³⁶⁸. În concluzie, am precizat: "*Les contributions turcologiques d'Andrei Antalfy sont le résultat de son activité scientifique d'historien-orientaliste, une composante de l'activité d'orientaliste. L'activité d'historien-orientaliste (turcologue) n'a donc représenté qu'un aspect de ses préoccupations dans la domaine de l'orientaliste. En guise de conclusions, nous pouvons affirmer que le dr. Andrei Antalfy a été un orientaliste roumain transylvain ayant des préoccupations solides et fructueuses dans la domaine de l'arabistique-iranistique (l'activité de philologue-traducteur) et de la turcologie (l'activité d'historien), tout en faisant la remarque que les deux catégories d'activité ne peuvent pas être bien délimitées, car elles connaissent une interpenetration et une complémentarité déterminées justement par l'évolution historique objective de l'orientaliste*"³⁶⁹.

Viața și opera științifică, de *orientalist-arabist* și *-iranist*, ale ploieșteanului **Gheorghe Popescu-Ciocănel** (1869-1929) au fost studiate de I. Simache – P. D.

³⁶³ C. Săineanu, *Aminții*, pp. 118-66, 152-153.

³⁶⁴ *Ibidem*, p. 48.

³⁶⁵ Dorothée Sasu, *André Antalfy et les études orientales en Roumanie*, în "S.A.O.", vol. I, 1957, București, 1958, pp. 344-347.

³⁶⁶ Valeriu Nițu, *Antalfy Endre*, în Ioan Chiorean, Ladislau Kocziány, Valeriu Nițu, *Profiluri mureșene*, vol. I (308 p.), Târgu-Mureș, 1971, pp. 270-276.

³⁶⁷ Ludovic Demény, *Andrei Antalfy*, în *E.I.R.*, 1978, p. 36.

³⁶⁸ Dan Prodan, *L'orientaliste transylvain dr. Andrei Antalfy*, în "T.R.", volume V, no. 1/Spring 1996, Cluj-Napoca, pp. 90-100.

³⁶⁹ *Ibidem*, p. 97.

Popescu³⁷⁰ și de Viorel Bagiacu³⁷¹. Autorii au amintit principalele repere cronologice ale vieții, au subliniat coordonatele activității didactico-științifice ale profesorului ploieștean, au enumerat și analizat sumar *contribuțiile de orientalistice* ale acestui inimos și entuziast orientalist român, nerealizat însă, didactic și științific, pe măsura pregătirii universitare de specialitate.

Activitatea de *orientalist-arabist* a lui *Silvestru Octavian Isopescu* (1878-1922), primul traducător al *Kur'ân-ului* din limba arabă în românește³⁷², a fost studiată de dr. Nicolae Neaga³⁷³, drd. Gheorghe Speranță³⁷⁴, dr. Atanasie Negoită³⁷⁵ și dr. Mircea Păcurariu³⁷⁶. Toți acești autori, citându-se succesiv, au amintit de studiile de specializare din domeniul *limbilor semitice* (inclusiv *araba*) ale acestui geniu filologic bucovinean, la Universitatea din Viena (1900-1908). S.O. Isopescu și-a dovedit erudiția în sfera *filologiei arabe* traducând după *originalul arab*, prefăcând și publicând *Coranul* în limba română (Cernăuți, 1912, 538 p.). Dr. Andrei Antalfy, el însuși traducător al *Kur'ân-ului* din arabă în maghiară, deși nu s-a ocupat în mod special de *activitatea filologică arabistică* a lui S. O. Isopescu, a precizat în legătură cu prima traducere în românește a "Cărții sfinte islamice": "Veți crede, pe modesta mea garanție, că ea [traducerea] rezistă comparației cu cele ma bune tălmăcirii, vechi și moderne, ale Coranului (...). (...) O traducerea a cărei notă caracteristică este respectarea, uneori până la minuțiozitate, a particularităților chiar și stilistice ale originalului, cum este cazul tălmăcirii românești a *Coranului*, făcută de Isopescu, o astfel de operă presupune din partea traducătorului o cunoaștere mai mult decât mediocră a limbii arabe (...) [compl. și subl. D.P.]"³⁷⁷.

Și activitatea unui alt *orientalist-arabist român*, *Vasile Radu* (1887-1940), a fost cercetată de C.C. Giurescu³⁷⁸, I.D. Ștefănescu³⁷⁹, drd. Gheorghe Speranță³⁸⁰, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru³⁸¹ sau dr. Mircea Păcurariu³⁸². Acești cercetători au amintit de cursurile și specializarea lui V. Radu în domeniul *limbilor orientale* (inclusiv *araba*) la Institutul Catolic (diplomat în limba și literatura arabă), și la *Ecole des Hautes Etudes* (1921-1927) din Paris. Vasile Radu și-a demonstrat competența în sfera *filologiei arabe* prin traducerea, după *originalul arab*, prefăcarea și publicarea ediției critice a *Călătoriei patriarhului Macarie, al Antiochiei în Orient, în Moldova și în Valahia* [1653-1658], 1927-1949: VI + 99 p. + IX pl. + 441 p. text arab și traducere franceză. Deși incompletă, această *unică ediție critică* (până acum) a

³⁷⁰ I. Simache-P.D. Popescu, *Un orientalist ploieștean, Gheorghe Popescu-Ciocănel*, extras, Muzeul de istorie al județului Prahova, Ploiești, 1969, 18 p.

³⁷¹ Viorel Bagiacu, *Gheorghe Popescu-Ciocănel*, în "S.A.O.", VIII, 1971, București, pp.278-279.

³⁷² O altă traducere a fost realizată și editată de curând: *Coranul cel Sfânt. Traducerea sensurilor și comentarii*, traducere și editare: Asociația Studenților musulmani din România, ediția I, Editura Islam, Timișoara, 1998, 2252 p.

³⁷³ Pr. prof. dr. Nicolae Neaga, *Un orientalist român-S.O. Isopescu (1878-1922)*, în "M.M.S.", anul XXXIII, nr. 5-6/7-mai-iunie-iulie 1957, Iași, pp. 468-472.

³⁷⁴ Drd. Gheorghe Speranță, *Clerici romani orientaliști. III. Pr. Silvestru Octavian Isopescu (1878-1922)*, în "S.T.", seria a II-a, anul XIX, nr.5-6/mai-iunie 1967, București (pp.359-374), pp.363-366.

³⁷⁵ Pr. dr. Atanasie Negoită, *50 de ani de la moartea lui Silvestru Octavian Isopescu, primul orientalist român, traducător din siriacă*, în "G.B.", anul XXXI, nr. 9-10/septembrie-octombrie 1972, București, pp.1036-1041.

³⁷⁶ Pr. prof. univ. dr. Mircea Păcurariu, *Isopescu, Silvestru Octavian*, în idem, *Dicționarul teologilor romani*, Editura "Univers Enciclopedic", București, 1996 (503 p.), pp.214-215.

³⁷⁷ Dr. Andrei Antalfy, *Sistemul religios al islamului*, în revista "Scânțieri", anul I, nr. 5-6/1938, Târgu-Mureș (pp.3-9), p.5.

³⁷⁸ C. C. Giurescu, *Preotul Vasile Radu*, în "R.I.R.", X, 1940, București, pp.491-493.

³⁷⁹ I. D. Ștefănescu, *Părintele profesor Vasile Radu*, în "B.O.R.", anul LVIII, 1940, București, pp.716-718.

³⁸⁰ Drd. Gheorghe Speranță, op.cit., V. Pr. Vasile Radu (1887-1940), loc. cit., pp.371-374.

³⁸¹ M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Paul din Alep, în Călători străini*, vol.VI, E.Ș.E., București, 1976, pp.16-20; 21-307 (*Călătoria patriarhului Macarie al Antiochiei în Moldova și Tara Românească*), passim.

³⁸² Pr. prof. univ. dr. Mircea Păcurariu, *Radu Vasile*, în idem, loc. cit., p.375.

textului arab³⁸³ a fost folosită ca ediție de bază pentru traduceri ulterioare în alte limbi europene (printre care și în românește, în 1976³⁸⁴), ceea ce demonstrează, încă o dată, valoarea științifică europeană a acestei contribuții românești de *orientalistă-arabistică*.

Încă din 1944, Dumitru Imbrescu a recenzat³⁸⁵ trei "studii de turcologie" ale lui H.Dj. Siruni (1890-1973), publicate în perioada 1940-1941. În concluzie, recenzorul a precizat că "toate aceste trei lucrări inaugurează o serie de cercetări [de turcologie], orientate pe materialul documentar turcesc aflat în arhivele noastre [din România-compl. D.P.]"³⁸⁶ și a atras atenția istoricilor români asupra *turcologului* H.Dj. Siruni și a "interesantelor sale studii" de *turcologie*.

Mihail Guboglu l-a omagiat³⁸⁷ pe H.Dj. Siruni la împlinirea vârstei de 80 de ani. Autorul a amintit principalele momente și etape ale vieții și direcții ale activității didactico-științifice în domeniile *turcologiei* și *armenisticii* ale octogenarului Siruni. Acesta "este primul învățat din România care (...) a inaugurat publicarea documentelor turcești din arhivele românești. Aproape toate traduceri sale din prețioasele izvoare turcești din arhivele noastre sunt însoțite de facsimile și de textul original"³⁸⁸. Concomitent, "a desfășurat o bogată activitate didactică în domeniul orientalisticii române, prin predarea limbilor clasice și moderne, turcă și armeană"³⁸⁹. Bibliografia contribuțiilor de turcologie și armenistică ale lui H.Dj. Siruni, edite și inedite, depășește cifra de 200. În concluzie, Mihail Guboglu a afirmat că "H.Dj. Siruni (...) a îmbogățit orientalistica în ramurile ei cele mai reprezentative: armenistica și *turcologia*, cu multe lucrări prețioase. (...) Timp de o jumătate de veac (...), H.Dj. Siruni a desfășurat o febrilă activitate pentru dezvoltarea orientalisticii române [subl. D.P.]"³⁹⁰.

Nicolae Ghinea, în *necrologul*³⁹¹ publicat la moartea lui H.Dj. Siruni, în 1973, a reiterat principalele coordonate ale activității științifico-didactice în domeniul *turcologiei* și *armenisticii* ale neobositului și harnicului cercetător H.Dj. Siruni a fost "unul din cei mai importanți reprezentanți ai orientalisticii românești din ultimii cincizeci de ani, care, prin cercetările sale și vastele cunoștințe în domeniul *turcologiei* și armenologiei, a contribuit la o mai profundă cunoaștere a trecutului nostru istoric (...). *Studiile orientale în România au avut în persoana sa un neobosit animator* [subl. D. P.]"³⁹².

Dan Slușanschi³⁹³ și Georgeta Penelea³⁹⁴ au prezentat sumar viața și opera științifico-didactică ale lui H.Dj. Siruni, scoțând în evidență *preocupările constante* și enumerând *principalele contribuții de orientalistă-turcologie* ale acestui savant de origine armeană, stabilit în România.

³⁸³ Vezi și observațiile pertinente ale lui Andrei Antaiffy, *op.cit.*, pp.5-6: "să atrag atenția asupra unui caz[traducerea amintită] de reimprospătare a interesului la noi pentru astfel de studii [de orientalistă-arabistică-compl. și subl. D.P.]".

³⁸⁴ Vezi *supra*, nota nr. 376.

³⁸⁵ Vezi *supra*, nota nr. 119.

³⁸⁶ D. Imbrescu, *op.cit.*, *loc.cit.*, p.162.

³⁸⁷ Mihail Guboglu, *H.Dj. Siruni la 80 de ani*, în "R.A.", anul XLVII, vol.XXXII, nr.2/1970, București, pp.652-655.

³⁸⁸ *Ibidem*, p.654.

³⁸⁹ *Ibidem*.

³⁹⁰ *Ibidem*, p.655.

³⁹¹ Nicolae M. Ghinea, *H. Dj. Siruni (1890-1973)*, în "R.A.", anul L, vol. XXXV, nr.2/1973, București, pp.413-414.

³⁹² *Ibidem*, p.414.

³⁹³ D[an] Slușanschi], *H. Dj. Siruni*, în "S.A.O.", IX, 1977, Bucurest, pp.168-169.

³⁹⁴ Georgeta Penelea, *Siruni Hagop Djolonian*, în *E.I.R.*, 1978, P.299.

Viața și activitatea științifico-didactică, în domeniul orientalisticii ale lui *Aurel Decei* (1905-1976) au fost studiate de Pompiliu Teodor³⁹⁵, Vasile Netea³⁹⁶, Ion Berciu³⁹⁷, Virgil Ciocâltan³⁹⁸, Damaschin Mioc³⁹⁹, Mihai Maxim⁴⁰⁰ și Mihail Diaconescu⁴⁰¹. Autorii au precizat etapele formării științifico-didactice ca *orientalist-turcolog* ale lui Aurel Decei la Istanbul (1932-1933; 1940-1947) Paris și Berlin (1933-1935) și principalele repere ale activității sale istoriografice-turcologice în țară sau în străinătate (1935-1976). S-a întreprins, de asemenea, o analiză a contribuțiilor turcologice ale lui Aurel Decei în diferite direcții de cercetare istorică. Toate aceste studii au condus la concluzia că savantul a fost *unul din cei mai mari orientaliști-turcologi români* din secolul al XX-lea și că opera sa istoriografică, bogată și temeinică, fundamentată pe izvoare istorice otomano-orientale inedite sau editate, însă nevalorificate științific, va trece cu succes examenul Timpului, Supremul Judecător. S-a subliniat, de asemenea, că Aurel Decei a efectuat cercetări în arhivele turcești din Istanbul, unde a descoperit, printre altele, copia contemporană a unui *'ahidnâme* acordat de sultanul Mehmed II lui Ștefan cel Mare, tradusă în românește și publicată în 1945. Turcologul român a folosit *direct* izvoarele istorice orientalo-otomane, documentare, cronistice, epigrafice etc., pe baza acestora oferind o nouă viziune asupra caracteristicilor și evoluției vieții culturale din Imperiul otoman, a raporturilor politico-diplomatice, juridice, militare etc. româno-otomane în evul mediu.

Viața și opera științifico-didactică orientalistico-turcologică ale altui turcolog român, *Mihail Guboglu* (1911-1989) au fost studiate de Damaschin Mioc⁴⁰², Mihai Maxim⁴⁰³, Gh. I. Ioniță⁴⁰⁴, Anca Radu⁴⁰⁵ și Elena Gheorghe⁴⁰⁶. Acești cercetători au trecut în revistă atât activitatea profesională, științifico-didactică a turcologului român (1938-1989), cât și contribuțiile istoriografice turcologice elaborate și publicate de-a lungul amintitei jumătăți de veac. Cu temeinice studii și articole, cu ediții de documente și cronici otomane referitoare la relațiile româno-otomane, cu lucrări fundamentale în diferite direcții de cercetare turcologică, operei turcologice a lui Mihail Guboglu, întreruptă brusc la dispariția intempestivă a savantului aflat încă în plină putere creatoare, i se potrivește profunda semnificație a *hadîs*-ului muhamedan: "moartea unui om de știință înseamnă dispariția unei lumi", după cum, inspirat, a concluzionat în acest caz turcologul Mihai Maxim.

L-am cunoscut *personal* pe regretatul turcolog Mihail Guboglu, cu care am discutat, la 15 februarie 1989, despre Institutul de Turcologie de la Iași (1940-1945) și primii ani ai activității sale științifico-didactice turcologice (1938-1946). Informațiile,

³⁹⁵ [Pompiliu Teodor], *Aurel Decei (1905-1976)*, în "A.I.I.A.C.N.", XIX, 1976, Cluj-Napoca, pp.429-431.

³⁹⁶ Vasile Netea, *Aurel Decei (1905-1976)*, în "R.R.H.", t. XV, no.4/1976, Bucurest, pp.781-785.

³⁹⁷ Ion Berciu, *In memoriam Aureli Decei*, în "Apulum", XV, 1977, Alba-Iulia, pp.769-772.

³⁹⁸ Virgil Ciocâltan, *Aurel Decei*, în "S.A.O.", IX, 1977, Bucurest, pp.170-172; idem, *Cuvânt înainte*, în Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman până la 1656*, E.Ș.E., București, 1978 (412 p.), pp.7-10.

³⁹⁹ Damaschin Mioc, *Decei Aurel*, în *E.I.R.*, 1978, pp.121-122.

⁴⁰⁰ Mihai Maxim, *L'héritage scientifique d'un grand orientaliste roumain (Aurel Decei)*, în "R.R.H.", XIX-e année, nr.1/1980, Bucurest, pp.61-71; idem, *Țările Române și Îalta Poartă*, 1993, pp.35-36, 38, 66, 79, 269, 273.

⁴⁰¹ Mihail Diaconescu, *Aurel Decei*, în "Transilvania", XVIII, nr.7/1989, Sibiu, pp.45-47.

⁴⁰² Damaschin Mioc, *Guboglu Mihail*, în *E.I.R.*, 1978, pp.164-165.

⁴⁰³ Mihai Maxim, *Mihail Guboglu (1911-1989)*, în "C.L.S.O.", nr.1, 1989, coordonatori: prof. univ. dr. Gh. I. Ioniță, lect. univ. dr. Mihai Maxim, București, 1990, pp.275-277 (și *bibliografie selectivă* întocmită de Cristina Codarcea, pp.279-286).

⁴⁰⁴ Gh. I. Ioniță, *Mihail Guboglu (1911-1989)*, în "A.U.B.I.", XXXVIII, 1989, București, pp.106-108.

⁴⁰⁵ Anca Radu, *Profesorul Mihail Guboglu la 70 de ani*, în "A.I.I.A.X.I.", XIX, 1982, Iași, pp.923-924.

⁴⁰⁶ Elena Gheorghe, *Mihail Guboglu, membru corespondent al Societății turce de istorie*, în "R.A.", LVIII, vol. XLIII, nr.3/1981, București, pp.377-382.

interesante și inedite, pe care distinsul amfitrion mi le-a oferit cu generozitate, cu această ocazie, le-am valorificat într-un prim studiu despre activitatea științifico-didactică turcologică a lui Franz Babinger la Iași (1937-1943)⁴⁰⁷.

Inițierea, specializarea și activitatea științifico-didactică orientalistico-turcologică ale *Măriei-Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru* (născută în 1912) au fost studiate de Florin Constantiniu⁴⁰⁸. Acesta a amintit de specializarea la Paris, la *École des Langues Orientales Vivantes* (1937-1938), în domeniul orientalisticii filologice-istorice, a cercetătoarei bucureștene, în continuarea inițierii în acest domeniu, realizată la București (1935-1937) sub conducerea lui Franz Babinger. Fl. Constantiniu a precizat și principalele direcții de cercetare istorică în acest domeniu abordate de M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru: istoria Imperiului otoman, evoluția relațiilor româno-otomane (secolele XIV-XIX), studii de istoriografie orientalistico-turcologică românească în epocile modernă și contemporană, editarea de izvoare cronistice europene și orientale (relatările de călătorie ale lui Paul din Alep prin Țările Române) referitoare la istoria românilor.

O cunosc *personal* pe d-na M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, cu care am discutat (la 15 februarie 1989) și am corespondat (în 1990) despre activitatea științifico-turcologică a lui Franz Babinger în România (1935-1943), aspectele colaborării științifice N. Iorga-Franz Babinger (pe cei doi savanți d-sa i-a cunoscut *personal*, fiindu-le studentă și, ulterior, discipolă), înființarea, organizarea, funcționarea etc. Institutului de Turcologie de la Iași, studiile de orientalistico-turcologie în România. D-sa a corespondat cu Franz Babinger în perioada 1935-1944, dar a ars aceste scrisori înainte de intrarea Armatei Roșii în București (30 august 1944). Deosebit de interesante s-ar dovedi *Amintirile* sau *Memoriile* acestei "surse istorice și istoriografice vii" care este d-na M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, în legătură cu evoluția preocupărilor românești de *orientalistico-turcologie*, începând cu anul 1935.

Nu pot încheia această sumară trecere în revistă a bio-bibliografiilor analitice consacrate orientaliștilor-turcologilor, români și străini, care au activat în România în perioada 1878-1948, fără a aminti de personalitatea și activitatea diplomatico-culturală în România (1931-1944) ale lui *Hamdullâh Suphî Tanrıöver* (1885-1966). Universitarul, ministrul Educației Naționale, patriotul, omul de cultură și diplomatul turc H.S. Tanrıöver a fost ministru și ambasador al Republicii Turcia în România (1931-1944). În această calitate oficială a avut o contribuție decisivă la organizarea unor cicluri de conferințe, cu tematică istorico-culturală, despre Republica Turcia și relațiile româno-otomane în epocile medii și modernă. A sprijinit minoritățile turcă și tătară (musulmane) și găgăuză (turci creștini) din România, pe plan politic, economic, cultural, religios, organizarea sau modernizarea învățământului confesional, dezvoltarea presei în limba turcă etc. Din punctul de vedere al temei mele de cercetare, H.S. Tanrıöver a avut un rol important în înființarea, angajarea cu *personal* de specialitate, dotarea cu cărți și hărți istorice și susținerea morală a activității didactico-științifice din cadrul *Institutului de Turcologie de la Iași* (1940-1945).

De asemenea, H.S. Tanrıöver i-a cunoscut *personal* și a colaborat științific cu turcologul german Franz Babinger și cu marele istoric român N. Iorga. În bogatul fond epistolar *Correspondență N. Iorga* de la B.A.R., am descoperit mai multe invitații

⁴⁰⁷ Dan Prodan, *Din tradițiile*, pp. 181-191; 197-198.

⁴⁰⁸ Florin Constantiniu, *Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Maria-Matilda*, în *E.I.R.*, 1978, pp. 32-33.

oficiale din partea Legației Republicii Turcia la București adresate soților Iorga, la manifestările culturale și la dineurile organizate cu diferite ocazii. Am descoperit și scrisoarea de răspuns a lui H.S. Tanrıöver, din 17 septembrie 1935, adresată lui N. Iorga, în legătură cu unele chestiuni de ordin istorico-filologic legate de trecutul comun româno-otoman⁴⁰⁹.

Despre viața și opera politico-diplomatică culturalo-literară etc. ale lui H.S. Tanrıöver au scris: Mustafa Baydar⁴¹⁰, M. Acaroğlu - M. Türker⁴¹¹, dr. Fethi Tevetoğlu⁴¹², Mihail Guboglu⁴¹³ sau Mehmed Ali Ekrem⁴¹⁴. Nu trebuie uitate nici editarea sau reeditarea operelor literare, amintirilor, sau conferințelor originalului literat turc⁴¹⁵, cu referiri și informații interesante și pitorești și despre România (cu populațiile turcă, tătară și găgăuză de aici).

*

* *

Referitor la *Institutul de Turcologie de la Iași (1940-1943)* și la biblioteca sa de specialitate, s-a scris puțin și sporadic, fără ca istoria acestei instituții să fi constituit obiectul unor preocupări și cercetări sistematice până în 1993. În primul rând, Institutul de Turcologie de la Iași s-a făcut cunoscut, în țară și peste hotare, prin publicațiile editate sub egida sa⁴¹⁶.

Date succinte, cu caracter statistic, au oferit *Anuarele Universității Mihăilene "Alex. I. Cuza" din Iași pe anul academic 1938-1939*⁴¹⁷, sau pentru perioada 1939-1945⁴¹⁸. Orientalistul polon Jan Reyhman a amintit de organizarea și funcționarea Institutul de Turcologie de la Iași, legând această instituție de numele și activitatea lui Franz Babinger⁴¹⁹.

Aurel Decei - Nicoară Beldiceanu⁴²⁰, Mihail Guboglu⁴²¹, Mihai Maxim⁴²², Tahsin Gemil⁴²³, Anca Radu⁴²⁴ sau Constantin Șerban⁴²⁵ au făcut sumare referiri la

⁴⁰⁹ B.A.R., *Correspondență N. Iorga*, vol.415 (1935), ff.220-221; editată de Dan Prodan în *Correspondența Franz Babinger - Nicolae Iorga (1920-1937)*, în "A.I.I.X.I.", XXXVII, 2000, Iași (sub tipar).

⁴¹⁰ Vezi supra, nota nr. 229.

⁴¹¹ M. Acaroğlu - M. Türker, *H. S. Tanrıöver ve Gagauzlar (H.S.T. și găgăuzii)*, în "Türk Yürüdü", VI-nci yili, nr.2/Şubat 1967, Istanbul.

⁴¹² Vezi supra, nota nr. 230.

⁴¹³ Mihail Guboglu, *Notă bibliografică*, la monografia citată supra, la nota nr. 112.

⁴¹⁴ M. A. Ekrem, *Relațiile româno-turce*, pp.42-137, *passim*; idem, *Din istoria*, pp.115-198, *passim*.

⁴¹⁵ H. S. Tanrıöver, *Günebakan (Floarea soarelui)*, Ankara, 1929; idem, *Dağ Yolu (Calea către munte)*, ediția I-a, Ankara, 1928 (cu caractere arabe), ed. a II-a, Ankara, 1931 (cu "noile caractere turcești"-în alfabet latin), ed. a III-a, editată de dr. Fethi Tevetoğlu, 1987, Izmir, 205 p. (vezi și nota bibliografică semnată de Mihail Guboglu, în "A.I.I.A.X.I.", XXV/2, 1988, Iași, pp.616-617).

⁴¹⁶ Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *La Campagne de Timûr en Anatolie(1402)*, Imprimeria Națională, București, 1942, VIII+180 p.+5 hărți; *Die Vita (Menâkıbnâme) des Schejch Bedr ed-Din Mahmûd, gen. Ibn Qâdi Samauna, von Chalil bin Ismâ'il I.Teil: Urtext*, herausgegeben von Franz Babinger, Editura Otto Harrassowitz, Leipzig, 1943, 124 p.

⁴¹⁷ Vol. XXIV, publicat de Mihai David, Editura Universității Mihăilene, Iași, 1943, p.7.

⁴¹⁸ 1939-1959, [vol. XXV], redactor responsabil: conf. D. Gafițanu, București, 1960, pp. 17; 21; 30; 34; 40; 42.

⁴¹⁹ Jan Reyhman, *Parç slow o Rumunskie Orientalistye*, în "P.O.", nr.3/1956, Warszawa, pp. 525; 528.

⁴²⁰ Aurel Decei - Nicoară Beldiceanu, *K.M.R.*, 1949, p. 334.

⁴²¹ Mihail Guboglu, *Franz Babinger*, în "S.A.O.", VII, 1968, Bucurest, p. 233; idem, *Pe marginea lucrării lui Franz Babinger despre istoriografia otomani*, în "A.I.I.A.X.I.", XXIII/2, 1986, Iași, pp.853-854.

⁴²² Mihai Maxim, *Limba turco-osmană*, p. 18, nota nr. 11 bis: "sporadic, cursuri de limbă turcă s-au mai ținut (...) și la Institutul de Turcologie de la Iași (1940-1945)"; idem, *Mihail Guboglu*, p. 276.

⁴²³ Tahsin Gemil, *Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană în documente turcești (1601-1712)*, D.G.A.S., București, 1984, p. 5, nota nr. 2, unde s-au oferit date generale despre institut, subliniindu-se faptul că "Institutul de

organizarea și funcționarea de scurtă durată a acestei instituții, unele repere cronologice menționate fiind eronate. Ștefan S. Gorovei⁴²⁶, Lucian Năstasă și Petre Țurlea⁴²⁷ au publicat unele documente oficiale *inedite* despre institutul ieșean, descoperite la A.N.R.D.J. Iași. În *Memoriile*⁴²⁸ sale, prof. Iorgu Iordan, fostul decan al F.L.F. din Iași la sfârșitul anilor 1930, a reamintit împrejurările în care, în aprilie 1939, conducerea Rectoratului ieșean a perfectat, împreună cu H.S. Tanriöver și Franz Babinger, condițiile și detaliile înființării Institutului de Turcologie de la Iași, în 1939-1940.

Alexandru Zub a analizat condițiile, obiective și subiective, în care a fost organizat și a funcționat Institutul de Turcologie din capitala Moldovei, ca o etapă firească a procesului de fundamantare instituțional-statală a cercetării și activității științifice în țara noastră⁴²⁹.

Pe baza cercetării fondurilor arhivistice *Universitatea din Iași - Rectorat și Universitatea din Iași - Facultatea de Litere și Filosofie* (1937-1948), păstrate la A.N.R., D.J. Iași, am elaborat și am publicat în 1993 un studiu despre Institutul de Turcologie de la Iași și Franz Babinger⁴³⁰. Am insistat, folosind documente inedite, asupra principalelor momente cronologice ale "preistoriei" și "istoriei" acestui institut unic în felul său, caracteristicilor și realizărilor activității universitare didactico-științifice desfășurate în cadrul acestei instituții etc. În legătură cu biblioteca de specialitate a institutului, pe baza inventarelor inedite ale cărților de *orientalistică-turcologie* ce i-au aparținut, am realizat o analiză și o repartizare tematică ale acestora, pregătind întregul material pentru tipar⁴³¹. În concluzie am precizat că acest fond de carte de specialitate a constituit "(...) o *bibliotecă bine dotată, înzestrată cu lucrări și periodice de referință în domeniul său* [al turcologiei - subl. și compl. D.P.]"⁴³².

*

* *

Datorită tematicii istoriografice a prezentei lucrări, *izvoarele istorice* folosite la elaborarea ei se clasifică în trei categorii: *documentare, narrative și memorialistice*.

La rândul lor, *izvoarele istorice documentare* folosite se împart în *edite și inedite*. Dintre cele *edite*, am folosit, am analizat și am stabilit rolul și locul *documentelor otomane* publicate în Principatele Române/România, în perioada

Turcologie din Iași a creat o bază morală și materială (și-a constituit o bibliotecă de specialitate deosebit de valoroasă) importantă pentru activitățile ulterioare în domeniu".

⁴²⁴ Vezi supra, nota nr.405, pp.923-924.

⁴²⁵ Constantin Șerban, *Biblioteca savantului Nicolae Iorga (I)*, în "R.I.", s.n., t.II, nr.1-2/ianuarie-februarie 1991, București (pp.85-97), p.86.

⁴²⁶ Ștefan S. Gorovei, "școala nouă" de istorie. *Mărturi documentare (I)*, în "A.I.I.A.X.I.", XXII/I, 1985, Iași, p.339.

⁴²⁷ Ștefan S. Gorovei, Lucian Năstasă, Petre Țurlea, "școala nouă" de istorie. *Mărturi documentare (III)*, în "A.I.I.A.X.I.", XXIV/II, 1987, Iași, pp.429-430, doc. nr.6.

⁴²⁸ Iorgu Iordan, *Memorii*, vol.II, Editura Eminescu, București, 1977, pp.293-294; 342.

⁴²⁹ Al. Zub, *Istorie și istorici în România Interbelică*, 1989, pp.141-143, 181-182, 326.

⁴³⁰ Dan Prodan, *Din tradițiile*, pp.164-201.

⁴³¹ Idem, *Biblioteca Institutului de Turcologie de la Iași*, în "Mentor XXI", an II, nr.8(9), martie-mai 2000, Botoșani, p.3A.

⁴³² Idem, *Din tradițiile*, p. 195; idem, *Biblioteca*.

c.1850–c.1950⁴³³, în cadrul *preocupărilor românești de orientalistică-turcologie*. Aceste izvoare istorice au fost preluate fie din unele culegeri de documente, lucrări științifice sau periodice, editate în diferite țări europene sau chiar în România (cum au procedat Theodor Codrescu, Eudoxiu de Hurmuzaki și colaboratorii, D.A. Sturza, Ghenadie Petrescu și C. Colescu-Vartic, B.P. Hașdeu, Alex. Papiu-Ilarian), fie din fondurile documentare ale unor arhive, biblioteci sau muzee de stat ori particulare din Europa sau țara noastră (N. Iorga, C.G. Mano, I.C. Filitti, Andrei Veress, D.Z. Fumică, Mihai Regleanu, gen. Radu Rosetti, N. Bănescu). În ambele cazuri, documentarele otomane originale fuseseră anterior traduse în limbile latină, greacă, slavă, italiană, germană, română, polonă, franceză, sârbă sau maghiară. Nefiind *turcologi* (istorici sau filologi), autorii anterior pomeniți nu au putut consulta *direct* documentele otomane în original, ci *mijlocit*, prin intermediul amintitelor traduceri.

Alte documente otomane referitoare la Țările Române și la relațiile româno-otomane au fost descoperite în urma unor cercetări, cu caracter de pionierat, în arhive, biblioteci sau muzee din Istanbul (Aurel Decei, Andrei Antalfy), ori a parcurgerii fondurilor otomano-orientale din arhivele de la București (H. Dj. Siruni), din Biblioteca Academiei Române (M.M. Alexandrescu-Dersca) sau Biblioteca egipteană de la Cairo (Andrei Antalfy). Ultimii patru istorici amintiți au fost specialiști *turcologi*, ceea ce le-a permis accesul *direct* la documentele originale otomane.

Conceptia, metoda și condițiile tehnice de editare ale documentelor originale otomane reflectau *în fapt* cerințele și exigențele științifice și nivelul de dezvoltare ale

⁴³³ Theodor Codrescu, *Uricariul cuprinzătoriu de Hrisoave, Anafore și alte Acte, din sutele a XIV-a, ..., a XIX-a*, Tipografia "Buciumul Românesc", Iași, vol. I–XXV, 1852–1895, *passim*; Eudoxiu de Hurmuzaki (și colaboratorii), *Documente privitoare la istoria românilor*, 1199–1836, vol. I–XXI, cu 1–3 părți și 10 vol. suplimentare, în total 45 de vol.; București, 1876–1942, *passim*; *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, publicate de D. A. Sturza, Ghenadie Petrescu și C. Colescu-Vartic, 10 vol., București, 1889–1909, *passim*; B. P. Hașdeu, în "A.I.R.", t. I/1–2, II, București, 1865, *passim*; G. I. Lahovary, *Tălmăcirea prea-Înaltului hât-șerif ce s-a trimis de către Sublima Poartă lui Grigore-Vodă Ghica la anul 1826 (sic) după Încheierea tratatului de pace de la Akerman*, în "C.L.", anul XXI, nr. 6/1887, București, pp. 489–508, 580–591; Al. Papiu-Ilarian, în "T.M.I.R.", vol. II, București, 1863, pp. 307–315; 318–319; 324–327; 351–357; despre N. Iorga–editor de documente otomane, vezi Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*, 1976, pp. 173, poz. nr. 117, 236–287, poz. nr. 356, 361, 374, 376, 385, 386, 398, 399, 400, 405, 432, 438, 439, 444, 445, 494, 585, 587; de asemenea, în prezenta contribuție, *infra*, subcap. II.2 și III.2 (paginile referitoare la Nicolae Iorga); C. G. Mano, *Documente din secolele al XVII-lea – al XIX-lea privitoare la familia Mano*, București, 1907, pp. 172–173; I. C. Filitti, *România față de capitulațiile Turciei*, în "A.A.R.M.S.I.", s. II, t. XXXVIII, 1915, m. 7, București, pp. 181–183; Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. I–XI, *Acte și scrisori* (1527–1690), București, 1929–1939, *passim*; N. Bănescu, *Opt scrisori turcești ale lui Mihnea II "Turcitul"*, în "A.A.R.M.S.I.", s. III, t. VI, 1926, m. 8, București, pp. 177–191+8 fotocopii; D. Z. Fumică, *Documente privitoare la comerțul românesc, 1473–1868*, Tipografia "România Nouă", București, 1931, pp. 3–14; dr. Andrei Antalfy, *Munșai al-Selethin el lui Rukhsanzade Ahmed Feridun, et-tevkii (pomenit și supt numele de Ahmed Feridun Bel nigang)*, ca izvor pentru istoria românilor, în "B.C.I.R.", nr. XII/1984, București, pp. 8–23; idem, *Două documente din Biblioteca Egipteană de la Cairo despre cucerirea Chiilei și Cetății Albe în 1484*, în "R.I.", an XX, nr. 1–3/ianuarie–martie 1934, București, pp. 33–42; H. Dj. Siruni, *O corespondență necunoscută în limba turcească a lui Scahat Calimach, domnul Moldovei*, în "R.I.", anul XVII, nr. 7–9/iulie–septembrie 1931, București, pp. 177–185; idem, *Documente turcești referitoare la evenimentele din 1821–1822*, în "A.R.", vol. IV/1940, București, pp. 259–283; idem, *O năvălire necunoscută a bandelor turcești în Țările Române la 1769 (după documente turcești din Arhivele Statului)*, în "R.A.", vol. IV/1, 1940, București, pp. 6–68+4 facs.; idem, *Două beizadele de la Cenghel-Chid, în lumina documentelor turcești din Arhivele Statului*, în "A.R.", vol. VI/1941, București, pp. 303–310; idem, *Domni români la Poarta Otomană*, București, 1941, 124 p.+XXI planșe; idem, *Acte turcești privitoare la hotarele dunărene ale Țării Românești*, în "R.A.", vol. VI/1, 1942, București, pp. 129–165; idem, *Culegere de facsimile pentru Școala de Arhivistică, seria turcă*, fasc. I (nr. 1–28), București, 1943, 8 p.+28 planșe; Mihai Regleanu, *Zece documente turcești din vremea lui Alexandru Ghica Vodă*, în "B.", vol. II–III, 1939–1940, București, pp. 319–330; gen. Radu R. Rosetti, *Câteva scrisori și documente turcești privitoare la țările noastre*, în "A.A.R.M.S.I.", s. III, t. XXIII, 1940, m. 2, București, pp. 17–25; Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca, *A propos d'un firman du sultan Mustafa II*, în "B.", vol. VII/2, 1944, București, pp. 363–391+1 pl.; Aurel Decei, *Versiunea turcească a confesiunii patriarhului Ghenadie II Scholaris, scrisă la cererea sultanului Mehmed II, extras din un Omagiu înalt Prea Sfinției Sale Dr. Nicolae Bălan, Mitropolitul Ardealului, la douăzeci de ani de arhiepiscopie*, Sibiu, 1940, 39 p.; idem, *Tratatul de pace–sultnâme–Încheiat între sultanul Mehmed al II-lea și Ștefan cel Mare la 1479*, în "R.I.R.", XV, 1945, fasc. IV, București, pp. 465–494+4 facs.

cercetării istorice din acei ani. Se publicau doar traduceri în diferite limbi ale documentelor otomane, cu citarea surselor de preluare, fără întocmirea unei ediții critice, fără realizarea criticii inteme, istorice și filologice, a textului, fără varianta în limba turco-otomană, însoțită de o fotocopie bine realizată tehnic. Doar o singură și laudabilă excepție: înainte de primul război mondial, în 1907, C.G. Mano a publicat un *berât* din 1190 H./1776, acordat familiei sale, în traducere franceză însoțită de o fotocopie a originalului documentului otoman.

În perioada interbelică cerințele și exigențele editării izvoarelor istorice otomane, ale cercetării istorice a trecutului Imperiului otoman și ale relațiilor româno-osmane au sporit, atât la nivelul turcologiei europene, cât și a celei românești. Atitudinea față de izvorul istoric otoman și de editarea acestuia, s-a modificat "în bine", în sensul că traduceri în românește ale originalelor otomane erau însoțite de textul în osmană cu alfabet arab și/sau cu alfabet latin, sau de o fotocopie bine realizată tehnic. Așa au procedat N. Bănescu (1926), Andrei Antalfy (1933-1934), H.Dj. Siruni (1931-1943), M.M. Alexandrescu-Dersca (1943), Aurel Decei (1940-1945).

Din categoria *izvoarelor documentare inedite* fac parte miile de piese aflate, după cum am precizat deja, în *fondurile: Universitatea din Iași - Rectorat și U.I. - Facultatea de Litere și Filosofie*, din anii 1937-1948, conservate la A.N.R., D.J. Iași. Grupate în sute de dosare, aceste importante documente oferă informații indispensabile despre: activitatea didactico-științifică a lui Franz Babinger (1937-1943) și a lui Mihail Guboglu (1940-1945) la Iași, Institutul de Turcologie, condițiile obiective și subiective ale încetării activității acestuia, colaborarea cultural-științifică între *Alma Mater Jassensis* și Ambasada Republicii Turcia din București etc. *Arhiva Facultății de Litere și Filosofie din București* se găsește la A.N.R.D.M. București. Dosarele referitoare la anii 1940-1945 conțin informații inedite despre ecourile asasinării lui N. Iorga în mediile universitar și academic bucureștean, despre posibilul transfer al Institutului de Turcologie de la Iași la București (1941-1943) etc.

Dosarele din anii 1935-1938 ale fondurilor *Ministerul Educației Naționale și Savel Rădulescu, conservate la A.N.R., D.A.I.C. București*, conțin informații interesante, în marea majoritate inedite, despre invitarea și angajarea cu contract a lui Franz Babinger la București (1935-1937), de către N. Iorga, și la Iași (1937-1938) de către Gh.I. Brătianu.

În *Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fondul nr.71, Turcia*, dosarele nr. 58-64/1923-1944 conțin informații foarte interesante, parțial utilizate⁴³⁴, despre relațiile româno-turce în perioada interbelică și despre activitatea diplomatică, culturală și științifică a ministrului și ambasadorului Republicii Turcia în România (1931-1944), H.S. Tanrıöver.

Am precizat, într-un alt context, că de o importanță deosebită pentru studierea și clarificarea relațiilor de colaborare științifico-didactică dintre Franz Babinger și N. Iorga sunt *Fondul corespondență N. Iorga* de la B.A.R. (431 vol.), în special volumele dintre anii 1920-1938, și *Arhiva de familie N. Iorga*, aflată în custodia d-lui Andrei Pippidi. Publicarea selectivă a unor documente epistolare cu caracter orientalistico-turcologic din primul fond a debutat cu un sfert de secol în urmă⁴³⁵, iar dintr-al doilea este abia la început⁴³⁶.

⁴³⁴ Mehmed Ali Ekrem, *Relațiile româno-turce*, 1993, 152 p.

⁴³⁵ *Scrisori către Nicolae Iorga*, vol.I (1890-1901), *Studiu și documente*, ediție îngrijită de Barbu Theodorescu, Editura Minerva, București, 1972, X+630 p.; vol.II (1902-1912), *Documente literare*, ediție îngrijită de Barbu Theodorescu,

Din *Arhiva de familie Victor Papacostea*, d-na Cornelia Papacostea-Danielopolu a selectat, a comentat și a pregătit pentru tipar⁴³⁷ scrisorile trimise de Nicoară Beldiceanu, din Istanbul, mentorului său, prof. Victor Papacostea, în perioada 14 octombrie 1946-28 septembrie 1948. Din aceste epistole *inedite* aflăm cum se derula stagiul de perfecționare în *turcologie (istorie și filologie)*, în fosta capitală otomană, ale tinerilor (pe atunci !) cercetători Nicoară Beldiceanu și Ion Matei. Mai suntem informați, de asemenea, despre o nouă opțiune de *specializare în turcologie*, puțin folosită în trecut: la Turcia, la Istanbul, în "inima osmanismului", unde puteau fi cercetate și fabuloasele arhive, biblioteci și muzee cu zeci de milioane de documente și manuscrise otomane.

Mi-au mai fost de un real folos informațiile inedite, deosebit de interesante și de importante, conținute în corespondența pe care am purtat-o cu M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Alexandru Andronic, Viorica Balan, Nicoară Beldiceanu⁴³⁸, Tahsin Gemil, Aurel Golimas, Anton Nițu, Mihai Spănu și Petre Țurlea, în perioada 1990-1995. Toate aceste persoane au fost, mai mult sau mai puțin, în legătură cu activitatea didactico-științifică *turcologică* a lui Nicolae Iorga, Franz Babinger sau Mihail Guboglu, sau desfășurată în cadrul Institutului de Turcologie de la Iași (1940-1945), ori dețin informații, ca martori oculari sau ca cercetători, despre temele de studiu enumerate anterior. Cele 18 scrisori se găsesc acum în *Arhiva personală Dan Prodan*.

Din fondurile *documentare și/sau epistolare* de arhivă, de bibliotecă sau particulare amintite anterior s-au publicat deja unele "piese", ce au contribuit, într-o anumită măsură, la lămurirea subiectelor cercetate. Pe lângă contribuțiile pomenite deja⁴³⁹, mai amintesc pe cele semnate de: Lucian Năstasă⁴⁴⁰, Ecaterina Vaum⁴⁴¹, Dan Prodan⁴⁴², sau grupajul documentar referitor la N. Iorga, publicat în 1971⁴⁴³. Doresc să precizez că *izvoarele documentare și epistolare*, în marea majoritate

Editura Minerva, București, 1979, 648 p.; vol.III (1913-1914), ediție îngrijită de Petre Țurlea, studiu introductiv de Andrei Pipidi, Editura Minerva, București, 1988, XLVI + 402 p.; vol.IV (1915-1918), ediție îngrijită de Petre Țurlea, Editura Minerva, București, 1993, 261 p.; vol.V (1918-1918), *Documente literare*, ediție îngrijită de Petre Țurlea, Editura Minerva, București, 1996, 288 p.

⁴³⁷ Cristina Feneșan a publicat două scrisori ale lui Franz Babinger către Nicolae Iorga, din 5 și 27 decembrie 1930, din *Arhiva de familie Nicolae Iorga*, în studiul său *Franz Babinger. ein deutscher Beitrag zur rumänischen Osmanistik*, în "R.E.S.E.E.", XXXII-e année, nos 3-4/1994, București (pp.313-322), pp.320-322.

⁴³⁸ Dr. Cornelia Papacostea-Danielopolu, Nicoară Beldiceanu-*ses études à Istanbul. La correspondance adressée au Prof. Victor Papacostea (14 oct. 1946-28 sept. 1948)*, în "Romano-Turcica", nr.1, 2000, București, sub tipar.

⁴³⁹ Am prefăcut, tradus în limba franceză și pregătit pentru tipar cele patru scrisori pe care le-am primit de la regretatul turcolog Nicoară Beldiceanu: vezi Dan Prodan, *Franz Babinger par rapport à Nicoară Beldiceanu*, în "Romano-Turcica", nr.1, 2000, București, sub tipar.

⁴⁴⁰ Vezi supra notele nr. 434-438.

⁴⁴¹ Vezi supra nota nr.297, pp.373-374, doc. nr. 16 și 17 (despre invitarea lui Franz Babinger la Iași și găsirea surselor financiare pentru plata activității didactice a acestuia în 1937-1938); supra nota nr. 427, pp.429-430, doc.nr.6 (despre un eventual transfer al Institutului de Turcologie de la Iași la București, în octombrie 1941).

⁴⁴² N. Iorga, *Correspondență*, vol.III, *Documente literare*, ediție, note, indici de Ecaterina Vaum, Editura Minerva, București, 1991, pp.300-301 (cererea lui Nicolae Iorga, din 30 noiembrie 1935, înaintată ministrului de Externe N. Titulescu, pentru acordarea sumelor de bani necesare plății activității didactico-științifice a lui Franz Babinger).

⁴⁴³ Dan Prodan, *Din tradiție*, pp.164-201; idem, *Franz Babinger-turcolog celebru și agent secret?*, în "M.I.", s.n., an XXVIII, nr.4 (325)aprilie 1994, București, pp.49-51; idem, *Faptul care a umplut de durere inimile noastre*, în "M.I.", s.n., an XXIX, nr.11 (344)noiembrie 1995, București, pp. 45-46; idem, *Reacții la Iași și București la moartea lui N. Iorga*, în "A.I.I.X.I.", XXXII, 1995, Iași, pp. 459-485 și extras, XXVII p.; idem, P. P. Panaitescu și steagul negru de dolu în memoria lui N. Iorga, în vol. P. P. Panaitescu, Iași, 2000, sub tipar; idem, *Franz Babinger: "Vreau să așez turcologia la București pe un teren solid"*, în "M.I.", s.n., anul XXXIV, 2000, București, sub tipar; mai vezi și contribuțiile menționate supra la notele nr. 409 și 431.

⁴⁴⁴ * * * *Din viața și activitatea lui Nicolae Iorga*, în "R.A.", anul XLVIII, vol.XXXIII, nr.3/1971, București, pp.441-473 (34 de documente din perioada 1695-1939).

inedite și numai în număr mic edite, amintite în paginile anterioare, au constituit "osatura informațională" a capitolelor acestei contribuții.

Am folosit, am analizat și am subliniat importanța izvoarelor istorice narative, otomano-orientale și europene, referitoare la istoria Imperiului otoman și la relațiile complexe, pe diferite planuri, româno-otomane, în epocile medii și moderne, publicate în România în perioada c.1860-c.1950⁴⁴⁴, în cadrul evoluției preocupărilor românești de orientalistă-turcologie. Unele izvoare narative au fost preluate din diferite culegeri de cronici, anale, relatări de călătorie etc., contribuții științifice sau periodice (de către B.P. Hașdeu, Al. Papiu-Ilarian, Emilia Cioran, Goran I. Cialicoff, S.O. Isopescu, Constantin Moisil, Th.N. Trăpcea, Gh. Zerva, N. Firu, Andrei Antalfy). Altele au fost descoperite în fondurile turco-orientale ale unor arhive, biblioteci sau muzee publice ori private, din Europa sau chiar din România de către (N. Iorga, Gh. Popescu-Ciocănel, Ion Ursu, C.I. Karadja, Vasile Radu). În ambele cazuri, izvoarele istorice narative otomano-orientale identificate fuseseră traduse în limbile latină, greacă, germană, franceză, italiană, maghiară sau bulgară. În consecință, traducerea acestora în românește și publicarea lor în țara noastră s-a făcut după aceste variante intermediare. Editorii respectivelor izvoare otomano-orientale nu au folosit textele manuscrise sau edițiile critice ale acestora, datorită faptului că nu cunoșteau limba turcă-osmană sau alte limbi orientale (araba sau persana), nu puteau citi, translitera și traduce astfel de înscrisuri cu alfabet arab.

Spre deosebire de această cunoaștere, traducere și publicare mediată a textelor diferitelor izvoare narative otomano-orientale, orientaliștii români Gh. Popescu-Ciocănel, S.O. Isopescu, Vasile Radu sau Andrei Antalfy, posesori ai unui

⁴⁴⁴ Al. Papiu-Ilarian în "T.M.I.R.", vol.II, 1863, București, pp. 237-302; B. P. Hașdeu, în "A.I.R.", t.I/1,2; II, București, 1865, *passim*; pentru Nicolae Iorga vezi Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*, 1976, pp.173-175, nr.109, 112, 115, 119-121, 123, 124; p.247, nr.374; pp.253-254, nr.399, 400; pp.264-265, nr.454, 458, 459; p.303, nr.674; p.390, nr.1027; p.400, nr.1080; Emilia Cioran, *Călătoriile Patriarhului Macarie de Antiohia în Țările Române, 1653-1658. Teză pentru licență în istorie*, București, 1900, VI+271 p.; Gh. Popescu-Ciocănel, *Les Voyages de Patriarche Macarie dans la Moldavie, la Valachie, les Pays de Cosaques et à Moscou, pendant les années 1652-1659*, texte arabe, d'après le manuscrit no. 6016 de la Bibliothèque Nationale de Paris, collationné avec le manuscrit no.802-805 du British Museum de Londres. La traduction française du précédent manuscrit, Paris, 1906; idem, *Călătoriile patriarhului Macarie în Moldova, Valachia, Țara Cazaclor și Moscova, între anii 1652-1659*, în "B.S.G.R.", an XXIX, t.1/2, 1909, pp.33-103 și an XXXII, t.II, 1912, București, pp.31-95; Donado da Lezze, *Historia Turchesca (1300-1514)*, publicată, adnotată, împreună cu o introducere de dr. I. Ursu, Edițiunea Academiei Române, București, 1909, L+304 p.; Goran I. Cialicoff, în "Dobrogea Jună", an VIII, nr.7-8/1912, Constanța, extras, 12 p. (reeditată în "A. D.", an II, 1919, București, pp.134-146); *Coranul*, traducere după originalul arab, însoțită de o introducere, de dr. Silvestru Octavian Isopescu, Cernăuți, 1912, 538 p.; dr. Andrei Antalfy, *Călătoria lui Evlia Celebi prin Moldova în anul 1659 (traducere din textul turcesc)*, în "B.C.I.R.", vol.XII/1933, București, pp.3-56; idem, *Vechea cronică otomană editată de dr. Friedrich Giese, ca izvor pentru istoria Românilor (traducere din limba turcească)*, în "R.I.", anul XXIII, nr.1-3/ianuarie-Martie 1937, București, pp.217-235; Constantin Moisil, *Spicuri din cronicari turci*, în "Revista Societății «Tinerimea Română»", an IV, nr.6-7/februarie-martie 1923, București, pp.195-202; an IV, nr.9-10/mai-iunie 1923, București, pp.259-276; C. I. Karadja, *Un istoric turc despre noi*, în "R.I.", an IX, nr.1-3/ianuarie-martie 1923, București, pp.92-93; idem, *Poema lui Michel Behelm despre cruciadele împotriva turcilor din anii 1443 și 1444*, în "B.C.I.R.", vol.XXV/1936, București, pp.3-56; idem, *Cronica lui Jörg von Nürenberg*, în voi. *Omagiul lui Ioan Lupăș, la împlinirea vârstei de 60 de ani. August 1940*, București, 1943, pp.398-409+14 pagini fotocopii; Vasile Radu, *Voyage du patriarche Macarie d'Antioche. Etude préliminaire. Valeur des manuscrits et des traductions*, I, Paris, 1927, 99 p.+IX pl.; idem, , *Voyage du patriarche Macarie d'Antioche. Texte arabe et traduction française par...*, II, în "Patrologia Orientalis", t.XXII, fasc.1, 1930, Paris, pp.19-194; III, *idem loc. cit.*, t.XXIV, fasc.4, 1933, Paris, pp.201-364; IV, *idem loc. cit.*, t.XXXV, fasc.5, 1949, Paris, pp.603-720 (traducere incompletă însă, până la descrierea orașului Kiev (Ucraina) inclusiv, datorită decesului neașteptat al arabistului român); Gh. Zerva, *Călătoria lui Evlia Celebi-Efendi*, în "B.C.I.R.", vol.XVII/1937-1938, București, pp.247-281; N. Firu, *Evlia Celebi, călător turc, despre ocuparea cetății Oradea de către turci. Traducere din ungurește*, Oradea, 1939, 32 p.; Th. N. Trăpcea, *Din cronica rimată a lui Sultân Celebi*, în "B.", vol.V, 1/1942, București, pp.433-434; *Die Vita (Menâkıbnâme) des Scheich Bedr ed-Din Mahmūd, gen. Ibn Qâdî Samsân, von Chalil bin Ismâ'îl bin Scheich Bedr ed-Din Mahmūd, I.Teil: Urtext*, herausgegeben von Franz Babinger, Editura Otto Harrassowitz, Leipzig, 1943, 124 p.; Aurel Decei, *Un "Fethîhname-i Karabogdan" (1538) de Nasuh Matrakçı*, în vol. *Fuad Köprülü Armağani (Mélanges Fuad Köprülü)*, O.Y.M., Istanbul, 1953, pp.113-124.

impresionant instrumentar filologic și istoric otomano-oriental, au folosit manuscrisele originale, copiile sau edițiile critice, publicate în Europa occidentală, ale *Kur'ân*-ului, cronicilor anonime otomane ori relatărilor de călătorie ale "patriarhului itinerant" Macarie de Antiohia, consemnate de sirianul Paul din Alep. Această abordare *directă* a textelor *originale*, în alfabet arab, ale unor izvoare narative osmano-orientate, realizată de anterior amintiții *orientaliști-arabiști* și -*turcologi* români, a oferit cercetătorilor din țara noastră surse istorice fundamentale pentru studii istoriei Imperiului otoman și a relațiilor româno-otomane între secolele XV-XVII. Pe de altă parte, a contribuit la *impulsionarea preocupărilor românești de orientalistică-turcologie*, oferind o solidă bază de plecare și un temeinic element de referință pentru contribuțiile ulterioare în domeniu.

Izvoarele narative vest și central-europene despre istoria otomanilor și a relațiilor româno-otomane au fost publicate, în limbile în care au fost scrise, în culegeri de izvoare istorice (N. Iorga), în ediții critice (I. Ursu, C.I. Karadja) sau în diferite periodice de specialitate (N. Iorga, C.I. Karadja).

Elementul de noutate referitor la cercetarea și publicarea izvoarelor narative otomano-orientale l-a reprezentat primele sondaje în arhivele, bibliotecile sau muzeele din Turcia, efectuate de turcologi români (Andrei Antalfy, Aurel Decei) sau străini, care își desfășurau activitatea didactico-științifică în domeniu în România (Franz Babinger). Aceștia, lucrând *direct* cu respectiva categorie de surse istorice, au descoperit, tradus, analizat și editat ulterior *biografii* ale unor importante personaje istorice otomane (*şeyh*-ul Bedr ed-dîn Mahmud [1359-1416], de către Franz Babinger) sau *cronici* (a lui Nasuh Matrakçı) despre expediția sultanală otomană în Moldova, din 1538 (de către Aurel Decei).

Referitor la normele și tehnicile de editare a textelor izvoarelor narative otomano-orientale, *nespecialiștii în orientalistică* au publicat doar traducerile românești ale acestora, uneori însoțite de scurte introduceri sau succinte note explicative (B.P. Hașdeu, Al. Papiu-Ilarian, Emilia Cioran, I. Cialicoff, C. Moisis, N. Iorga, Th. Trăpcea, N. Firu). *Specialiștii orientaliști, turcologi sau arabiști*, au publicat fie numai traducerea românească sau franceză a surselor primare, cu introduceri, comentarii și note critice (Gh. Popescu-Ciocănel, Andrei Antalfy sau Gh. Zerva), fie ediții critice bilingve (arabo-franceză /Vasile Radu; turco-franceză /Aurel Decei sau osmano-turcă / Franz Babinger).

Observăm, așadar, o diversitate a surselor de preluare, a depozitelor de conservare și a fondurilor narative otomano-orientale cercetate, a modalităților de abordare, de analiză și de publicare a acestora, totul centrat pe binomul relațional formativ-informativ – deontologic *nespecialist-specialist (orientalist-arabist / –turcolog)*. Această *unitate în diversitate* a activității de căutare, descoperire, analiză și publicare a izvoarelor istorice narative otomano-orientale sau europene a impulsionat atât cercetarea istorică și producția istoriografică românească în general, cât și *preocupările de orientalistică-turcologie* din țara noastră, în particular.

Din categoria *izvoarelor memorialistice scrise* am folosit *amintirile, jumalele, însemnările sau memoriile* unor personalități politice, diplomați, oameni de știință, de cultură etc. români sau turci, editate în ultimele șapte-opt decenii⁴⁴⁵. Unii

⁴⁴⁵ *Memoriile regelui Carol I al României, de un martor ocular*, vol.I–IV, 1866–1881, ediția a II-a, prefată și indice de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 1994; Maria, regina României, *Povestea vieții mele*, ediția a III-a, vol. I–III, Editura Moldova, Iași, 1990–1991; idem, *Însemnări zilnice (decembrie 1918–decembrie 1919)*, vol. I, Editura Albatros, București, 1996, 425 p.; Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice*, vol. I (1904–1939), II (1939–

memorialiști au lăsat posterității informații deosebit de interesante, multe dintre ele cu caracter de noutate, despre trăsăturile, evoluția și, mai ales, culisele relațiilor politico-diplomatice româno-otomano / turce în perioada 1875-1948 (regii Carol I și Carol al II-lea, regina Maria, Emanuel Alexandru Lahovary, Titu Maiorescu, Alexandru Marghiloman, I.G. Duca, Armand Călinescu, Camil pasha, Hamdullah Suphi Tanrıöver). Alții au oferit detaliile și lămuririle necesare pentru trasarea evoluției, liniară uneori, sinuoasă alteori, *preocupărilor românești de orientalistă-turcologie* în intervalul precizat anterior (N. Iorga, Constantin Șăineanu, C.C. Giurescu, Iorgu Iordan, Valeria Costăchel). Nu au lipsit nici referirile și reflecțiile despre *condiția intelectualului universitar român* în deceniul "profundelor transformări" (1945-1955) pe plan politic, ideologic, social, economic, cultural, educațional, al cercetării istorice și activității istoriografice etc., prin calvarul cărora a fost silită să treacă societatea românească la sfârșitul celei de-a doua conflagrații mondiale (C.C. Giurescu, Constantin Rădulescu-Motru, Victor Slăvescu, Cristofor I. Simionescu).

De un real folos mi-au fost și precizările cu caracter *memorialistic* pe care le-au făcut Mihail Guboglu și M.M. ~~Alexandrescu-Duca~~ Bulgaru în cursul discuțiilor pe care le-am avut cu cei doi turcologi în februarie 1989, dialoguri despre care am amintit deja în paginile anterioare.

1940), ediție de Marșel Dumitru Ciucă și Narcis Dorin Ion, Editurile "Silex"-"Senas S.R.L.", București, 1995-1996; Nicolae Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, vol.I-V, ediție îngrijită, note și comentarii de Valeriu Răpeanu și Sanda Răpeanu, Editura Minerva, București, 1981; idem, *Memorii*, vol.VII, *Străduțurile partidelor (1932-1938)*, București, 1939; Emanuel Alexandru Lahovary, *Amintiri diplomatice. Constantinopol (1902-1906)*, în "R.F.R.", anul II, nr.3/1935, pp.318-337; 550-569; nr.4/1935, pp.80-103, București; Titu Maiorescu, *România, războaiele balcanice și Cadrilaterul*, ediție de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 1995, 258 p.; Constantin Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol.I-VIII, 1877-1930, ediție, postfață și indice de Stelian Neagoe, Editurile Humanitas-Machiavelli, București, 1991-1997; Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol.I-III, 1897-1924, ediție, prefață și indice de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 1993-1995; I. G. Duca, *Portrete și amintiri*, ediția a V-a, Editura Humanitas, București, 157 p.; idem, *Memorii*, vol.I-IV, 1914-1919, ediție, schiță biografică și indice adnotat de Stelian Neagoe, Editurile Express-Hellon-Machiavelli, București-Timișoara, 1992-1994; C. C. Giurescu, *Amintiri*, vol.I, 1905-1938, Editura Sport-Turism, București, 1976, 339 p.; idem, *Cinci ani și două luni în penitencierul de la Sigheț (7 mai 1950-5 iulie 1955)*, Introducere de Dinu C. Giurescu, ediție îngrijită, anexe și indice de Lia Ioana Ciplea, Editura Fundației Culturale Române, București, 1994, 214 p.; Armand Călinescu, *Insemnări politice, 1918-1939*, ediție îngrijită și prefață de dr. Al. Gh. Savu, Editura Humanitas, București, 1990, 432 p.; Victor Slăvescu, *Note și însemnări zilnice*, vol.I-II, octombrie 1923-31 decembrie 1939, ediție îngrijită, cuvânt înainte și indice de Georgeta Peretea-Filitti, Editura Enciclopedică, București, 1996; Iorgu Iordan, *Memorii*, vol.I-III, Editura Eminescu, București, 1977, 1981; Valeria Costăchel, *Nicolae Iorga, așa cum l-am cunoscut*, în vol. *Nicolae Iorga, omul și opera*, vol.II, coordonatori: Gh. Buzatu și C. Gh. Marinescu, Editura "Plumb", Bacău, 1994 (295 p.), pp.230-285; Cristofor I. Simionescu, *Gânduri (memorii)*, vol. IV, 1920-1948, Editura Enciclopedică, București, 1996, 141 p.+22 fotografii; C. Rădulescu-Motru, *Revizuirile și adăugirile pe care experiența celor 75 ani împliniți mi-a impus să le fac la cele publicate și trăite de mine și de oamenii din timpul meu. Început la 2/15 februarie 1943*, vol.I, 1943, ediție de Dinu C. Giurescu (coordonator), Rodica Bichis, Lia Ioana Ciplea și Gabriela Dumitrescu, Editura "Floarea Danurilor", București, 1997; idem, *În vremuri de restriște [decembrie 1946-februarie 1947]*, în "M.I.", s.n., anul XXXI, nr.4 (361)-aprilie 1997, București, pp.10-13; idem, *În pragul regimului dictatorial [februarie-martie 1947]*, J, în "M.I.", s.n., anul XXXI, nr.5 (362)-mai 1997, București, pp.22-26; idem, *România nu poate trăi fără zvonuri [martie-aprilie 1943]*, J, în "M.I.", s.n., anul XXXI, nr.6 (363)-iunie 1997, București, pp.28-32; idem, *Suntem niște ticăloși, Domnule Brătianu! [mai-iulie 1947]*, J, în "M.I.", s.n., anul XXXI, nr.7 (364)-iulie 1997, București, pp.52-58; Constantin Șăineanu, *Amintiri [1887-1946]*, Editura "Universul" S.A., București, 1947, 154 p.; Camil pasha, *Hatırat, 1913-1922 (Memorii, 1913-1922)*, Istanbul, 1922; reeditare, *Hatıratlar (Memorii)*, ediție B. Cemal, Istanbul, 1959; ediție engleză: Djemâl Pasha, *Memories of Turkish Statesman, 1913-1919*, New York, 1922; vezi supra și lucrările menționate la notele 229, 230, 415.

Abrevieri

"A."	: "Arabica", Leiden;
"A.A.R.M.S.I."	: "Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice", București;
"A.B."	: "Analele Brăilei", Brăila;
"A.D."	: "Arhiva Dobrogei", Constanța-București;
"A.G.A."	: "Anuar de Geografie și Antropologie", București;
"A.G.N.T."	: "Archiv für Geschichte der Naturwissenschaften und der Technik", Leipzig;
"A.I.É.S.E.E. Bulletin"	: "Association Internationale d'Études Sud-Est Européen. Bulletin", Bucarest;
"A.I.I.A.X.I.",	: "Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol» din Iași, 1964–1989, Iași;
"A.I.I.N.C."	: "Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj", Cluj;
"A.I.I.X.I."	: "Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol» din Iași, 1990..., Iași;
"A.I.R."	: "Arhiva Istorică a României", București;
"An. D."	: "Analele Dobrogei", Constanța-Cemăuți;
A.N.R., D.A.I.C.B.	: Arhivele Naționale ale României, Direcția Arhivelor Istorice Centrale, București;
A.N.R., D.J.I.	: Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Iași;
A.N.R., D.M.B.	: Arhivele Naționale ale României, Direcția Municipiului București;
"A.O."	: "Archiv Orientalni", Praga;
"A.R."	: "Arhiva Românească", București;
ar.	: arab;
"A.S.Q."	: "Arab Studies Quarterly", U.S.A.;
"A.Ș.U.I.I."	: "Analele Științifice ale Universității «Al. I. Cuza» – Iași. Istorie", Iași;
"A.U.B.I."	: "Analele Universității din București. Istorie", București;
"A.Z.G."	: "Armee-Zeitung Jildirim", Damasc;
"B."	: "Balcania", București;
B.A.R.	: Biblioteca Academiei Române, București;
"B.C.I.R."	: "Buletinul Comisiunii Istorice a României", București;
"B.C.M.I."	: "Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", București;
B.C.U.I.	: Biblioteca Centrală Universitară– Iași;
"B.I.É.E.S.O."	: "Bulletin de l'Institut pour l'Étude de l'Europe Sud-Orientale", Bucarest;
"B.O.R."	: "Biserica Ortodoxă Română", București;
"B.S.G.R."	: "Buletinul Societății Geografice Române", București;
"B.S.N.R."	: "Buletinul Societății Numismatice Române", București;
"B.Z."	: "Byzantinische Zeitschrift", Leipzig;
c.	: circa...;
"C.E.M.O.M.T.I."	: "Cahiers des Études sur la Méditerranée Orientale et le Monde Turco-Iranien", Paris;
"C.I."	: "Cercetări Istorice. Revistă de istorie românească", Iași;
"C.L."	: "Convorbiri Literare", Iași-București;
"C.L.S.O."	: "Caietele Laboratorului de Studii Otomane", București;

- d. : dosar (arhivistic);
 "D.A.Z." : "Deutsche Allgemeine Zeitung", Berlin;
 "D.R.:" : "Dacoromania", Cluj;
 "D.R.G." : "Deutsche Rundschau für Geographie", Wien-Leipzig;
- e.c. : era creștină;
 E.I.S.L.A. : *Enciclopedia Italiana di Scienze, Lettere ed Arte*, Roma;
 E.Ș.E. : Editura Științifică și Enciclopedică, București;
 E.S.S. : *Encyclopedia of the Social Sciences*, New York;
 "E." : "Die Erde", illustrierte Monatsschrift für Länder und Volkerkunde, Weltverkehr und Kulturpolitik, Dresden;
 "Euph." : "Euphoron", Zeitschrift für Literaturgeschichte, Wien und Leipzig;
- f. : fila;
 f.a. : fără an;
 fasc. : fascicola/fascicolele;
 f.f. : filele;
 "F.F." : "Forschungen und Fortschritte", Berlin;
 F.L.F.B. : Facultatea de Litere și Filosofie din București;
 F.L.F.I. : Facultatea de Litere și Filosofie din Iași;
 "F.Z." : "Frankfurter Zeitung", Frankfurt am Main;
- "G.B." : "Glasul Bisericii", București;
- H. : Hegira (*Hicre*);
 "H." : "Hrisovul", București;
 "H.B." : "Hessische Biographien", Darmstadt;
 "H.C." : "Hamburgischer Correspondent", Hamburg;
- I.A. : *İslâm Ansiklopedisi*, Istanbul-Ankara;
 "I." : "Der Islam", Berlin;
- "J.A." : "Journal Asiatique", Paris;
 "J.A.K." : "Jahrbuch der asiatischen Kunst", Leipzig;
 "J.J.T." : "Jugoslavija. Jugoslovenski Turizam", Split, III, 1930 ...;
 "J.T." : "Jugoslovenski Turizam", Split, I-II, 1929;
- "L.F." : "Lebensläufe aus Franken", München und Leipzig;
- m./mem. : memoriul.../memoriile...
 "M." : "Morgenblatt", Zagreb;
 "M.'a." : "Al-Mustaqbal al-'arabi", Cairo;
 M.A.S. : Ministerul Afacerilor Străine (din România), București;
 "M.D.T.V." : "Mitteilungen der Deutsch-Türkischen Vereinigung", Berlin;

- M.E.N. : Ministerul Educației Naționale, București;
 "M.G.W.J." : "Monatschrift zur Geschichte und Wissenschaft der Judentums", München;
 "M.I." : "Magazin Istoric", București;
 "M.M.S." : "Mitropolia Moldovei și Sucevei", Iași;
 "M.N.N." : "Münchener Neusten Nachrichten", München;
 "M.O.G." : "Mitteilungen zur Omanischen Geschichte", Wien–Hannover;
 "Ms." : "Manuscriptum", București;
 "M.S.O.S.II.Ab.W.S." : "Mitteilungen des Seminars für orientalischen Sprachen. II. Abteilungen, Westasiatischen Studien", Berlin;
 "M.S.S.I." : "Memoriile Secției de Științe Istorice" ale Academiei Române București;
 n. : notă;
 "N.G.H." : "Nachrichten der Giessener Hochschulgesellschaft", Giessen;
 "N.O." : "Die Neue Orient", Berlin;
 "N.R.R." : "Noua Revistă Română", București;
 "O." : "Die Oberpfalz", Kallmünz;
 "O.M." : "Oriente Modemo", Roma;
 "O.R.P.R." : "Ortodoxia. Revista Patriarhiei Române", București;
 p. : pagina;
 "P.O." : "Przegląd Orientalistyczny", Warszawa;
 pp. : paginile;
 "R.A." : "Revista Arhivelor", București, s.v. și s.n. ;
 "R.dl." : "Revista de Istorie", București;
 "R.É.I." : "Revue des Études Islamiques", Paris;
 "R.É.S.E.E." : "Revue des Études Sud–Est Européen", Bucarest;
 "R.F.R." : "Revista Fundațiilor Regale", București;
 "R.H." : "Revue Historique", Paris;
 "R.H.S.E.E." : "Revue Historique du Sud–Est Européen", Bucarest;
 "R.I." : "Revista Istorică", București;
 "R.I.A.F." : "Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie", București;
 "R.I.R." : "Revista Istorică Română", București;
 "R.I.T.L." : "Revista de Istorie și Teorie Literară", București;
 rom. : român, românesc;
 "R.R.H." : "Revue Roumaine d'Histoire", Bucarest;
 "R.S.O." : "Revista degli Studi Orientali", Roma;
 s. : seria...;
 "S." : "Der Sammler", beletristische Beilage zur "Augsburger Abendzeitung", Augsburg;
 "S.A.I." : "Studii și Articole de Istorie", București;
 "S.A.O." : "Studia et Acta Orientalia", Bucarest;
 "S.M.I.M." : "Studii și Materiale de Istorie Medie", București;
 s.n. : serie nouă...;
 "S.O.F." : "Sudostforschungen", München;

Muzeul Județean Botoșani

"S.R.dl."	: "Studii. Revistă de Istorie", București;
"S.T."	: "Studii Teologice", București;
s.v.	: serie veche...;
subl.	: subliniere/sublinieri;
t.	: tomul...;
"T."	: "Der Tag", Berlin;
tc.	: turc, turcesc;
"T.M.I.R."	: "Tezauru de Monumente Istorice pentru România", București;
"T.R."	: "Transylvanian Review", Cluj-Napoca;
U.B.	: Universitatea din București;
U.B.R.	: U.B.–Rectoratul;
U.I.	: Universitatea din Iași;
U.I.R.	: U.I.–Rectoratul;
"V.B."	: "Viața Basarabiei", Chișinău;
"V.R."	: "Viața Românească", Iași;
vol.	: volum/volume;
"W.I."	: "Die Welt des Islams", Berlin;
"Z.B."	: "Zentralblatt für Bibliothekswesen", Leipzig;
"Z.D.M.G."	: "Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft", Leipzig;